

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานวิจัยเรื่อง "การศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการของวิทยากรท้องถิ่น เกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดในจังหวัดนครราชสีมา" ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. วิทยากรท้องถิ่น

- 1.1 ความหมายของวิทยากร
- 1.2 ความหมายของวิทยากรท้องถิ่น
- 1.3 ความสำคัญของวิทยากร
- 1.4 ประเภทของวิทยากร
- 1.5 คุณสมบัติของวิทยากร
- 1.6 การติดต่อประสานงานวิทยากร

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

- 2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.3 ปัจจัยพื้นฐานของการก่อเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.4 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.5 สถานภาพและความเคลื่อนไหวเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.6 ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาการศึกษา
- 2.7 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.8 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3. แหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น

- 3.1 ความหมายของแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น
- 3.2 ประเภทของแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น
- 3.3 การนำแหล่งวิทยากรในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน

4. แนวทางการถ่ายถอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา
 - 4.1 แนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการศึกษา
 - 4.2 แนวนโยบายในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษา
 - 4.3 การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน
5. การจัดการเรียนการสอนวิชากลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
 - 5.1 สภาพปัญหา ความสำคัญ และความจำเป็นที่จะต้องมีการเรียนการสอนพื้นฐานอาชีพ
 - 5.2 หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) กลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
 - 5.3 แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
6. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อการเรียนการสอน
 - 6.1 ความหมายของสื่อการเรียนการสอน
 - 6.2 ประเภทของสื่อการเรียนการสอน
 - 6.3 หลักการเลือกสื่อการเรียนการสอน
 - 6.4 หลักการเตรียมการใช้สื่อการเรียนการสอน
 - 6.5 หลักการใช้สื่อการเรียนการสอน
 - 6.6 หลักการประเมินการใช้สื่อการเรียนการสอน
 - 6.7 สื่อการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
7. ทฤษฎีการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
 - 7.1 จิตวิทยาการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
 - 7.2 พัฒนาการของเด็กระดับประถมศึกษา
 - 7.3 พัฒนาการทางอาชีพของเด็กประถมศึกษา
 - 7.4 ทฤษฎีการเรียนรู้ที่ใช้ในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
 - 7.5 หลักการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
 - 7.6 องค์ประกอบในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
 - 7.7 วิธีการวัดผลกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ
8. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับจังหวัดนครราชสีมา
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. วิทยาการท้องถิ่น

1.1 ความหมายของวิทยาการ

รุจิระ สุภรณ์ไพบุลย์ และคณะ (2526) กล่าวว่า วิทยาการเป็นผู้มีความรู้ลึกซึ้ง มีความเชี่ยวชาญชำนาญเฉพาะเรื่อง และมีประสบการณ์ในการทำงานและประกอบกิจการมา โดยเฉพาะ

บุญเลิศ ไพรินทร์ (2534) ได้ให้ความหมายของวิทยาการไว้ว่า หมายถึง ผู้มีความสามารถซึ่งภูมิปัญญาที่เป็นบุคคลนั้น เป็นบุคคลที่มีความรู้ด้านต่างๆ และเป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่ ทำให้สามารถเข้าใจสภาพแวดล้อมได้ และรู้จักกลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างดี

สุพิน บุญชูวงศ์ (2535) กล่าวว่า วิทยาการเป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญ และมีประสบการณ์ในการทำงานและประกอบกิจการมาโดยเฉพาะ

ทัศนีย์ ศุภเมธี (2532) วิทยาการท้องถิ่น ได้แก่ ผู้มีถิ่นฐานบ้านเรือนและประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ ได้แก่ ข้าราชการ พ่อค้า ช่างนา ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ พระสงฆ์ เป็นต้น

Nichols (1971) กล่าวว่า วิทยาการ หมายถึง ผู้มีความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้านในท้องถิ่น ซึ่งครูสามารถเชิญมาคุย อภิปราย หรือสาธิตในโรงเรียน หรือให้นักเรียนไปสัมภาษณ์บุคคลเหล่านั้นที่บ้านหรือที่ทำงานของเขาก็ได้

George W. (1977) ได้ให้ความหมายของคำว่าวิทยาการไว้ว่า หมายถึง ทรัพยากรบุคคลทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ ประสบการณ์ และความชำนาญ ซึ่งครูสามารถเชิญมาสอน บรรยาย หรือสาธิตในโรงเรียนได้ เช่น ตำรวจ ช่างนา แพทย์ ผู้สื่อข่าว หนายความ ข้าราชการ เป็นต้น

จากความหมายของวิทยาการที่นักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ สรุปได้ว่า วิทยาการ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ ความชำนาญ และประสบการณ์เฉพาะเรื่อง ที่สามารถเชิญมาถ่ายทอดความรู้ได้

1.2 ความหมายของวิทยาการท้องถิ่น

พนัส หันนาคินทร์ (2526) ได้ให้ความหมายว่า วิทยาการท้องถิ่น หมายถึง บุคลากรที่อยู่ภายนอกโรงเรียน มีความรู้ ความชำนาญ ซึ่งครูสามารถเชิญมาสอนวิชาใดวิชาหนึ่งในโรงเรียนได้ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ (1) ผู้ที่เป็นข้าราชการประจำ เช่น เกษตรตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู

อาจารย์ อนุชา วัฒนชัย เป็นต้น (2) บุคคลที่ประกอบอาชีพต่างๆ อยู่ในท้องถิ่น เช่น พ่อค้า ชาวนา ชาวไร่ ช่างไฟฟ้า ช่างไม้ ช่างปูน และพระภิกษุ เป็นต้น

วิชย ราชบุรีศิริ (2524) กล่าวว่า วิทยากรท้องถิ่น คือ ผู้ที่มีถิ่นฐานบ้านเรือนและประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่นนั้น ได้แก่ ช่างราชการ พ่อค้า ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ พระสงฆ์ เป็นต้น

สรุปวิทยากรท้องถิ่นหมายถึง ผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้าน ที่มีภูมิปัญญาอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งสามารถเชิญมาถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียนได้

1.3 ความสำคัญของวิทยากร

จากพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 ที่เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในทุกๆ ระดับ เพื่อให้การศึกษาสามารถตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นได้ มีความหลากหลายในด้านเนื้อหาสาระ มีความยืดหยุ่น เหมาะสมกับท้องถิ่นนั้นๆ โดยเฉพาะมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ควบคู่กับหลักสูตรแกนกลาง ทำให้โรงเรียนสามารถกำหนดเนื้อหา วิชา ที่ผู้เรียนมีความสนใจ สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นได้ ซึ่งเป็นเหตุให้ครูบางส่วนไม่สามารถสอนเนื้อหาสาระได้ทุกอย่าง จึงจำเป็นต้องอาศัยแหล่งความรู้ต่างๆ มาประกอบการเรียนการสอน วิทยากรจึงเป็นผู้ที่จะสามารถมาสอนเนื้อหาส่วนนั้นๆ ได้ เพราะ วิทยากรจะมีความรู้ มีประสบการณ์และความเชี่ยวชาญเฉพาะเนื้อหา ได้ดีกว่าครูที่สอนอยู่ในโรงเรียน เช่น วิชาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การเกษตร งานช่างฝีมือต่างๆ เป็นต้น

การเชิญวิทยากรมาสอน ทำให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ มีความรู้ จากผู้เชี่ยวชาญอย่างแท้จริง เป็นการเปลี่ยนบรรยากาศ ไม่เกิดการเบื่อหน่าย อีกทั้งยังช่วยให้ครูผู้สอน ได้มีเวลาในการทำงานอื่นเพิ่มขึ้น เนื่องจากสภาพครูในปัจจุบัน บางคนสอนหลายชั้น หลายวิชา นอกจากนั้นยังมีงานพิเศษอื่นๆ ต้องรับผิดชอบอีกมาก การที่มีวิทยากรมาช่วยจะทำให้ครูทำงานได้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นด้วย และเป็นการช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนอีกด้วย

วรลักษณ์ รัตติกาลชลากร (2525) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการเชิญวิทยากรไว้ดังนี้

1. นักเรียนได้รับประสบการณ์ต่างๆ และรายละเอียดต่างๆ เพิ่มขึ้นจากการเรียนปกติ จากครูผู้สอนประจำ

2. ทำให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ต่างๆ รวมทั้งการพัฒนาทักษะทางสังคมและรู้จักการปฏิบัติตนต่อผู้มาเยือนและเป็นเจ้าของบ้านที่ดี

3. ช่วยให้นักเรียนเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่ตนเองได้อ่านมากยิ่งขึ้น

4. ช่วยให้นักเรียนเข้าใจว่า ปัญหาต่างๆ นั้น นักเรียนอาจหาคำตอบได้จากการพบปะพูดคุยกับคนอื่นมากกว่าการอ่านหนังสือเพียงอย่างเดียว

5. ช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม

จากนโยบายทางการศึกษาด้านการศึกษาในปัจจุบันที่เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนการสอน และมีการส่งเสริมให้มีการเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษา ทำให้หน่วยงานทางการศึกษาจำนวนมาก ได้เริ่มดำเนินงานตามนโยบายนี้ การนำวิทยากรท้องถิ่นเข้ามาถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียน เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะเปิดโอกาสให้ผู้รู้ในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนการสอน ดังเช่น โครงการของกรมวิชาการ ที่จะวางแนวทางในการจัดวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้น เพื่อรื้อฟื้นคุณค่าภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนให้เป็นที่รับรู้และตระหนักในกลุ่มเด็กรุ่นใหม่ เพราะที่ผ่านมาคนรุ่นก่อนส่วนใหญ่มักไม่ได้เขียนหรือบันทึกเหตุการณ์ แต่จะใช้วิธีการบอกเล่าต่อกันมา ทำให้รายละเอียดบางส่วนไม่ได้ถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลัง (จัดการรายวัน, 2544)

กรมวิชาการมีแนวคิดที่จะเชิญคนรุ่นปู่ย่าตายายหรือพ่อแม่ในแต่ละชุมชนมาเป็น "วิทยากร" เพื่อมารำลึกเรื่องราวในอดีตให้คนรุ่นลูกหลานในชุมชนฟัง ตั้งแต่ความเป็นมาของชุมชนและวิถีชีวิตของผู้คน ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจนถึงปัจจุบัน การถ่ายทอดเรื่องราวของบรรพบุรุษจะทำให้เข้าใจสถานการณ์ที่เป็นที่อยู่ของชุมชนมากขึ้น

จากแนวคิดที่จะนำปู่ย่าตายายมาเป็นวิทยากรถ่ายทอดเรื่องราวของชุมชนในโรงเรียนนี้ นายประพัฒน์พงษ์ เสนาฤทธิ์ (ผู้จัดการรายวัน, 2544) อธิบดีกรมวิชาการกล่าวว่า จะทำให้คนรุ่นหลังรู้ประวัติความเป็นมาของชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างแท้จริง ทว่าวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะต่างกันในแต่ละชุมชน ขึ้นอยู่กับแต่ละภูมิภาคและพื้นที่ ฉะนั้นวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงถือเป็นการเผยแพร่ความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนมากกว่าที่จะนำมาใช้สอบวัดผล

1.4 ประเภทของวิทยากร

พนัส หันนาคินทร์ (2526) ได้แบ่งประเภทของวิทยากรไว้เป็น 2 ประเภท คือ

1. วิทยากรในโรงเรียน คือบุคลากรที่ปฏิบัติหน้าที่ประจำอยู่ในโรงเรียน ได้แบ่งบุคลากรในโรงเรียนประถมศึกษาออกเป็น 4 ประเภท คือ

1.1 ผู้บริหารโรงเรียน

1.2 ผู้ที่ทำหน้าที่ปฏิบัติการสอน

1.3 ผู้ที่ทำหน้าที่สนับสนุนการสอน

1.4 เจ้าหน้าที่ที่เป็นลูกจ้างประจำ ได้แก่ ยาม คนครัว คนขับรถ และภารโรง

2. วิทยาการท้องถิ่น หมายถึง บุคลากรที่อยู่นอกโรงเรียน มีความรู้ ความชำนาญ ซึ่งครูสามารถเชิญมาสอนวิชาใดวิชาหนึ่งในโรงเรียนได้ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 ผู้ที่เป็นข้าราชการประจำ เช่น เกษตรตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู อาจารย์ อนามัย เป็นต้น

2.2 บุคคลที่ประกอบอาชีพต่างๆ อยู่ในท้องถิ่น เช่น พ่อค้า ขาวนา ชาวไร่ ช่างไฟฟ้า ช่างไม้ ช่างปูน และพระภิกษุ เป็นต้น

ทัศนีย์ ศุภเมธี (2532) ได้แบ่งวิทยาการเป็น 2 ประเภท คือ

1. วิทยาการท้องถิ่น ได้แก่ ผู้ที่มีถิ่นฐานบ้านเรือนและประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ ได้แก่ ข้าราชการ พ่อค้า ขาวนา ชาวสวน ชาวไร่ พระสงฆ์ เป็นต้น

2. วิทยาการผู้มาเยี่ยม ได้แก่ บุคคลในท้องถิ่นที่มาเยี่ยมหรือเป็นแขกของชุมชน เป็นครั้งคราว ครูควรพิจารณาเชิญบุคคลเหล่านี้มาเป็นวิทยาการให้ความรู้แก่นักเรียน เช่น ศึกษานิเทศก์ พัฒนาการ เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง

1.5 คุณสมบัติของวิทยาการ

ในการที่ครูหรือผู้บริหารโรงเรียนจะพิจารณามอบหมายบุคคลในท้องถิ่นมาเป็นวิทยาการ หรือมาช่วยในการจัดการเรียนการสอน ควรจะได้พิจารณาคุณสมบัติของผู้ที่จะเชิญว่ามีความสามารถเหมาะสมกับเรื่องที่ต้องการจะให้สอนมากน้อยเพียงใด เพื่อที่นักเรียนจะได้รับประโยชน์จากการเชิญบุคคลในท้องถิ่นนั้นๆ สูงสุด (วัฒนา ชูเดช, 2534)

หลักการพิจารณาเชิญวิทยาการ ควรพิจารณาในเรื่องต่อไปนี้

1. เชิญผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับเนื้อหาที่จะสอนจริงๆ
2. เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี เป็นที่รู้จักกันในสังคม
3. ไม่มีชื่อเสียงเป็นที่เสื่อมเสีย
4. เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวางและเห็นประโยชน์ของการศึกษา
5. เป็นผู้ที่ครูสามารถจะเชิญมาได้โดยสะดวก

รุจิระ สุภรณ์ไพบูลย์ และคณะ (2526:95) ได้เสนอคุณสมบัติของวิทยาการที่จะเชิญมาสอนว่า ควรเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติดังนี้

1. เป็นผู้ที่มีความเต็มใจที่จะมาช่วยสอน แสดงหรือสาธิต
2. ควรเป็นบุคคลที่อยู่ในท้องถิ่น เพื่อความสะดวกในการติดต่อและประหยัด

ค่าใช้จ่าย

3. ถ้าเป็นผู้ปกครองของนักเรียนก็จะเป็นการดี เพราะมีความคุ้นเคยผูกพันกันทำให้การถ่ายทอดความรู้เป็นไปด้วยดี
4. บทเรียนที่ควรเชิญวิทยากรมาสอนแทนครู ควรเป็นเรื่องที่ครูไม่มีความชำนาญ เช่น การขยายพันธุ์สัตว์ พันธุ์พืช การทำนมถั่วเหลือง

วิจิตร อวาระกุล (2540) ได้เสนอคุณสมบัติของวิทยากรไว้ดังนี้

1. เป็นผู้ที่ศึกษา รู้แจ้งเห็นจริงในวิชาที่ตนสอน มีประสบการณ์มากพอ ไม่สอนเฉพาะแต่เพียงทฤษฎี จะต้องเคยนำไปใช้ปฏิบัติและเกิดประโยชน์ได้ เพราะผู้เข้ารับการอบรมมีประสบการณ์ และต้องการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตของการปฏิบัติงาน
2. ได้รับการศึกษา ฝึกฝนอบรม ในการเป็นครูที่ดีมาเป็นอย่างดี ในเรื่องวิธีการสอนจิตวิทยาในการศึกษา ฯลฯ ได้รับการฝึกฝนปฏิบัติการสอนเป็นอย่างดีมาก่อน มีความเชื่อมั่นในการสอน พูดจาฉะฉาน โน้มน้าววจุใจความเชื่อถือได้ สอนเข้าใจง่าย
3. รู้จักเทคนิค กลวิธีการสอนแบบต่างๆ และมีความสามารถที่จะเลือกใช้เทคนิคเพื่อการสอนได้อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ สามารถนำไปปฏิบัติและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามต้องการ หรือวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม
4. มีใจรักการสอน รักผู้เรียน มีความตั้งใจ และปรารถนาที่จะถ่ายทอดความรู้ ฝึกหัด ฝึกอบรม ให้ผู้รับการฝึกอบรมมีความรู้ความสามารถสูงสุดโดยทั่วทุกคนเท่าที่จะทำได้ มีจิตใจ อารมณ์ดี เยือกเย็น สุภาพไม่หยาบคาย ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ฉุนเฉียว เกี้ยวกราด หงุดหงิด โมโหง่าย เมื่อมีการสอบถามหรือต้องการทราบรายละเอียด มีมนุษยสัมพันธ์เป็นที่น่าเลื่อมใสของผู้เข้าอบรม
5. มีความเชื่อมั่นต่อตนเองในการสอน ฝึกอบรม เตรียมพร้อมในการสอน หมั่นพัฒนาตนเองด้วยการติดตามความก้าวหน้าทางวิทยาการใหม่ๆ ในงานของตน ฝึกฝนตนเองให้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการเรียนการสอนอยู่เสมอ
6. ศึกษา ทำความเข้าใจในนโยบาย ความมุ่งหมายของการฝึกอบรม ความมุ่งหมายของแต่ละวิชา ความสัมพันธ์ของวิชาในหลักสูตรกระบวนการเรียนรู้ระเบียบ และวิธีการ ความสัมพันธ์ต่างๆ

7. ศึกษา วิเคราะห์ ทำความรู้จักกลุ่มผู้เข้ารับการอบรม การเรียนรู้ของกลุ่ม ความต้องการการพัฒนาตัวผู้เข้ารับการอบรม และสังคมที่เขาจะเอาไปใช้

8. มีความสามารถ ประวัติการเป็นวิทยากรดี ทำงานร่วมกับผู้เกี่ยวข้องกับการฝึกอบรมได้ดี พร้อมทั้งจะให้ความรู้ เพื่อเป็นวิทยาทาน มิใช่เพื่อการค้า ประพฤติปฏิบัติเป็นแม่พิมพ์ หรือแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น

9. อดทนอดกลั้น ยืดหยุ่นปรับตัวเข้ากับสถานการณ์อบรมและผู้เข้ารับการอบรมได้ดี มีความเป็นเพื่อนสนิทมิตรสหาย สอนกัน แนะนำกัน ไม่เป็นทำนองศิษย์กับครู เช่นตามโรงเรียน แต่ผู้เข้ารับการอบรมก็จะให้ความเคารพนับถือเช่นเดียวกับครูอาจารย์ทั่วไป

10. มีความคิดที่ไม่หยุดนิ่ง ในการริเริ่ม ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง วิธีการสอน การฝึกอบรมเป็นผู้นำ และเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้อื่น และผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่เอาเป็นแบบอย่างได้

11. รู้จักการกำหนดขอบเขตการสอน วางแผน เตรียมการสอนอุปกรณ์ ปรับปรุงบุคลิกภาพ และการวางตนให้กระฉับกระเฉง เหมาะสมกับการเป็นวิทยากรที่ดี

12. ประเมินการสอน การประพฤติปฏิบัติของตนเอง เพื่อการแก้ไขปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป รวมทั้งการติดตามการนำเอาวิชาไปปฏิบัติของผู้เข้ารับการอบรมว่าเกิดผลเพียงใดหรือไม่ เพื่อการให้คำแนะนำตามความจำเป็น หรือแก้ไขปรับปรุงวิธีการสอน เมื่อจบแล้วถามตนเองดูว่า เราให้อะไร และเขาจะได้อะไรบ้าง มีความพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง มีความสมเหตุสมผล

นอกจากนี้ ทวีป อภิลิทธิ (2536) ได้รวบรวมคุณสมบัติที่สำคัญของวิทยากร ได้ 9 ประการ ดังนี้

1. เป็นผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการสอน และประสบผลสำเร็จในด้านการสอนอย่างดีมาก่อน
2. เป็นผู้ที่ไม่ใฝ่ใจศึกษาหาความรู้และเทคนิควิธีการถ่ายทอดความรู้ใหม่ๆ อยู่เสมอ
3. เป็นผู้ใฝ่ใจที่จะสะสม รวบรวมเทคนิควิธีการ รูปแบบและสื่อต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการฝึกอบรม
4. สนใจเข้ารับการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้ และแลกเปลี่ยนเทคนิควิธีการฝึกอบรมใหม่ๆ ตามที่โอกาสจะอำนวย
5. มีความคิดริเริ่มและกล้าทดลองวิธีการและเทคนิคใหม่ๆ ที่ใช้ในการฝึกอบรม
6. มีความสามารถในการเปลี่ยนเนื้อหาที่จะใช้ฝึกอบรมให้ออกมาเป็นกิจกรรม เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทำแล้วได้ความรู้ ทักษะ เจตคติ ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้อย่างดี

7. มีความสามารถในการพูดเชิงอธิบายเรื่องยากๆ ด้วยภาษาง่ายๆ ที่คนทั่วไปฟังแล้วเข้าใจ

8. มีทักษะในการใช้สื่อประกอบการฝึกอบรมอย่างสอดคล้อง และสัมพันธ์กับรูปแบบ เนื้อหาและวิธีการที่น่าเสนอ

9. ยอมรับข้อมูลจากการประเมินผลการฝึกอบรม และสามารถนำข้อมูลจากการประเมินเหล่านั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการปรับปรุง และพัฒนาวิธีการฝึกอบรมของตนเองให้ดี และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

นิพนธ์ ไทยพานิช (2535 อ่างถึงใน อ้อม ประพนอม, 2540) ได้กล่าวถึงลักษณะของวิทยากรที่ดีไว้ดังนี้

1. รับฟังความคิดเห็นของผู้เข้ารับการอบรม วิทยากรที่ใจกว้างเปิดใจยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นจะได้รับความคิดเห็นดีๆ จากการอบรมเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ โดยการทำหน้าที่ทั้งรับสารและส่งสาร

2. เป็นคนช่างสังเกต รับรู้ไว้ การเป็นวิทยากรที่ให้ความสำคัญต่อผู้เข้ารับการอบรม คอยสังเกตพฤติกรรมทางกาย วาจา และกระบวนกรกลุ่มรับรู้ความคิดเห็นของกลุ่ม

3. มีความคิดสร้างสรรค์ กระตุ้นให้เกิดบรรยากาศที่ดี เตรียมคิดกิจกรรมกลุ่ม และพร้อมที่จะเสนอได้อย่างเหมาะสม ทั้งกิจกรรมนำ กิจกรรมหลักและกิจกรรมเสริม

4. แก้ปัญหาเฉพาะหน้าเก่ง

5. มีความสามารถในการถ่ายทอดให้เข้าใจง่าย ได้สาระ วิทยากรจะบรรยายได้ดี เมื่อมีหลักการ หลักเกณฑ์ สี่ลา ประสบการณ์มากพอในการนำเสนอสาระ ข้อมูลที่ถูกต้อง

6. มีทักษะในการพูดจูงใจ ให้ผู้ฟังรับรู้ ยอมรับ เชื่อถือ โดยการศึกษาผู้เข้ารับการอบรมอย่างดี

7. วางแผนที่ดี ทั้งเนื้อหาและลำดับขั้นตอนการนำเสนอ รวมทั้งสื่อเครื่องมือการสื่อสาร

8. นำเสนอเป็นประเด็น และสรุปประเด็นได้ชัดเจน ปฏิบัติได้

9. มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและประสานงานเก่ง ให้กลุ่มร่วมกันทำงานอย่างดี

10. มีบุคลิกภาพดี ยิ้มแย้มแจ่มใสเป็นกันเอง คอยช่วยเหลือด้วยน้ำใจไมตรี

11. เป็นคนรอบรู้ ศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ

12. มีความอดทน ยอมรับการติชมจากผู้เข้ารับการอบรม

13. ยินดี ตั้งใจที่จะเป็นวิทยากร แสดงออกด้วยสีหน้าที่พึงพอใจ
14. มีอารมณ์ขัน สร้างบรรยากาศในการอบรมได้อย่างเหมาะสม
15. มีประสบการณ์ในการอบรม สามารถเชื่อมโยงทฤษฎีเข้ากับการปฏิบัติได้ดี

มองทะลุปรุโปร่งและเป็นรูปธรรม

16. มีความสามารถในการใช้ภาษาพูดได้ดี ใช้ภาษาง่ายๆ รู้จักเลือกภาษาให้ตรงกับเนื้อหา และตรงกับความต้องการ ความรู้ของผู้ฟัง

17. เป็นประชาธิปไตย จิตใจยืดหยุ่น รับฟังความเห็นของผู้อื่น ไม่สรุปตัดบทง่าย ๆ เมื่อมีผู้เสนอความคิดเห็น

18. เป็นคนดี เปิดเผย จริงใจต่อผู้เข้ารับการอบรม พูดอย่างไร จะทำอย่างนั้น

19. มีความมั่นใจในตนเอง เตรียมพร้อมอยู่เสมอ ซ้อมอย่างดี เนื้อหาแม่นยำ

20. สามารถกระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุนให้ทุกคนได้เรียนรู้ด้วยตนเองอย่างมี

ระบบ

จากคุณสมบัติของวิทยากรข้างต้น สามารถสรุปคุณสมบัติที่สำคัญของวิทยากรได้ว่า วิทยากรที่จะเชิญมาสอนนั้นจะต้องมีความรู้ ความชำนาญ และประสบการณ์เกี่ยวกับวิชาที่จะเชิญมาสอนนั้นเป็นอย่างดี มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ มีความมั่นใจในตนเอง มีความจริงใจ เต็มใจที่จะถ่ายทอดความรู้ เป็นผู้มีความบุคลิกภาพดี สร้างบรรยากาศที่ดีในการสอน มีทักษะการพูดให้ผู้เรียนเข้าใจง่าย และสามารถใช้สื่อ อุปกรณ์ประกอบการสอนต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

1.6 การติดต่อประสานงานวิทยากร

การเชิญวิทยากรมาสอนนั้นสามารถกระทำได้ 2 วิธี คือ เชิญมาพูดหรือสอนนักเรียนในชั้นเรียน และให้นักเรียนออกไปสัมภาษณ์ผู้ที่มีความรู้ที่บ้านหรือที่ทำงาน ซึ่งก่อนเชิญ ควรจะมีการสำรวจหารายละเอียดเกี่ยวกับวิทยากร เพื่อให้ทราบว่า ในท้องถิ่นนั้นมีใครบ้างที่มีอาชีพการงาน ความรู้ และความสามารถเหมาะสมที่จะเชิญมาช่วยสอนในวิชาต่างๆ ได้ จากนั้นทำแบบสำรวจ จดชื่อที่อยู่ เนื้อหาที่ต้องการให้ช่วยสอน วัน เวลาที่จะเชิญมาสอน เป็นต้น

สุพิน บุญชูวงศ์ (2535) ได้เสนอลำดับขั้นในการเชิญวิทยากร ดังนี้

1. ควรควรเลือกหาบทเรียนที่ครูขาดความชำนาญ หรือต้องการเปลี่ยนบรรยากาศ และสามารถเชิญวิทยากรได้สะดวก

2. ควรมีจุดประสงค์ว่า ต้องการให้นักเรียนได้ความรู้ในเรื่องอะไร เมื่อไร และโดยวิธีใด

3. ควรศึกษาและสอบถามคุณสมบัติของวิทยากรถึงมีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับเรื่องที่จะพูด

4. ทำจดหมายติดต่อเชิญวิทยากร
5. เตรียมสถานที่ สื่อ อุปกรณ์ให้พร้อม

วัฒนา ชูเดช (2535) ได้เสนอวิธีในการติดต่อวิทยากรไว้ 2 วิธี คือ

1. ติดต่อวิทยากรเป็นการส่วนตัว โดยครูหรือตัวแทนนักเรียน เพื่อให้ข้อมูลรายละเอียดต่างๆแก่วิทยากร พร้อมทั้งสอบถามความสมัครใจของวิทยากร ตลอดจนวางแผนร่วมกันอย่างคร่าวๆ

2. ติดต่อวิทยากรอย่างเป็นทางการ โดยมีหนังสือจากโรงเรียนเชิญไปเป็นลายลักษณ์อักษร

ครูเป็นผู้มีบทบาทในการติดต่อวิทยากรมาช่วยสอน ซึ่งตัวครูเองก็ต้องมีการเตรียมตัวดังนี้

1. ครูต้องสำรวจแผนการสอนว่า เรื่องที่จะเชิญวิทยากรมาช่วยสอนนั้น มีทั้งหมดกี่คาบ เพื่อจะวางแผนการใช้เวลาได้อย่างเหมาะสม เป็นการปรับแผนการสอนให้ยืดหยุ่น ไม่กินเวลาของกลุ่มประสบการณ์อื่นๆ

2. กำหนดรายละเอียดการเชิญวิทยากรไว้ล่วงหน้าอย่างมีระบบ เช่น เชิญใคร เชิญมาสอนเรื่องอะไร ช่วงเวลาใด และจะต้องปฏิบัติอย่างไร การกำหนดรายละเอียดดังกล่าวนี้จะช่วยให้ได้รับประโยชน์ในการเชิญวิทยากรเต็มที่ การทำกำหนดการเชิญวิทยากรดังกล่าว จะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่างๆ เช่น ความเหมาะสมระหว่างวิทยากรกับเนื้อหา วิชาของนักเรียน ช่วงเวลา สถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น

3. การติดต่อเชิญวิทยากร โดยครูติดต่อเชิญวิทยากรเป็นการส่วนตัวก่อน แล้วจึงเชิญอย่างเป็นทางการ โดยครูผู้เชิญต้องตกลงรายละเอียดกับวิทยากรในเรื่องเนื้อหาสาระ วัน เวลา สถานที่ และวัตถุประสงค์ของการเชิญ ตลอดจนวิธีเสนอความรู้ของวิทยากร

4. ศึกษาเนื้อหาและจุดประสงค์ของเรื่องที่ต้องการให้วิทยากรสอนอย่างละเอียด เพื่อประโยชน์ในการซักถามและสรุป เพราะบางทีวิทยากรอาจไม่สามารถอธิบายให้นักเรียนเข้าใจได้ ครูจึงต้องเป็นผู้ช่วยตั้งคำถามและสรุป

5. ศึกษารูปแบบของการจัดการบรรยายหรือสาธิต

6. จัดเตรียมสถานที่และวัสดุอุปกรณ์ให้พร้อม เช่น เตรียมสถานที่รับรองเมื่อวิทยากรมาถึงโรงเรียน จัดเตรียมสถานที่บรรยาย หรือสาธิตให้เหมาะสม จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์และสื่อการสอนที่จะต้องใช้ประกอบการบรรยายหรือสาธิต ตลอดจนจัดเตรียมนักเรียนให้อยู่ในสภาพพร้อมที่จะเรียน เป็นต้น

7. ในกรณีที่พานักเรียนไปพบวิทยากรที่บ้าน หรือที่ทำงานของวิทยากร ครูจะต้องศึกษาและเตรียมวางแผนล่วงหน้าไว้ให้พร้อม ได้แก่ การซักซ้อมนักเรียนเกี่ยวกับการเดินทาง การแบ่งกลุ่ม การซักถาม การจดบันทึก และการรายงานผลงาน

8. ในขณะที่วิทยากรมาบรรยายหรือสาธิตนั้น ครูควรช่วยอำนวยความสะดวกแก่วิทยากร เช่น ช่วยจัดเตรียมอุปกรณ์ ช่วยตั้งคำถาม ช่วยสรุปในเนื้อหาที่วิทยากรบรรยาย (ในกรณีที่วิทยากรไม่ได้สรุปหรืออาจสรุปได้ไม่ชัดเจน)

9. สรุปและประเมินผลความรู้ที่ได้รับจากวิทยากร โดยใช้วิธีการประเมินผล การเรียนการสอนโดยทั่วไป ซึ่งจะต้องใช้วิธีการประเมินหลายๆ วิธี เพื่อตรวจสอบคุณภาพของนักเรียน โดยดูจากจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ สิ่งที่จะประเมินได้แก่ เนื้อหาความรู้ เจตคติ คุณสมบัติที่พึงการเน้น การนำไปใช้และกระบวนการการดำเนินการ

10. กิจกรรมติดตาม ครูควรเขียนเรื่องย่อเกี่ยวกับ เรื่องที่วิทยากรมาบรรยายลงในวารสารของโรงเรียน อ่านออกเสียงตามสาย และมีจดหมายขอบคุณวิทยากรตามไปอีกทีหนึ่ง ประการสุดท้ายคือ ควรให้นักเรียนจัดแสดงผลงานอันเป็นผลจากการเชิญวิทยากร และเก็บไว้ในแฟ้ม

จะเห็นว่าในการเชิญวิทยากรมาสอนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการนั้น จะต้องมีความพร้อมในทุกๆ ด้าน การเตรียมความพร้อมของครูและนักเรียน ในกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีการเชิญวิทยากรนั้น ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็น การวางแผนและการกำหนดรายละเอียด การเชิญวิทยากรไว้ล่วงหน้า จะทำให้ได้รับประโยชน์ในการเชิญวิทยากรอย่างเต็มที่ การจัดเตรียมสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็น ตลอดจนจนถึงการซักซ้อมกับนักเรียน เช่น การแนะนำในการซักถาม การจดบันทึกต่างๆ และที่สำคัญคือ การทำความเข้าใจกับวิทยากรในเรื่องเนื้อหาและจุดประสงค์ การเรียนการสอนล่วงหน้า นั้น จะทำให้การดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนการสอนเป็นที่น่าพอใจยิ่ง

วิจัย ประสิทธิภาพวีซี (2535) ได้เสนอแนะการวางแผนการเชิญวิทยากร ที่มีกระบวนการเป็นลำดับขั้นดังนี้

การวางแผน

1. จัดทำการสอนระยะยาวเป็นรายปี สรรวจหัวข้อเรื่องที่เหมาะสมจะเชิญวิทยากร เช่น เรื่องที่ต้องใช้ทักษะ เทคนิค ความสามารถในการสาธิต เป็นต้น หรือเรื่องที่ต้องการเปลี่ยนบรรยากาศของผู้ฟัง
2. กำหนดจุดประสงค์ในการสอนให้ชัดเจน โดยเน้นประโยชน์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ
3. ต้องมีความมั่นใจในคุณสมบัติของวิทยากรว่ามีความเหมาะสมกับเรื่องที่จะสอน
4. ควรพบวิทยากรเพื่ออธิบาย พูดคุย ให้เกิดความเข้าใจตรงกัน เฉพาะอย่างยิ่งจุดประสงค์การเรียนรู้ ทั้งนี้เป็นมารยาทที่ควรกระทำก่อนการส่งหนังสือเชิญเป็นลายลักษณ์อักษร
5. จัดเตรียมสิ่งต่างๆให้พร้อม เช่น การเตรียมสถานที่สำหรับบรรยายหรือสาธิต วัสดุอุปกรณ์ ที่วิทยากรต้องการ เอกสารที่วิทยากรให้ต้นฉบับไว้สำหรับเผยแพร่ และบางครั้ง ถ้าเชิญวิทยากรที่เดินทางจากต่างจังหวัดควรเตรียมที่พักให้พร้อม
6. ควรอบรมผู้เรียนเกี่ยวกับมารยาทของผู้ฟังและผู้พูดที่ดี ยกตัวอย่าง เช่น การกล่าวต้อนรับ การแสดงความเคารพ ความตั้งใจและความสนใจ การซักถาม และการกล่าวขอบคุณ รวมทั้งการเตรียมพื้นฐานความรู้ในเรื่องนั้นๆ ให้แก่ผู้เรียนก่อน
7. ควรเตรียมค่าตอบแทน หลักฐานการรับเงิน ในกรณีที่มีโครงการใช้เงินงบประมาณหรือควรเตรียมสิ่งของที่ระลึกเล็กๆน้อยๆ เป็นการแสดงน้ำใจไมตรีแก่วิทยากร
8. ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้บุคลากรทุกฝ่ายและผู้เรียนทุกคนทราบ เพื่อประโยชน์แก่กลุ่มผู้สนใจพิเศษ
9. ถ้าเป็นไปได้ควรมีการบันทึกภาพนิ่ง วิดิทัศน์ หรือบันทึกเสียง เพื่อประโยชน์ในโอกาสต่อไปหรือใช้ในการเผยแพร่
10. ควรเชิญผู้บริหารสถานศึกษาและคณะครูร่วมต้อนรับหรือเข้าร่วมฟัง เพื่อเป็นเกียรติแก่วิทยากร

การดำเนินการ

เมื่อถึงวันกำหนดนัดหมาย ผู้สอนควรเตรียมความพร้อมและมีบทบาทสำคัญดังนี้

1. เตรียมการต้อนรับ ให้พักผ่อนในอันที่เหมาะสมก่อนพบกับผู้เรียน และตามมารยาทสังคมแบบไทยๆ ควรเตรียมเครื่องดื่มหรือของว่างให้พร้อม
2. ก่อนที่วิทยากรจะให้ความรู้แก่ผู้เรียน ควรแนะนำวิทยากรให้ผู้เรียนรู้จัก
3. ขณะที่วิทยากรกำลังดำเนินการ ควรอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น เตรียมผู้ช่วยในการใช้สื่อต่างๆ ผู้ช่วยในการจัดแสดงผลงาน เป็นต้น
4. ควรมีการกระตุ้นให้ผู้เรียนอภิปราย ชักถาม หลังจากที่วิทยากรดำเนินการเสร็จเรียบร้อยแล้ว
5. ท้ายที่สุดควรเป็นการกล่าวขอบคุณวิทยากร ถ้ามีของที่ระลึกก็ควรมอบให้ช่วงนี้ท่ามกลางที่ประชุม เพื่อความประทับใจแก่วิद्यากรอาจฝึกตัวแทนของผู้เรียนเป็นผู้ดำเนินการ

สื่อการเรียน

สื่อการเรียนนั้นส่วนใหญ่เป็นส่วนที่วิทยากรเตรียม ผู้สอนอาจเกี่ยวข้องในแง่ของการอำนวยความสะดวก เช่น จัดพิมพ์เอกสารตามที่วิทยากรมอบต้นฉบับให้ จัดเตรียมสื่อทัศนูปกรณ์ตามที่วิทยากรต้องการ เป็นต้น

การประเมินผล

แม้ว่าการเชิวงวิทยากรจะไม่ใช่เทคนิคการสอนที่ผู้สอนเป็นผู้กระทำ หรือผู้สอนเรียนโดยตรง แต่ก็ควรมีเครื่องมือวัดผลเพื่อการประเมินผล ซึ่งมีวิธีการดังนี้

1. การสังเกต ความสนใจ ความตั้งใจ การมีส่วนร่วมของผู้เรียน
2. แบบสอบถาม อาจสอบถามความคิดเห็น ระดับความพึงพอใจที่รับประสบการณ์จากวิทยากร
3. การตรวจผลงาน การเขียนรายงานสรุปผลจากการฟังวิทยากร
4. การอภิปรายซักถาม ในการเรียนครั้งต่อไป

วิจิตร อวระกุล (2540) ได้เสนอแนะวิธีการติดต่อประสานงานกับวิทยากรไว้เป็นลำดับขั้นดังนี้

ขั้นติดต่อ

1. ถ้ามีโอกาสพบก็สามารถพูดจาติดต่อทาบถามด้วยคำพูด ถ้าไม่มีโอกาสพบอาจใช้โทรศัพท์ พูดจาด้วยความสุภาพอ่อนน้อมว่าจะเชิญมาบรรยาย อภิปราย ปาฐกถา ฯลฯ โดย

ต้องให้รายละเอียดดังนี้เป็นการล่วงหน้า คือ เชิญบรรยายเรื่องอะไร ขอบเขตเนื้อหาอย่างคร่าวๆ บรรยายในหลักสูตรอะไร ผู้อบรมระดับไหน วิชาในหลักสูตรคร่าวๆ วันเดือนปี ระยะเวลาที่ให้บรรยาย บรรยายกี่วัน บรรยายที่ไหน ปฏิบัติการวันไหน จำนวนผู้เข้าอบรม ชายหญิงเท่าไรเป็นต้น ในขั้นนี้เพื่อทดสอบว่าเขาจะมาบรรยายให้เราได้หรือไม่ ถ้าติดขัดไม่สามารถมาบรรยายในวันเวลาดังกล่าว จะขอเปลี่ยนแปลง สับเปลี่ยนได้อย่างไรบ้างหรือไม่

2. พยายามนัดและหาโอกาสไปพบกับผู้บรรยาย ถ้ายังไม่เคยรู้จักและไม่เคยบรรยายในหลักสูตรก่อนๆ การไปพบจะช่วยให้ผู้จัดรู้จักหน้าตาของวิทยากรสะดวกในการต้อนรับ การคุยกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ คั้นเคຍ และสังเกต ความพอใจ ไม่พอใจ ความต้องการต่างๆ การพูดคุยกันช่วยให้เขาเข้าใจเรื่องทั้งหมดของการอบรมที่เขาต้องการทราบ เช่น ผู้เข้ารับการอบรมเป็นกลุ่มไหน ระดับใดบ้าง คุณวุฒิ อายุ ตำแหน่ง ขอบอะไร ปัญหาอะไรบ้าง ปรีกษาหรือในการแก้ปัญหา และควรมอบเอกสารต่อไปนี้ให้ไว้ คือ 1) วัตถุประสงค์ของการอบรม 2) ขอบเขตและวัตถุประสงค์ของวิชาที่เขาบรรยาย 3) ตารางสอน 4) รายนามของผู้เข้ารับการอบรม

3. ทำหนังสือเชิญ การเชิญควรทำหนังสือเชิญเป็นลายลักษณ์อักษร เพราะวิทยากรจะรู้สึกเป็นการให้เกียรติ เป็นการยกย่องอย่างมีหลักฐาน

การต้อนรับวิทยากร

ถ้าวิทยากรท่านนั้นขับรถมาเอง ควรจัดหาที่จอดรถ พร้อมทั้งมีป้ายบอก "ที่จอดรถวิทยากร" ให้จอดได้สะดวก ควรจัดหาเจ้าหน้าที่มาคอยต้อนรับอำนวยความสะดวก พาไปยังห้องเรียน ห้องบรรยาย ควรจัดที่พักให้วิทยากรได้พักก่อนบรรยาย ควรนั่งคุยหรือสนทนาด้วย และถ้าหากมอบของสมนาคุณก็ทำได้เลยในตอนนั้น การให้ค่าบรรยายภายหลังการบรรยาย ผู้บรรยายอาจจะเกิดความรู้สึกว่ารับจ้าง แต่ถ้าเป็นของชำร่วยก็อาจมอบให้ภายหลังการบรรยายได้

เมื่อเสร็จสิ้นการอบรม

ควรมีหนังสือขอบคุณ อาจแจ้ถึงตัวเขา หรือหัวหน้าเขา จะได้เป็นความดี ความชอบ และผลงานของเขา หากมีการประเมินผล ควรส่งไปให้เขาทราบบ้าง มีวารสารของหน่วยงาน ของชำร่วย ของหน่วยงาน ปฏิทิน ส.ค.ส. ควรส่งถึงเขาแสดงความเยื่อใย

นอกจากครูที่จะต้องเตรียมตัวในการจัดการเรียนการสอนด้วยวิทยากรแล้ว นักเรียนก็ควรที่จะมีการเตรียมตัวด้วย เพื่อให้การใช้วิทยากรในการเรียนการสอนเกิดประโยชน์แก่นักเรียน ทั้งทางด้านความรู้ ทักษะและเจตคติ ครูควรต้องมีการเตรียมตัวนักเรียนดังนี้

1. มอบหมายให้นักเรียนรับผิดชอบหน้าที่ต่างๆกัน ตามความเหมาะสม เช่น หน้าที่ในการจัดเตรียมและเก็บสถานที่ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ หน้าที่ต้อนรับและส่งวิทยากร หน้าที่บริการวิทยากรและผู้ร่วมกิจกรรมทั้งหมด การกล่าวขอบคุณวิทยากรและการจัดเตรียมของที่ระลึก เป็นต้น นักเรียนทุกคนควรมีหน้าที่รับผิดชอบตามสมัครใจหรือความเหมาะสม ซึ่งครูควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของนักเรียนแต่ละคนให้ดี

2. ให้นักเรียนทราบบทบาทประสงค์ของการเชิญวิทยากร และศึกษาเรื่องไว้ล่วงหน้า ตลอดจนเตรียมตั้งปัญหาซักถาม

3. ทำความเข้าใจเกี่ยวกับมารยาทในการฟัง การซักถาม และวิธีการจดบันทึก (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2524)

การเชิญวิทยากรท้องถิ่น มาสอนในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

การเรียนการสอนในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพบางหัวข้อเรื่อง มีความจำเป็นต้องให้ผู้มีความรู้ ความสามารถเฉพาะด้านมาเป็นผู้ให้ความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานที่ต้องใช้เทคนิคเฉพาะอย่าง งานที่เป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่น เนื่องจากผู้สอนทุกคนมิได้มีความรู้ความสามารถครบทุกด้าน วิทยากรจึงหมายถึงผู้มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ในการทำงานเป็นผู้ประกอบกิจกรรมนั้นๆ โดยเฉพาะหรือเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในงานนั้นๆ

ความแตกต่างระหว่างผู้สอนกับวิทยากร ประเด็นที่เห็นได้ชัดเจนคือ ผู้สอน เป็นผู้ที่ได้รับการเรียนรู้ การฝึกฝน เพื่อที่จะถ่ายทอดความรู้ จัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับผู้เรียนจนประสบผลสำเร็จ แต่วิทยากรนั้นอาจไม่ใช่ครูผู้สอนโดยตรง เพียงแต่เป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้าน อาจจะเป็นคุณยายที่เก่งในด้านการทำขนมไทยๆ คุณลุงที่มีความสามารถในด้านการจักสาน ซึ่งบุคคลที่ยกตัวอย่างย่อมมีคุณสมบัติพอที่จะเป็นวิทยากร แต่ไม่มีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน บางกรณีอาจจะได้วิทยากรที่มีความรู้และความสามารถในการบรรยาย อธิบาย ให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดี ส่วนใหญ่จะเป็นวิทยากรที่มีการศึกษาสูง หรือมีประสบการณ์ในการพูดมาก่อน

เทคนิคการสอนโดยการเชิญวิทยากร จะประสบผลสำเร็จได้บรรลุจุดประสงค์นั้น ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของวิทยากร ผู้สอนจึงควรเลือกบุคคลที่มีความเต็มใจ ตั้งใจที่จะถ่ายทอดประสบการณ์ ถ้าเป็นไปได้ควรเป็นบุคคลในท้องถิ่น เพื่อจะได้เดินทางสะดวก ประหยัดค่าใช้จ่าย และถ้าจะให้ดียิ่งขึ้น ควรเป็นผู้ปกครองของผู้เรียนจะดีมาก เพราะมีความผูกพัน ความเป็นกันเอง ซึ่งทำให้การถ่ายทอดประสบการณ์ต่างๆ เป็นไปด้วยดี

จะเห็นได้ว่ากระบวนการติดต่อวิทยากรนั้น มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ซึ่งหากได้มีการวางแผนในการติดต่อวิทยากรอย่างเป็นขั้นตอน จะทำให้มีการเตรียมความพร้อมทั้ง ครูผู้สอน ผู้บริหารโรงเรียน นักเรียน ตลอดจนจนถึงตัววิทยากรเอง ซึ่งจะทำให้แต่ละคนรู้บทบาทหน้าที่ของตนเองว่า จะต้องทำอะไรบ้างในขั้นตอนต่างๆ จนจบกระบวนการเรียนการสอนนั้นๆ ซึ่งก็จะทำให้กิจกรรมการเรียนการสอนบรรลุวัตถุประสงค์ไปได้ด้วยดี

วิทยากรเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในสาขาต่างๆ หากได้มีการติดต่อหรือ ค้นหาในชุมชนที่ใกล้เคียงกับโรงเรียนก็จะพบว่ามีมากมาย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นวิทยากรที่เกี่ยวกับงานการอาชีพ เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญ หากได้นำเขาเหล่านั้นเข้าสู่ระบบการศึกษาก็จะทำให้เกิดความหลากหลายทางวิชาการ สามารถที่เติมเต็มส่วนที่โรงเรียนไม่สามารถจัดหาได้ ให้ความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสรี พงศ์พิศ (2529) กล่าวว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง รากฐานความรู้ของชาวบ้านซึ่งเชื่อมโยงเข้ากันอย่างมีเอกภาพ ภูมิปัญญาที่มีสองลักษณะ คือ ส่วนที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ ปรัชญาการดำเนินชีวิต คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน กับส่วนที่เป็นรูปธรรม เช่น การทำมาหากิน หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี ฯลฯ"

ธวัช ปุณโณธก (2531) กล่าวว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้จากประสบการณ์ที่สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือประสบด้วยตนเอง หรือเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมต่อกันมา"

ประเวศ วะสี (2536) กล่าวว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจน จากวิถีชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม มีวัฒนธรรมเป็นฐาน มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง และเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุนิยม ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ที่ท้องถิ่นได้สะสมถ่ายทอด ปรับปรุงสืบทอดกันมาปรากฏเป็นความสามารถ วิธีการ เครื่องมือ สามารถใช้ควบคุมสังคม แก้ไขปัญหา หรืออำนวยความสะดวกแก่บุคคลและท้องถิ่นโดยตลอดมา จำแนกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

- (1) ด้านนามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ และคุณค่าปัจเจกชน ได้สืบทอดและปรับปรุงต่อมา
ภูมิปัญญาปรากฏเป็นลักษณะในรูปของศาสนา พิธีกรรม นิทาน เพลงสุภาพิต การสั่งสอน เป็นต้น
- (2) ด้านที่เป็นวัตถุ ได้แก่ อุปกรณ์ เครื่องมือ สิ่งปลูกสร้าง อาชีพต่างๆ เป็นต้น

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์ (2538) กล่าวว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือปัญญาชนท้องถิ่น (Intellectual Organic) หมายถึง พื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ สละสลวยที่สืบทอดกัน มากล้นกรองประสบการณ์ชีวิตของคนหนึ่งจากเหตุการณ์สะสมกันมา พัฒนา ไปสู่ความรู้ ความเข้าใจในชีวิตของตนเอง”

สามารถ จันทร์สุริย์ (2538) หมายถึง “ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้าน สามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสม สมัย”

รุ่ง แก้วแดง (2542) กล่าวว่า “ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุง แต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบทอดกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนให้สมดุลกับ สภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย.. ภูมิปัญญาไทยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ภูมิปัญญา ชาติหรือภูมิปัญญาไทย กับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน”

รัตนะ บัวสนธิ์ (2539) ให้ทัศนะว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) เป็นคำที่ นักพัฒนาองค์กรเอกชนและนักวิชาการกลุ่มหนึ่งได้กำหนดขึ้น บางครั้งก็ใช้คำว่า “ภูมิปัญญา ชาวบ้าน” คำดังกล่าวหมายถึง สิ่งที่เป็นโลกทัศน์ หรือกระบวนทรรศน์ (Paradigm) ของกลุ่มคนใน ชุมชนชนบทหรือท้องถิ่น ที่มีต่อด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ด้านการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกัน และด้านการจัด ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน ทั้งนี้โดยปกติสุขทั้งในระดับตัวบุคคลและระดับ ชุมชน นอกจากนี้ในระดับชุมชนท้องถิ่นหนึ่งๆ ก็จะมีบุคคลที่เป็นผู้รู้ ผู้นำทางความคิดและการ ปฏิบัติในด้านที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งจะได้รับการเรียกขานในเชิงยกย่องว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” หรือ “ปราชญ์ท้องถิ่น”

จากความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่นักวิชาการได้ให้ไว้ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะที่เกิดจากการสะสมขึ้นมาจาก

ประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบุคคล สังคม และสถาบันต่างๆ ในท้องถิ่น เพื่อใช้แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต โดยมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน

2.2 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีความเจริญทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมมาเป็นเวลานาน ซึ่งความเจริญต่างๆ เหล่านั้นล้วนเกิดจากการที่ประเทศไทยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้านอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันกระแสความเป็นตะวันตกได้หลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทยอย่างรุนแรง และรวดเร็ว จนทำให้คนไทยส่วนใหญ่หันไปนิยมและให้ความสำคัญกับความเป็นตะวันตก จนลืมสิ่งดีๆ ที่มีคุณค่าของไทย และประเทศไทยก็ต้องเข้าไปอยู่ในวังวนของการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจตามแบบตะวันตกในที่สุด ทั้งที่การแข่งขันอย่างรุนแรงในระบบการค้าเสรี ก็คือลักษณะของการที่ “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” ใครอ่อนแอกว่าก็เสียเปรียบและประเทศไทยก็เป็นหนึ่งในผู้เสียเปรียบจนต้องประสบปัญหาต่างๆ มากมาย

แต่บัดนี้คนไทยจำนวนมากได้ตระหนักรู้แล้วว่า ความรู้จากภูมิปัญญาไทยสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยได้ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังทรงเคยมีพระราชดำรัสแก่นักพัฒนาทั้งหลายว่า “ ประชาชนนั้นแหละ เขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว เขากันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรม เขารู้ว่าตรงไหนควรเก็บรักษาไว้ แต่ที่เสียไปก็เพราะพวกไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ทำนานแล้ว เลยทำให้ลืมว่า ชีวิตมันเป็นไปได้โดยการทำกิจกรรมที่ถูกต้อง” ซึ่งพระราชดำรัสดังกล่าว ทรงต้องการเตือนให้นักพัฒนาหันหน้ามาให้การยอมรับนับถือภูมิปัญญาท้องถิ่น ก่อนที่จะคิดอ่านเข้าไปช่วยเหลือชนบท (เดลินิวส์, 2544)

เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจเป็นเรื่องใหม่ที่บุคคลในวงการต่างๆ เริ่มให้ความสนใจและนำมาใช้ในงานของตน แต่ในความเป็นจริงแล้ว เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีมานานแล้ว แต่ก็ไม่ได้มีการศึกษากันอย่างลึกซึ้งและจริงจัง ซึ่งจะได้เห็นจากการที่ชาวบ้านนั้นสามารถรักษาหมู่บ้านให้คงอยู่ได้จนทุกวันนี้ เนื่องจากชาวบ้านมีการแสวงหาทางออกให้กับตนเองและปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสิ่งนี้เองที่เราเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน จะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะยังมีความสำคัญมากขึ้น ดังนั้นจึงควรมีการศึกษารายละเอียดในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้าใจอย่างแท้จริงเพื่อที่จะได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในงานของตน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญและมีความหมายอย่างยิ่ง ต่อการดำเนินชีวิตและความอยู่รอดของผู้คนในท้องถิ่น ดังที่ อภิชาติ ทองอยู่ (2528) กล่าวว่า การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้าน และคงสภาพท้องถิ่นได้สืบมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออกตอบสนองต่อสิ่งที่ทำทลาย มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลาและสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา การที่สามารถดำรงสิ่งเหล่านั้นได้ ต้องอาศัยภูมิปัญญาของตัวเอง การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านนั้นรุนแรงและรวดเร็ว แต่ก็ยังไม่สามารถทำลายสถาบันหมู่บ้านได้ มรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านยังมีอยู่ และสิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีอยู่เพราะการเก็บรักษารวบรวม ประหนึ่งเป็นของโบราณ

ผลของกระบวนการภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในสังคมหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นถึงจริยศาสตร์ในการดำรงอยู่ร่วมกันหลายประการ (อภิชาติ ทองอยู่, 2528)

1. เป็นสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความเรียบง่าย
2. มีการประหยัดและอนุรักษ์สูง
3. มีความมั่นคงต่อการเคารพ
4. มีวิถีชีวิตและวิถีแห่งสังคมที่ไม่มุ่งความรุนแรง
5. มีระบบขนาดเล็กๆ กระจายตัวทั้งในแง่กายภาพและอำนาจตัดสินใจ
6. มีการอ่อนน้อมถ่อมตน และประนีประนอมสูง

เสรี พงศ์พิศ (2530) กล่าวว่า การพัฒนาที่เราต้องการมีรากฐานหรือรากเหง้าดั้งเดิมของเราน่าจะเป็นการพัฒนาที่สืบทอดภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้ว แต่คงต้องหารูปแบบใหม่ เพราะมันเป็นไปไม่ได้ที่จะอยู่ในรูปแบบเก่า สังคมมันเปลี่ยนไปตลอดเวลา

ปรีชา อุยตระกูล (2530) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและวิถีกรรมต่างๆทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและในส่วนที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะทำให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและในชุมชน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) กล่าวถึงความสำคัญที่ต้องมีการศึกษาเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

1. เพื่อให้เข้าใจความหมาย คุณค่า และคุณลักษณะของภูมิปัญญาจากทุกภูมิภาค ตามความเป็นจริงที่ได้มีการพัฒนาการมายาวนาน แล้วนำความเข้าใจไปแพร่กระจายให้คนทั่วไป โดยเฉพาะลูกหลานของเราได้เข้าถึงความหมายและคุณค่านั้น
2. เพื่อให้คนในแผ่นดินนี้ สามารถชื่นชม และภูมิใจในมรดกทางปัญญาและมรดกวัฒนธรรมที่ได้สั่งสมสืบสานกันมาช้านาน แล้วช่วยกันสร้างสรรค์สิ่งใหม่เพื่อสืบต่อให้ติดบนฐานความรู้ความเข้าใจของภูมิปัญญาสั่งสมอย่างถูกต้อง
3. เพื่อผดุงศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ความงดงาม และความแยบยลของภูมิปัญญาและปรีชาญาณที่ได้มีผู้สร้างสรรค์และสั่งสมไว้ พร้อมกันนั้นก็ให้ยอมรับความจริงว่าภูมิปัญญาบางอย่างได้หมดสิ้นอายุขัยแล้ว หรือแปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่เคยหยุดนิ่ง
4. เพื่อค้นหาศักยภาพและพลังสร้างสรรค์ที่มีพลวัตอยู่ในชีวิตของสังคมไทย แล้วนำเอาศักยภาพและพลังสร้างสรรค์ที่รู้จักมาเป็นฐานแห่งการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่สืบต่อไปในการปรับตัวกับยุคสมัยในปัจจุบันและอนาคต
5. เพื่อสร้างรอยต่อและชุมชนข่ายแห่งการเรียนรู้ ตลอดจนความสำนึกในสิ่งที่มีคุณค่าคู่แผ่นดิน แก่วงการศึกษาวงการวัฒนธรรม วงการพัฒนา และสาธารณชน ในอันที่จะเป็นพลังเกื้อกูลให้เกิดคุณภาพของชีวิต และการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน โดยไม่ปิดกั้นการเรียนรู้ภูมิปัญญาใหม่ในสถานการณ์ใหม่ที่จะมีมาในอนาคต

จะเห็นว่าการศึกษาและฟื้นฟูเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ในสถานการณ์ปัจจุบันนั้น เป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในเรื่องของข้อมูลข่าวสาร ภูมิปัญญาที่สั่งสมไว้ในอดีตยังคงมีคุณค่า สามารถใช้เป็นฐานในการพัฒนาหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ในอนาคต อันจะนำมาซึ่งความสมดุลเป็นประโยชน์ต่อการปรับตัวในบริบทใหม่ และเป็นการลดปัญหาในสังคม ชุมชนและหมู่บ้านได้

2.3 ปัจจัยพื้นฐานของการก่อเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) กล่าวว่า ในระดับพื้นฐานภูมิปัญญาของมนุษย์เกิดจากการที่มนุษย์ ต้องเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดและการดำรงเผ่าพันธุ์ ในขณะที่เดียวกัน มนุษย์ก็ต้องสร้างและปรับระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันตลอดเวลา ยิ่งไปกว่านั้น เพราะมนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กๆมากในธรรมชาติและในจักรวาล อันลึกลับไพศาล มนุษย์ถึงจะเก่งอย่างไรก็ไร้อำนาจที่จะรู้แจ้งแทงตลอดจนสามารถควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างไว้ได้อำนาจได้ มนุษย์จึงสร้างความเชื่อและระบบความสัมพันธ์กับสิ่ง "เหนือธรรมชาติ" ขึ้นตาม

ความรู้ ความเข้าใจ และจินตนาการของเผ่าพันธุ์ เพื่ออย่างน้อยก็ให้เกิดดุลยภาพ เกิดความมั่นคงทางใจ เกิดความราบรื่นในการดำรงชีวิต ทั้งหมดนี้เป็นเพราะมนุษย์ใช้ปัญญาแก้ปัญหา สังคม สืบสาน และปรับเปลี่ยนประสบการณ์อย่างไม่หยุดยั้ง สิ่งนี้เองคือ “ภูมิปัญญา”

กลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาบริเวณที่มีสภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติแตกต่างกัน ก็ย่อมสร้างสม “ภูมิปัญญา” และพัฒนาระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมและความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างมนุษย์มนุษย์ด้วยกันในลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย แต่ในขณะเดียวกัน โดยธรรมชาติแห่งความเป็นมนุษย์ ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต ก็ทำให้มีลักษณะพื้นฐานร่วมกันด้วย และเพราะมนุษย์ไม่อยู่ติดที่เดิมเสมอไป มีการอพยพเคลื่อนย้ายด้วยเหตุฉะฉานประการ หรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อสังสรรค์กันระหว่างกลุ่มชนต่างวัฒนธรรม ซึ่งย่อมถ่ายเทลักษณะคล้ายคลึงกันได้ โดยธรรมชาติของความเป็นมนุษย์บวกกับความแตกต่างหลากหลายของธรรมชาติแวดล้อมในดินแดนที่เป็นประเทศไทย จึงอนุมานได้ว่า ภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นตามภูมิภาคต่างๆ ย่อมมีทั้งความหลากหลายและคล้ายคลึงระคนกัน

ลักษณะภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติของภูมิภาคต่างๆ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความแตกต่างหลากหลายมากกว่าประเทศอื่นทั้งหมดในย่านเอเชียอาคเนย์ โดยในขณะที่ภาคเหนือพื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นเทือกเขาที่มีที่ราบใหญ่น้อยและหว่างเขาอันมีสายน้ำไหลผ่าน ทำให้มนุษย์สามารถตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองได้ ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่มกันมีแม่น้ำหลายสายไหลมาบรรจบกันเพื่อไหลต่อไปออกทะเล ที่ราบอันกว้างใหญ่นี้มีสายน้ำหล่อเลี้ยงพื้นที่จรดฝั่งทะเล มีความอุดมสมบูรณ์มากพอที่จะเลี้ยงคนได้จำนวนมาก บ้านเมืองและอาณาจักรขนาดใหญ่จึงเกิดขึ้นได้ ส่วนภาคอีสานเป็นที่ราบสูง มีเทือกเขาอยู่ทั้งทางตะวันตกและทางตอนล่างของภาคกันที่ราบสูงกว้างใหญ่นี้ และมีแม่น้ำโขงไหลอ้อมโอบไว้ โดยมีสาขาคือชี มูล และโขง ส่วนภาคใต้มีทะเลขนานอยู่ทั้งซีกตะวันตกและตะวันออก พื้นที่เป็นแหลมยาวลงไปจรดแหลมมลายู มีเทือกเขาตะนาวศรีพาดเป็นทิวตลอดลงไป และมีที่ราบชายฝั่งลุ่มน้ำตาปี ขนาบยาวลงไปสู่ปลายแหลม อากาศร้อนชื้น ฝนตกชุกกว่าภาคอื่นๆ กว่าครึ่งปี ไม่มีอากาศหนาวเย็น สภาพภูมิศาสตร์และดินฟ้าอากาศที่แตกต่างกันนี้ จึงทำให้ระบบนิเวศของทั้งสี่ภูมิภาคไม่เหมือนกัน ลักษณะการปรับตัวของมนุษย์โดยการตั้งถิ่นฐานการทำมาหากิน และการแก้ปัญหาแวดล้อมก็แตกต่างกัน

ในขณะที่คนในภาคเหนืออยู่กับภูเขาและสายน้ำมานาน จึงเรียนรู้และมีภูมิปัญญาในการบังคับกำกับน้ำมาเลี้ยงไร่นาได้เป็นอย่างดี ตลอดจนรู้จักคุณค่าของป่าอันมีต่อชีวิต สามารถสร้าง

เมืองและพัฒนาวัฒนธรรมขึ้นในพื้นที่ได้ ส่วนคนในภาคกลางอยู่กับน้ำ ไกล่ชิดน้ำ รู้ลึกล้ำน้ำขึ้นน้ำลง น้ำท่วม น้ำหลากตามฤดูกาล จึงปรับวิถีความเป็นอยู่ให้เข้ากับน้ำโดยสร้างชุมชนและสร้างเมืองขนานน้ำ ที่ลึกเข้าไปก็มีเรือกสวนไร่นาที่มีน้ำหล่อเลี้ยงกว้างขวาง ด้วยความสมบูรณ์บนพื้นที่อันกว้างใหญ่เช่นนี้ อาณาจักรขนาดใหญ่ที่มีกำลังคนมาก และมีอารยธรรมอย่างกรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์ก็เกิดขึ้นได้ ประกอบกับการอาศัยแม่น้ำลำคลองในการติดต่อกับบ้านเมืองอื่น การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับต่างแดนจึงมีมากอย่างต่อเนื่อง สำหรับภาคอีสาน คนที่อยู่บนที่ราบสูง มีทั้งไดโนเสาร์และแล้งน้ำ มีพื้นที่กว้างใหญ่ อันมีทั้งบริเวณชายเขา ริมน้ำ และทุ่งราบแห้งแล้ง คนอีสานจึงเรียนรู้และมีภูมิปัญญาในการเลือกที่ทำกิน รวมทั้งเรียนรู้ที่จะอยู่กับความแห้งแล้งบางเวลาด้วยความอดทน หากแต่ได้อาศัยน้ำโขงและสาขาหล่อเลี้ยงและสร้างอารยธรรมขึ้นได้เช่นกัน สำหรับภาคใต้ คนอยู่กับทะเลและฝนชุกมานาน ขณะเดียวกันก็มีทั้งที่ราบชายทะเลให้ทำเกษตรกรรมและประมงลึกเข้าไปในแผ่นดินก็เป็นป่าร้อนชื้นอันอุดมด้วยเครื่องเทศ สมุนไพร และไม้ผล การติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับเมืองชายทะเลอื่นๆ ทั้งใกล้ไกลก็สะดวก คนใต้จึงมีสภาพแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์และมั่งคั่งด้วยทรัพยากรไปอีกแบบหนึ่ง สามารถสร้างภูมิปัญญาและสร้างอารยธรรมอย่างไชยา นครศรีธรรมราช สทิงพระ และปัตตานีขึ้นได้อย่างแตกต่างจากภาคอื่นๆ และมีลักษณะเฉพาะของตนเช่นกัน

จากข้อมูลข้างต้น สรุปได้ว่า สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นปัจจัยกำหนดความหลากหลายของภูมิปัญญาขึ้นในแต่ละภูมิภาค การปะทะสังสรรค์แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกันเป็นเวลานาน ทำให้เกิดความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมและเกิดเป็นมรดกทางปัญญาอันควรแก่การศึกษาและเชิดชูให้เกิดดุลยภาพในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เหมาะสมยิ่งขึ้นต่อไปทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2.4 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 5 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และศาสนา หมายถึง แบบอย่างปฏิบัติสืบทอดกันมาในด้านการยอมรับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือข้อเสนอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นความจริง ซึ่งเกิดจากสติปัญญาที่มีความเป็นเหตุเป็นผล หรือเกิดจากความเชื่อ ความศรัทธา แบ่งเป็น

ประเภทต่างๆ ได้แก่ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนาและลัทธิ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ กฎหมาย ธรรมเนียมการปกครองการปลูกฝังและการสืบทอด และประเพณี

หมวดที่ 2 หมวดภาษาและวรรณกรรม หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องความหมายด้วยเรื่องหรืออักษรที่กำหนดได้เป็นแบบแผน เพื่อใช้เป็นสื่อสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน แบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ ข่าวสาร วรรณกรรม ภาษาศาสตร์และหลักภาษา ภาษาถิ่นและภาษาชนต่างกลุ่มนิทานและภูมิปัญญา ความเรียงและฉันทลักษณ์ วาทกรรม และปริศนาคำทาย

หมวดที่ 3 ศิลปกรรมและโบราณคดี หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อความงามที่ให้คุณค่าทางจิตใจ หรือเพื่อประโยชน์ใช้สอย รวมทั้งสิ่งต่างๆ ที่สร้างขึ้น เพื่อสื่อสารทางความเชื่อของกลุ่มชน แบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ศิลปหัตถกรรม โบราณคดี การวางผังเมือง และชุมชน วัฒนธรรมสถานหรือแหล่งวัฒนธรรม

หมวดที่ 4 การละเล่น ดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์แสดงออกเพื่อสนองความต้องการทางด้านร่างกาย อารมณ์ และจิตใจ แบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ การขับร้องและดนตรี ระบายสี หนังสือนิทาน มหรสพ เพลงเด็กและเพลงกล่อมเด็ก เพลงปฏิพากย์ การละเล่นพื้นบ้าน กีฬาและนันทนาการ การท่องเที่ยว และธุรกิจเกี่ยวกับวัฒนธรรม

หมวดที่ 5 ชีวิต ความเป็นอยู่ และวิทยาการ หมายถึง กิจกรรมการดำเนินชีวิตของบุคคลหรือกลุ่มชน ประกอบกับการคิดค้นและพัฒนาวิทยาการเพื่อเสริมสร้างความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยอาศัยบุคคลในท้องถิ่น หรือการรับวัฒนธรรมต่างถิ่นมาปรับปรุงการพัฒนาการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมยิ่งขึ้น แบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ คหกรรมศาสตร์ การสาธารณสุขที่อยู่อาศัย ชีวประวัติ วิทยาการและอาชีพ

รุ่ง แก้วแดง (2542) ได้ศึกษาวิธีการกำหนดสาขาหรือประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นของสถาบันต่างๆ ทั้งสถาบันทางวิชาการ หน่วยงานรัฐและเอกชน พบว่าเนื้อหาของวิชาภูมิปัญญาไทยสามารถแยกประเภทเป็นสาขาต่างๆ ได้ 11 สาขา ดังนี้

1. **สาขาเกษตรกรรม** หมายถึงความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีโดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต การแก้ไขโรคและแมลง และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. **สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม** (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึงการรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานอย่างพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. **สาขาการแพทย์แผนไทย** หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

4. **สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. **สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน** หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. **สาขาสวัสดิการ** หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม

7. **สาขาศิลปกรรม** หมายถึงความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. **สาขาการจัดการองค์กร** หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนาและบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาทหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

9. **สาขาและวรรณกรรม** หมายถึงความสามารถในการผลิตผลงานเกี่ยวกับภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. **สาขาศาสนาและประเพณี** หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีข้าว เป็นต้น

11. **สาขาการศึกษา** หมายถึง ความสามารถในการถ่ายทอด การอบรมเลี้ยงดู การบ่มเพาะ การสอนสั่ง การสร้างสื่อและอุปกรณ์ การวัดความสำเร็จ

2.5 สถานภาพและความเคลื่อนไหวเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ได้จัดทำโครงการค้นคว้าเรียบเรียงเรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช ได้วิเคราะห์ถึงสถานภาพของความรู้และความเคลื่อนไหวเรื่องภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ก่อนหน้าที่จะมีการตื่นตัวเรื่องภูมิปัญญาไทยในปัจจุบันขึ้นไปกว่าครึ่งศตวรรษ ปราชญ์ว่าผลกระทบของการ "ทำประเทศให้ทันสมัย" ในยุคฝรั่งล่าอาณานิคมตามที่มหาอำนาจตะวันตกชี้แนะ ทำให้เกิดสำนึกร่วมในบรรดาคนไทยที่มีความคิดว่าเรากำลังสูญเสียศักดิ์ศรีและความเป็นตัวของเราเองลงไปทุกที เพราะได้แต่ "รับเอา" ความรู้และสติปัญญาจากโลกตะวันตก จนไม่รู้จักตัวเราเองพอ ทำให้มี "ผู้รู้" จำนวนหนึ่ง ได้ช่วยกันกระตุ้นให้มีการศึกษา "ของดี" ในท้องถิ่น และ "มรดกไทย" โดยรวม "คหิชาชาวบ้าน" ของภูมิภาคต่างๆ รวมถึงการจัดตั้งในรูปสถาบัน เพื่อ "ไทยคดีศึกษา" "ทักษิณคดีศึกษา" "ล้านนาศึกษา" "อีสานศึกษา" ด้วยสำนึกร่วมกันว่าคนในบ้านเมืองเราไม่รู้เกี่ยวกับบ้านเมืองเราเอง ถ้าไม่มีการศึกษารวบรวมค้นคว้าความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของไทยในหลายๆ ลักษณะแล้ว ของดีทั้งหลายก็จะถูกลืมไปกับกาลเวลา

2. การตื่นตัวเรื่องภูมิปัญญาไทยเป็นผลของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากกระแสการพัฒนาผลักดันให้ชาวชนบทต้องปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจทุนนิยมเสรี อันมีกลไกซับซ้อนจากวิถีการผลิตเพื่อยังชีพโดยอิสระ ชาวบ้านเปลี่ยนมาเป็นผลิตเพื่อขาย แต่อำนาจการต่อรองเป็นของผู้ซื้อและกลไกตลาด ทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียความเป็นไทแก่ตัว เป็นหนี้เป็นสิน ประสบกับความทุกข์ยากเป็นอันมาก ทำให้ชาวบ้านที่มีความคิดเป็นของตนเองและต้องการปลดหนี้สิน ได้มองย้อนกลับไปหาวิถีการทำมาหากินด้วยการพึ่งตนเอง พึ่งพากันเองในหมู่ชาวบ้าน อาศัยการกินอยู่อย่างประหยัดเรียบง่าย ไม่ซื้อไม่หาถ้าไม่จำเป็น ซึ่งหลายคนก็สามารถแก้ปัญหาได้สำเร็จ กลับเป็นไทแก่ตัวได้ กรณีตัวอย่างที่ได้รับสรรเสริญอย่างกว้างขวาง คือ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม มหาอยู่ สุนทรชัย พ่อทองดี นันทะ หลวงพ่อนาน สุธงส์โล กับชาวบ้านท่าสว่าง ผู้ใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง แห่งบ้านสระคูณ พ่อจารย์บัวศรี ศรีสูง แห่งบ้านดงเค็ง และชาวบ้านศรีวัง เป็นต้น

3. นักคิดและนักวิชาการได้รับฟังปัญหาของชาวบ้านในชนบทและประชาชนทั่วไป พบว่า นโยบายและแผนพัฒนาประเทศที่ใช้อย่างต่อเนื่องมาหลายสิบปี นำความทุกข์ยากมาสู่ผู้คนอย่างกว้างขวาง อีกทั้งสังคมไทยโดยรวมก็มีแนวโน้มว่าได้สูญเสียความเป็นตัวของตัวเองลงไปทุกที วิถีการดำเนินชีวิตมีปัญหาและข้อผิดพลาดมาก เนื่องจากไม่ได้ไตร่ตรองเลือกเฟ้นสิ่งที่เหมาะสม

กับพื้นเพของตนเองมาใช้ นักคิดและนักวิชาการผู้มีส่วนในการจุดประกายสร้างกระแสความสนใจ เรื่องภูมิปัญญาในช่วงต้นๆ มีหลายท่าน ดังเช่น สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, เสน่ห์ จามริก, ประเวศ วะสี, เอนก นาคะบุตร, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ฉลาดชาย รมิตานนท์, เสรี พงศ์พิศ, สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์, วิชิต นันทสุวรรณ, โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, พรพิไล เลิศวิชา, อภิชาติ ทองอยู่, จำนง แรกพินิจ, จารุวรรณ ธรรมวัตร และเอกวิทย์ ณ ถกลาง เป็นต้น

ในช่วงต้นๆ นี้ การชูประเด็นภูมิปัญญาไทยมีขอบเขตอยู่ที่ระดับชาวบ้าน และการใช้ ภูมิปัญญาวัฒนธรรมท้องถิ่นแก้ปัญหาการทำมาหากิน การเข้าถึงกฎธรรมชาติ รวมทั้งการฟื้นฟู จารีตประเพณีมาใช้ในสถานการณ์และบริบทใหม่ และการนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการ ปรับแก้จิตสำนึกและกระบวนทัศน์ ต่อมาการชูประเด็นเรื่องภูมิปัญญาจึงได้ขยายขอบเขต กว้างขวางไปสัมผัสทุกแง่มุมของชีวิตวัฒนธรรมไทย

4. เป็นเวลากว่าสี่สิบปีแล้วที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนิน เยี่ยมอาณาประชาราษฎร์ทั่วทุกท้องถิ่น และได้ทรงหยั่งรู้ทุกข์สุขของประชาชนอย่างลึกซึ้ง กว้างขวาง โดยเฉพาะในเรื่องการทำมาหากินของประชาชนในช่วงเวลาอันต่อเนื่องยาวนานของ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เมื่อได้ทรงสดับปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆ เป็นอันมากแล้ว ท้ายที่สุด จึงได้มีพระราชดำรัสเป็นเวลากว่าสี่ปีมาแล้วว่า

“ประชาชนนั้นแหละเขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว เขากำกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรม เขารู้ว่าตรงไหนควรเก็บรักษา...” (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2536)

จากพระราชดำรัสนี้ แม้มิได้ทรงใช้คำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” แต่โดย สาระสำคัญก็บ่งบอกชัดเจนแล้ว เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ พระราชดำรัสนี้เป็นการปลุกไทยทั้งชาติให้ ตื่นตัวและตื่นรู้ ว่าชาวบ้านไทยมีปัญญา มีความรู้ที่ควรแก่การยอมรับและยกย่อง ซึ่งเป็นก้าว สำคัญยิ่งของการยอมรับนับถือภูมิปัญญาของชาวบ้าน และเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในการสืบค้น แสวงหาภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อนำมาเป็นฐานการพิจารณาตัดสินปัญหาต่างๆ ให้เหมาะสมแก่วิถี ชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชนสืบไป

5. ในขณะที่มีการตื่นตัวเรื่องภูมิปัญญากว้างขวางขึ้นระดับหนึ่ง “มูลนิธิหมู่บ้าน” โดย ดร.เสรี พงศ์พิศ และคณะ ได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความคิดและผลงานของผู้รู้ชาวบ้าน จำนวนมากมายหลายจังหวัดทุกภูมิภาคเพื่อเผยแพร่ และในปี พ.ศ. 2533 ก็ได้ร่วมมือกับ เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ นายเอกวิทย์ ณ ถกลาง และคณะ ออกเยี่ยมเยียนผู้รู้ ชาวบ้านหลายท่าน แล้วตกลงร่วมกันจัดสัมมนาระดับชาติเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนา

ชนบท เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2533 ที่จังหวัดนครราชสีมา มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อเนื่อง โดยให้ชื่อว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท ซึ่งได้รับความสนใจจากบุคคลในแวดวงวิชาการ และประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง (เสรี พงศ์พิศ, 2536)

6. ในปี พ.ศ. 2534 ได้มีผู้ทรงคุณวุฒิหลายสาขาร่วมมือกันวิจัยเรื่อง ความคิดและภูมิปัญญาไทย เพื่อเทิดพระเกียรติในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระชนมายุครบ 36 พรรษา โดย “สถาบันไทยศึกษา” ได้รับทุนอุดหนุนจากฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้คณาจารย์จากคณะต่างๆ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นักการศึกษาจากภายนอกและจากมหาวิทยาลัยอื่นๆ ทำการวิจัยร่วมกัน โดยได้แบ่งออกเป็นโครงการย่อย เจ็ดโครงการ เกี่ยวกับความคิดและภูมิปัญญาไทย ในด้านความคิดความเชื่อ, ความเป็นอยู่และการทำมาหากิน, การศึกษา, การเมืองการปกครอง, การดูแลสุขภาพอนามัย, ตรียางคศิลป์และนาฏศิลป์ (สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535)

การวิจัยนี้มีความหลากหลายในระเบียบวิธี มีการวิเคราะห์หลักซึ่งทั้งในเชิงปรัชญา ภาษาศาสตร์ มานุษยวิทยา จิตวิทยาการศึกษา ศิลปะ รัฐประศาสนศาสตร์ และวิทยาการอีกหลายๆ สาขาประสานกัน ทำให้เข้าใจทางโลกทางความคิดและปรัชญาของคนในวัฒนธรรมไทยได้ละเอียดลออยิ่งขึ้นหลายแง่มุม รวมถึงการเปิดประเด็นให้มีการสืบค้นเชื่อมโยงต่อเรื่องอีกมากมาย

7. ในช่วงเวลาเดียวกัน ในระดับนานาชาติ ความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติแวดล้อม และระบบการผลิต การบริโภคของคนในหลายๆ วัฒนธรรม ที่มีการพัฒนาตามกระแสหลัก ได้สร้างปัญหาให้คนต้องคิดหาทางเลือกใหม่เพื่อความอยู่รอดหนักขึ้น หลายๆ กรณี เมื่อไม่อาจปรับตัวหรือแก้ปัญหาได้ด้วยวิทยาการสมัยใหม่ ก็ได้กลับไปแสวงหาคคุณค่าภูมิปัญญาชาวบ้าน นักคิดนักวิชาการพบว่าความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าต่างๆ ทำให้ชนเผ่าเหล่านั้นสามารถจัดการกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในวัฒนธรรมเดียวกันและระหว่างคนกับทรัพยากรแวดล้อมได้ลงตัวกว่า การแก้ปัญหาด้วยวิทยาการสมัยใหม่

มีการประชุมนานาชาติ เรื่อง มหกรรมประชาชนสู่ศตวรรษที่ 21 ที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยผู้ทรงคุณวุฒิและชาวบ้านจากสี่สิบสามประเทศมาประชุมร่วมกัน และในหัวข้อการสัมมนาเรื่อง “การควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” ได้มีการเรียกร้องให้มีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้พึ่งพาเทคโนโลยี แต่พึ่งพาสติปัญญาสั่งสมของมนุษย์ เป็นเครื่องจรรโลงมนุษยชาติและรักษารัฐชาติแวดล้อมมาเป็นเวลานานนับพันนับหมื่นปี

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2535) ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย โดยกล่าวในที่ประชุมว่า

“ภูมิปัญญาท้องถิ่นมิได้มีลักษณะจำกัดเฉพาะถิ่น แต่มีลักษณะเป็นสากล เป็นภูมิปัญญาแห่งการเอื้ออาทร มุ่งให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยเราเป็นแค่ส่วนเล็กๆ ซึ่งนี่เป็นภูมิกสากลของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกค้นพบมานานแล้ว แต่ถูกทำให้เป็นเรื่องไร้สาระในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา...”

8. ระดับการรับรู้เรื่องภูมิปัญญาของสาธารณชนไทยโดยทั่วไปในปัจจุบันได้เพิ่มขึ้น และเป็นส่วนหนึ่งของการหันเหกระแสความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการรักษาธรรมชาติแวดล้อมจากการเดินตามการครอบงำของโลกตะวันตก มาเป็นการพิจารณาปัญหาต่างๆ มีการยกประเด็นภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาและปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะในภาคชนบท การอ้างอิงประเด็นภูมิปัญญาได้รับความสนใจกว้างขึ้น เป็นลำดับ ในวงวิชาการ วงการพัฒนาวงการสิ่งแวดล้อม วงการวัฒนธรรม วงการศาสนา วงการศึกษา แม้กระทั่งวงการเศรษฐกิจและการเมือง ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนของนักคิดและนักวิชาการหลายคน เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์, ฉลาดชาย รมิตานนท์, ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ศรีศักร วัลลิโภดม, เสรี พงศ์พิศ และเอกวิทย์ ณ ถลาง เป็นต้น

9. ในต่างแดนและในระดับนานาชาติ ความรู้ความเข้าใจและการเคลื่อนไหวเรื่องภูมิปัญญาได้รับความสนใจและการยอมรับกว้างขวางขึ้นทุกขณะ ในองค์การนานาชาติและองค์การชำนาญพิเศษเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ได้มีผู้รู้และผู้สนับสนุนในหลายสาขาวิชาที่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การรักษาคุณภาพในระบบนิเวศ การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในธรรมชาติ และการดำรงชีวิตที่สมดุลของคน สัตว์ และพืช ล้วนได้อาศัยภูมิปัญญา ความรู้ และความเชื่อของชนเผ่าต่างๆ ที่โลกสมัยใหม่มองว่าล้าหลัง โดยเฉพาะในอาณาบริเวณป่าเขาเอเชียอาคเนย์และอเมริกาใต้ มาปรับใช้ในการรักษาธรรมชาติแวดล้อมได้ดีกว่า และได้ผลกว่าการใช้ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นอันมาก

10. มีการชูประเด็นเรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาในสถาบันการศึกษาและเครือข่ายข้อมูลข่าวสาร ปรากฏว่า ในปีการศึกษา 2535 - 2536 การศึกษาค้นคว้าในระดับบัณฑิตศึกษาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้มีการนำหัวข้อภูมิปัญญามาพิจารณา โดยการบรรยายและอภิปรายในระดับปริญญาเอก และที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ก็มีรายวิชา “ประวัติภูมิปัญญามนุษย์” ในระดับปริญญาเอก สาขาอุดมศึกษา และในรายวิชา

“พัฒนศึกษาศาสตร์ 782” ซึ่งเป็นระดับเดียวกัน มีนักศึกษาบางคนทำการศึกษาและเสนอรายงาน เรื่องภูมิปัญญาต่ออาจารย์ผู้สอน

ในด้านวงการสิ่งพิมพ์ปรากฏว่าวารสารของสมาคม คือ สยามอารยะ ได้เปิดคอลัมน์ภูมิปัญญาขึ้น เพื่อลงบทความและบทสัมภาษณ์นักคิดร่วมสมัยและความก้าวหน้าของความรู้ไทย สยามโพสต์ มติชนรายสัปดาห์ มติชนเทคโนโลยีชาวบ้าน และวารสารวิชาการของมหาวิทยาลัยหลายแห่งก็มีบทความเกี่ยวกับภูมิปัญญากับการพัฒนาประเทศออกมาพิมพ์เผยแพร่อยู่เนืองๆ การปรากฏตัวของข้อคิดข้อเขียนและหัวข้อศึกษาค้นคว้าดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นเครื่องชี้บ่งว่าระดับความสนใจและพัฒนาการของเรื่องนี้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

11. รัฐบาลที่มีนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีต่อสภา เมื่อ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 ในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายสังคม โดยระบุว่า

“5.1 นโยบายด้านอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยและทะนุบำรุงศาสนา ส่งเสริมและฟื้นฟูศาสนา โดยให้ประชาชนสนใจในสาระค่าสอนเป็นหลัก ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะท้องถิ่น และอนุรักษ์โบราณสถานที่สำคัญของชาติ โดยจะดำเนินการ

- สร้างเสริมความเป็นปึกแผ่นแก่สถาบันครอบครัว โดยใช้มาตรการจูงใจต่างๆ
- ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของแนวคิดและแนวทาง

ในการพัฒนาประเทศ” (มติชน, 2538)

12. ล่าสุตราธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้ตราไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตรา 46 โดยบรรจุเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ มีใจความว่า

“บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า ในปัจจุบัน เรื่องภูมิปัญญาได้รับความสำคัญ ได้รับการยกระดับคุณค่าสูงขึ้นอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว แต่ส่วนใหญ่ยังอยู่ในขั้นปลุกจิตสำนึก สร้างความตื่นตัว และตระหนักในคุณค่า เมื่อความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ขยายวงกว้างขึ้น การตรวจสอบแสวงหาเนื้อหาสาระของภูมิปัญญาที่ขยายผลออกมามากขึ้น เพื่อประโยชน์ของการศึกษาและการปรับตัวของคนไทยในบริบทใหม่ การเปลี่ยนแปลงรูปภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสู่ความเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการเลือกสรร กรัดกรอง แล้วจัดเป็นระบบเพื่อให้เกิดความสะดวกต่อการเรียนรู้และการปรับตัว และยังเป็นเรื่องที่จะต้องพัฒนาอีกมากอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

2.6 ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาการศึกษา

ก่อนที่ประเทศไทยจะนำรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียนจากตะวันตกเข้ามานั้น การศึกษาแบบดั้งเดิมของไทยได้ใช้ภูมิปัญญาไทยทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหาและที่เป็นกระบวนการเรียนการสอน ภูมิปัญญาไทยหลายแขนง ได้พัฒนาขึ้นมาจนเป็นศาสตร์ เช่น วรรณกรรม ตำรา การแพทย์ไทยโบราณ ฯลฯ แม้ว่าภูมิปัญญาไทยส่วนใหญ่จะไม่ได้มีการจัดบันทึกไว้เป็นเอกสารอย่างของภูมิปัญญาสากล แต่ก็ได้มีการบันทึกไว้บนใบลานและใบข่อย ส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดจากบุคคลสู่บุคคล

การจัดการศึกษาไทยแต่ดั้งเดิมมีรูปแบบการเรียน 2 แบบ คือ

การเรียนอย่างเป็นระบบ ได้แก่ การเรียนใน “วัง” กับการเรียนใน “วัด” มีลักษณะคล้ายกับการศึกษาในระบบโรงเรียนในปัจจุบัน คือ มีการเรียนการสอน มีการแบ่งเนื้อหาของหลักสูตรออกเป็นตอนๆ มีตำรา มีการประเมิน และมีผู้สอน ในวังคือขุนนาง และในวัดก็คือพระ แต่เนื่องจากไม่มีการจัดตั้งโรงเรียนอย่างเป็นทางการ จึงน่าจะเรียกว่าเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การเรียนอย่างไม่เป็นระบบ คือ เรียนจาก “ชีวิตประจำวัน” เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต เช่น การเกษตร หัตถกรรม การทอผ้า การตีดาบ เป็นต้น จะสอนโดยไม่ใช้ตำรา แต่ใช้ความจำและประสบการณ์ของคนที่มีความรู้และอาวุโสกว่า ได้แก่ พ่อแม่หรือคนในครอบครัวซึ่งมีความรู้ที่สะสมไว้มาก และคนในชุมชนที่มีความรู้มากจนได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญและได้ถ่ายทอดบอกกันต่อๆ มา จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจจะมีการพัฒนาปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงไปบ้าง การเรียนการสอนใช้วิธีผู้ใหญ่สอนเด็ก ไม่ว่าจะเป็เด็กผู้ชายหรือเด็กผู้หญิง ให้ทำได้ปฏิบัติได้ด้วยตนเอง การสอนแบบนี้สามารถถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาไทยไว้มาก แต่ความรู้เหล่านั้นบางอย่างก็ขาดการถ่ายทอดที่ดี จึงสูญหายหรือตายจากไปพร้อมกับผู้รู้เหล่านั้น

ปัจจุบันถึงแม้จะมีความพยายามในการนำภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียนมากขึ้นก็ตาม แต่การดำเนินงานก็ยังไม่บรรลุผลเท่าที่ควร ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากปัญหาและอุปสรรคดังนี้ คือ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541)

1. การนำภูมิปัญญาชาวบ้านเข้าสู่ระบบโรงเรียน ยังขาดนโยบายรองรับที่ชัดเจน เพื่อให้หน่วยงานและสถานศึกษาที่เกี่ยวข้อง ทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นได้มีความเชื่อมั่นและทราบทิศทางในการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม

2. ผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นขาดการยอมรับ และขาดการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในระดับโรงเรียน

3. การจัดการเรียนการสอนยังไม่นำเอาประเด็นของท้องถิ่นมาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการเรียนการสอนเท่าที่ควร แม้ว่าหลักสูตรได้เปิดกว้างให้ท้องถิ่นสามารถพัฒนาหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนได้ตามความเหมาะสม แต่ครูและผู้บริหารบางส่วน ยังไม่เข้าใจเนื้อหาของหลักสูตร และแนวทางนำหลักสูตรไปใช้เท่าที่ควร

4. การเรียนการสอนตามหลักสูตรในระบบการศึกษาแต่ละระดับยังไม่ได้คำนึงถึงสัดส่วนและความสมดุลระหว่างเนื้อหาสาระ เกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย และภูมิปัญญาสากลเท่าที่ควร

5. หน่วยงานและสถาบันการศึกษา ทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ยังไม่ได้จัดให้มีองค์กรที่รับผิดชอบ เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรง เพื่อทำหน้าที่สนับสนุน และเชื่อมโยงการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ระบบการศึกษา

รุ่ง แก้วแดง (2542) ได้เสนอยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานเพื่อคืนภูมิปัญญาไทยสู่การศึกษา ไว้ 6 ข้อ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การจัดตั้งภูมิปัญญาไทย ในปัจจุบันมีหน่วยงานต่างๆ ทั้งในรูปแบบของสมาคม ชมรม มูลนิธิ และบุคคลต่างๆ ได้ให้ความสนใจในเรื่องของภูมิปัญญาไทย ทำการศึกษาและวิจัย ได้รวบรวมและดำเนินการสอนอยู่แล้ว ถ้ารัฐบาลจะสนับสนุนให้มีการจัดตั้งองค์กรเหล่านี้เข้ามาด้วยกัน จำแนกเป็นกลุ่ม เป็นประเภทตามภาคภูมิศาสตร์ ก็จะเป็น "การรวบรวมผู้ทรงความรู้ด้านภูมิปัญญาไทย" อย่างจริงจังขึ้นมา เพื่อเป็นที่พึ่งในด้านองค์ความรู้ และเป็นองค์คณะตัดสินใจในเรื่องการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยเพื่อการเรียนการสอน

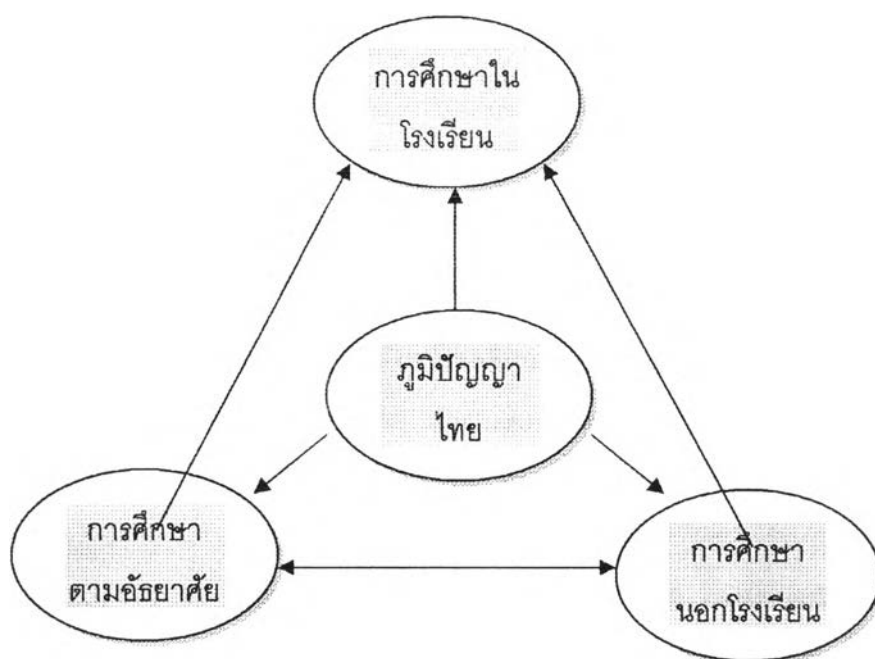
ยุทธศาสตร์ที่ 2 มีสถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาไทยและการศึกษาไทย เพื่อดำเนินการส่งเสริมการศึกษาและวิจัยเรื่องภูมิปัญญาไทย โดยให้เป็นหน่วยงานอิสระ และจะเป็นหลักสำนักงานบริหารของสภาภูมิปัญญาไทย ขณะนี้สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาฯ กำลังดำเนินการเพื่อจัดตั้งสถาบันนี้ขึ้น และให้ออกจากระบบราชการเพื่อความคล่องตัวในการดำเนินงาน สถาบันนี้จะบริหารโดยกลุ่มนักวิชาการที่สนใจเรื่องภูมิปัญญาไทย ร่วมกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่ให้การสนับสนุน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 จัดตั้งกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทย การดำเนินการจำเป็นต้องมีเงินสนับสนุน ฉะนั้น ควรมีการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทย ซึ่งขณะนี้หลายหน่วยงานก็

เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้เตรียมเสนอเป็นนโยบายต่อรัฐบาล เพื่อให้สามารถจัดตั้งกองทุนดังกล่าวได้

ยุทธศาสตร์ที่ 4 ส่งเสริมการเรียนการสอนเรื่องภูมิปัญญาไทย เพื่อนำภูมิปัญญากลับสู่การศึกษาของชาติ

ที่ผ่านมาเรานึกถึงการศึกษาในโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่ แต่ในอนาคตควรมีการเรียนการสอนภูมิปัญญาไทยครบทั้ง 3 รูปแบบ คือการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย การถ่ายทอดภูมิปัญญาอาจทำได้โดย 3 ระบบ ดังในภาพต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 การสอนเรื่องภูมิปัญญาไทยในการศึกษาทั้ง 3 ระบบ

1) การศึกษาในระบบโรงเรียน กำหนดให้มีฝ่ายภูมิปัญญาไทยในสถานศึกษาชั้นอย่างเป็นระบบ เช่นเดียวกับที่มหาวิทยาลัยตั้งสถาบันไทยคดีศึกษา เพื่อให้มีหน่วยงานที่รองรับและนำไปปฏิบัติได้ และต้องเทียบความรู้ความสามารถของผู้สอนซึ่งเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาไทยให้เท่ากับครูอาจารย์ที่มีวุฒิการศึกษาในระบบ

2) การศึกษานอกระบบโรงเรียน ควรจะมีการตั้งศูนย์การเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเชิญผู้ที่ได้รับการยกย่องแล้วว่าเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาไทยมาทำหน้าที่ถ่ายทอด และใช้บ้าน ที่ทำงาน หรือสวนของผู้ทรงภูมิปัญญาเป็นศูนย์การเรียนรู้ เพื่อให้ภูมิปัญญาไทยได้รับการยกย่องเท่าเทียมกับการศึกษาที่เป็นระบบในตะวันตก การดำเนินงานเรื่องนี้ควรจะทำ 2 แบบ คือ แบบที่ 1 ให้การยกย่องที่เท่าเทียมกัน แบบที่ 2 ให้การอุดหนุนการเรียนการสอน

3) การศึกษาตามอัธยาศัย สื่อมวลชน ครอบครัว ชุมชนและผู้ทรงภูมิปัญญาไทยที่สอนภูมิปัญญาไทยได้ก็สามารถประกาศจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยได้ ในการจัดตั้งนั้นไม่ควรให้ราชการเข้าไปเกี่ยวข้อง ควรให้ผู้สนใจจัดตั้งเองโดยไม่ต้องใช้ระเบียบควบคุม เพราะจะเป็นปัญหาเหมือนอย่างการศึกษาเอกชน แล้วให้คนของสภาส่งเสริมภูมิปัญญาไทยเข้าไปส่งเสริมและรับรองวิทยฐานะเพื่อการสนับสนุนเงินอุดหนุนเท่านั้นเอง

ใน 3 ระบบนี้ปัจจุบันการศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นระบบที่แข็งแกร่งที่สุด แต่ก็มีจุดอ่อนตรงที่ยังไม่มีระบบการถ่ายโอน การรับรองและการเทียบความรู้ระหว่างนอกระบบโรงเรียนกับระบบโรงเรียน ในการเทียบโอนนั้นจะต้องให้เทียบเท่ากับระบบในโรงเรียน โดยให้มีการยอมรับยกย่องเทียบเท่ากับการศึกษาระบบตะวันตก แล้วการนำภูมิปัญญาไทยกลับมาสู่ระบบการศึกษาก็จะสามารถทำได้ในที่สุด

ยุทธศาสตร์ที่ 5 การยกย่องและให้รางวัลครูภูมิปัญญาไทย ในปัจจุบันเรามีคนที่มีความรู้เรื่องภูมิปัญญาไทยอยู่ไม่น้อย แต่ไม่ได้ให้การยกย่อง ต้องมีการประกาศรายชื่อคนที่ได้พัฒนาตนเองจนเป็นครูในสายภูมิปัญญา ซึ่งครูภูมิปัญญาจะต้องได้รับการยอมรับให้เทียบเท่ากับครูปกติที่เรียนมาตามระบบโรงเรียน เพียงแต่ว่าครูภูมิปัญญานั้นเน้นเรื่องการเรียนรู้ด้วยตนเองและการเรียนนอกระบบโรงเรียนเท่านั้น จะต้องทำให้ได้ในศักดิ์และสิทธิ์ที่เท่าเทียมกัน ไม่ควรให้ครูภูมิปัญญามีศักดิ์ต่ำกว่าครูที่เรียนตามแนวการศึกษาแบบตะวันตกอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อครูภูมิปัญญาไทยได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกับครูในระบบได้แล้ว เราก็จะสามารถทำชุมชนทุกหนทุกแห่งให้เป็นชุมชนแห่งความรู้ เป็นชุมชนแห่งปัญญา เพราะคนที่จะมาเป็นครูนั้นมาได้หลากหลาย มาได้หลายวิธี โดยวิธีนี้ก็จะสามารถรักษามรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยของเราได้

ยุทธศาสตร์ที่ 6 สร้าง Home Page ของศูนย์การเรียนรู้และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาไทย ในปัจจุบันเทคโนโลยีทางการสื่อสาร โดยเฉพาะอินเทอร์เน็ตนั้น ช่วยได้มากในเรื่องการเรียนการสอน ถ้าเราสร้างและพัฒนา Home Page แล้วให้ศูนย์การเรียนรู้และ

องค์กรภูมิปัญญาทั้งหลายเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกันได้ จะเป็นศูนย์ข้อมูลที่ให้การส่งเสริมการเรียนการสอนเรื่องภูมิปัญญาไทยมีประสิทธิภาพมากขึ้น

จากแนวคิดในข้างต้น จะเห็นว่าถ้าได้ดำเนินการอย่างจริงจังก็จะสามารถนำภูมิปัญญาไทยกลับมาสู่ระบบการศึกษาได้ ซึ่งก็จะช่วยให้เราสามารถแก้ปัญหาการศึกษาได้ในหลายเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการขาดแคลนครู เรื่องการเรียนโดยขาดภาคปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาที่สอนยากคือ วิชาคุณธรรมและจริยธรรม ก็จะมีครูที่มีความรู้และปฏิบัติได้จริงมาสอน ไม่ใช่เรียนโดยการท่องจำแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และลดค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาลงได้

สังคมไทยในอดีตเคยดำรงอยู่ในครรลองศาสนา และพิธีกรรมความเชื่อพื้นบ้านผสมกลมกลืนกันอย่างมีดุลยภาพ ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ พึ่งพาอาศัยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว มีความสุขเพียงพอแก่อัตภาพ จนเมื่อชาวตะวันตกเริ่มเข้ามามีสัมพันธไมตรีด้วย และได้นำความทันสมัยรวมทั้งเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามา ทำให้คนไทยนิยมชมชอบจึงรับเอาความคิด ความเชื่อ และกระบวนการพัฒนาของตะวันตกมาใช้อย่างเต็มรูปแบบ การเร่งรัดพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมตามกระแสสากล และตามแนวคิดตะวันตก เป็นเหตุให้คนไทยส่วนหนึ่งถูกและทิ้งภูมิปัญญาไทย ที่มีฐานแนวคิดทางวัฒนธรรม เพราะมีความรู้สึกกลัวสมัย ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายทุนทางสังคมและสมดุลของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และระบบนิเวศอย่างสิ้นเชิง (วัชร ตระกูลงาม, 2542)

ปัจจุบันประเทศไทยกำลังประสบภาวะวิกฤติหลายด้านโดยเฉพาะวิกฤติเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความถดถอย ความเสื่อมโทรมทางจิตใจและสติปัญญาที่ขาดภูมิธรรมและภูมิปัญญาเพียงพอที่จะปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงกระแสโลก อย่างไรก็ตามในขณะที่ยุทธศาสตร์ส่วนใหญ่ดำเนินการพัฒนาตามแนวคิดของตะวันตก ก็ยังมีชุมชนหลายแห่งได้พยายามแสวงหาวิถีคิดและดำเนินชีวิตบนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทย ซึ่งชุมชนเหล่านี้สามารถรอดพ้นจากภาวะวิกฤติต่างๆ ได้ เนื่องจากการดำเนินชีวิตดังกล่าว มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาวะภูมิศาสตร์ที่ประเทศไทยตั้งอยู่ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการแก้ปัญหาต่างๆ ของสังคมในขณะนี้ รวมทั้งสามารถนำไปสู่การพัฒนาได้

คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้านนี้ อาจจะเป็นคำใหม่ในวงการศึกษาศาสตร์ แต่แท้ที่จริงแล้วแนวความคิดและการปฏิบัติมีมานานแล้วในหมู่ของชาวบ้าน แต่เพิ่งได้รับการหยิบยกขึ้นมาพูดคุยกันอย่างจริงจังเมื่อไม่นานมานี้ กลุ่มนักพัฒนาชุมชนซึ่งทำงานอยู่ในระดับหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มรื้อฟื้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้ เพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมา

เชื่อมโยงกับกิจกรรมพัฒนาต่างๆ โดยก่อนหน้าที่จะศึกษาเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ได้มีการศึกษาเรื่องราวทำนองนี้ แต่เรียกชื่อว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน หรือการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ประเด็นสำคัญของเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงไม่ได้นำมาใช้โดยตรงกับการพัฒนาด้านต่างๆ ของประเทศ ความสนใจเริ่มแรกเป็นเพียงการตระหนัก หรือกระตุ้นให้เกิดการตระหนักในภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นเท่านั้น แต่ปัจจุบันความสำเร็จรวมถึงความเหมาะสมกับสภาพการณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้หลายหน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาและการจัดการศึกษาของประเทศ หันมาให้ความสนใจมากขึ้น เช่น คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดนโยบายเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษาเป็น 4 ด้านคือ

1. การส่งเสริมภูมิปัญญาไทย
2. การยกย่องครูภูมิปัญญาไทย
3. การส่งเสริมการวิจัยภูมิปัญญาไทย
4. การบริหารและการจัดการด้านภูมิปัญญาไทย

จากนโยบายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ภูมิปัญญาไทย ได้มีการยอมรับเพิ่มมากขึ้นในสังคมไทย ซึ่งเป็นโอกาสในการที่จะฟื้นฟูศักยภาพของภูมิปัญญาไทยให้กลับคืนมา ให้เป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนและสังคมให้เข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูภูมิปัญญาไทยและนำคุณค่ามาปรับใช้ในการจัดการศึกษาและวิถีชีวิตไทยในปัจจุบัน เป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนักที่จะประสบความสำเร็จในวงกว้าง โดยเฉพาะการนำสู่ระบบการศึกษา ทั้งนี้ เนื่องจากสาเหตุสำคัญหลายประการ ได้แก่

- 1) ผู้คนส่วนใหญ่ละเลย ละทิ้ง ไม่สนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญาไทย เพราะกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา คนไทยหลงใหลและมีความนิยมต่อภูมิปัญญาสากลมาก ค่านิยมของคนไทยส่วนใหญ่คิดว่า วิทยาการจากต่างประเทศหรือภูมิปัญญาสากลมีความก้าวหน้ามากกว่าภูมิปัญญาไทย ซึ่งจะถูกละทิ้งและไม่ทันสมัย ไม่มีคุณค่าต่อสังคมในปัจจุบัน
- 2) การจัดการศึกษา เป็นการนำเอาความรู้ทางตะวันตกมาถ่ายทอดโดยการบอกเล่าให้ฟังมากกว่าการคิดวิเคราะห์ จึงทำให้ขาดการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่น สภาพปัญหาในชุมชน และสังคมที่ผู้เรียนอยู่อาศัยกับการเรียนรู้โดยเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียน
- 3) ขาดการสร้างสรรค์ขององค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยอย่างต่อเนื่อง ไม่มีระบบการเก็บรวบรวมบันทึก ประมวลผล และการใช้ระเบียบวิธีการวิจัยที่มีประสิทธิภาพเพื่อค้นหาและพัฒนาสร้างองค์ความรู้ใหม่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทยอย่างจริงจัง ทำให้ภูมิปัญญาไทยไม่

สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม จึงทำให้ภูมิปัญญาไทยสูญหายไปเป็นจำนวนมาก

4) แม้จะมีการพูดถึงภูมิปัญญาไทยในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 แต่ยังคงขาดความชัดเจนในนโยบายการส่งเสริมภูมิปัญญาไทย หรือทิศทางในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยที่สอดคล้องกับศักยภาพและภูมิปัญญาตลอดจนการแก้ปัญหาของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นอย่างชัดเจนและจริงจัง (วัชร ตระกูลงาม, 2542)

นอกจากนี้ รุ่ง แก้วแดง (2542) ได้แสดงทัศนะถึงสาเหตุที่ภูมิปัญญาไทยมีสภาพที่ตกต่ำว่า ไม่มีการศึกษาภูมิปัญญาไทยในโรงเรียน เพราะการศึกษาในระบบโรงเรียนมุ่งไปทางความรู้สากลแบบตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ จากเดิมการศึกษาภูมิปัญญาไทยมีประมาณ 80-90 % ของเนื้อหา แต่ปัจจุบันมีเหลืออยู่เพียง 5-10 % เท่านั้น เช่น ภาษาไทย ดนตรีไทย นาฏศิลป์ไทย เป็นต้น ไม่มีการส่งเสริมแผนงานหรือโครงการที่เกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยจากหน่วยงานที่รับผิดชอบ ดูแลการศึกษาของประเทศ เป็นต้น

การศึกษาของไทยได้รับเนื้อหาจากต่างประเทศเข้ามา 2 ระลอก คือ

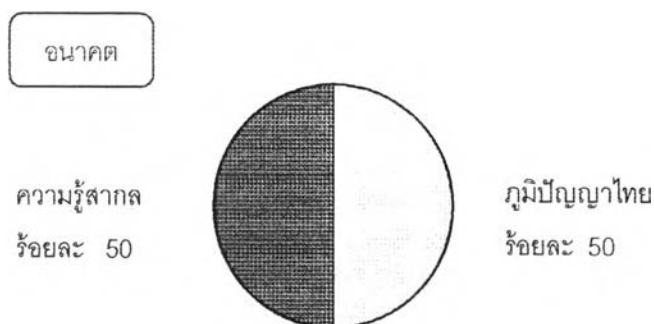
ระลอกแรก เมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนใหม่ๆ ได้มีการรับเอาเนื้อหาและรายวิชาต่างๆ ที่มีอยู่ในระบบการเรียนการสอนของประเทศตะวันตก เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ เข้ามาสอนในโรงเรียนของไทย ส่วนวิชาหน้าที่พลเมือง ศิลปกรรมและภาษาไทย ได้มีการดัดแปลงจากวิชาที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทย โดยนักการศึกษาของไทยรุ่นแรกๆ พัฒนาขึ้น แล้วนำมาใช้เป็นเนื้อหาวิชาที่สอนในโรงเรียน

ระลอกที่ 2 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยได้ส่งนักเรียนไทยไปศึกษาในต่างประเทศเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในประเทศสหรัฐอเมริกา หลังจากนั้นก็ได้นำเอาหลักสูตรการศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกาเข้ามาเป็นหลัก วิชาที่เคยเป็นภูมิปัญญาไทยที่สอนโดยวิถีไทยก็หมดไป แม้จะเหลืออยู่ในหลักสูตรบ้าง แต่ก็ถูกละเลยไม่ได้รับความสำคัญ ไม่มีครูที่สอนภูมิปัญญาไทย และครูที่มีความรู้สมัยใหม่ก็ไม่สามารถดัดแปลงให้เข้ากับการเรียนการสอนที่เป็นภูมิปัญญาไทยได้

การเรียนการสอนเรื่องภูมิปัญญาไทยที่อยู่ในระบบการศึกษาไทยในปัจจุบันนั้น เหลืออยู่ไม่ถึงร้อยละ 5 ของจำนวนเนื้อหาและกิจกรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาหรืออุดมศึกษา ภูมิปัญญาไทยเป็นมรดก เป็นของดี ที่ถูกละเลยไปมาก ในอนาคตจะต้องพยายามส่งเสริมให้มีการสอนเรื่องภูมิปัญญาไทยในสัดส่วนที่ไม่ต่างไปจากวิชาการแบบสากลดังแผนภูมิต่อไปนี้ (รุ่ง แก้วแดง, 2542)

แผนภูมิที่ 2 บทบาทของภูมิปัญญาไทยในระบบการศึกษาปัจจุบัน

แผนภูมิที่ 3 บทบาทของภูมิปัญญาไทยในระบบการศึกษาในอนาคต

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา การบูรณาการภูมิปัญญาไทยในระบบการเรียนรู้และระบบการจัดการศึกษาจึงเป็นสิ่งสมควรจะริบดำเนินการ เพื่อให้คนไทยมีความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตนเอง และสามารถผสมผสานให้สอดคล้องกับภูมิปัญญาสากล ในอันที่จะนำไปใช้พัฒนาวิธีการดำเนินชีวิตของตนเอง และเสริมสร้างให้สังคม ชุมชนท้องถิ่นเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ และเป็นการเรียนรู้ที่สร้างปัญญา ซึ่งจะทำให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนภายใต้สมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการจัดการดังกล่าวข้างต้น สามารถทำได้ไม่ยากนักเนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการมีวัด โรงเรียน หน่วยงานทางวัฒนธรรมและศาสนสถานจำนวนมาก กระจายอยู่ทั่วประเทศ เช่น มีครูกว่า 600,000 คน นักเรียนกว่า 12 ล้านคน มีหน่วยงาน องค์กร มูลนิธิหรือสภาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทั้งในระดับกรม ระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่นอีกมากมาย มีผู้รู้ผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ กระจายอยู่เกือบทุกชุมชน เหล่านี้คือทรัพยากรอันล้ำค่าที่

จะสามารถเปลี่ยนเป็นทุนสังคม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาให้สังคมไทยพ้นจากวิกฤติได้ (ศูนย์กลางการเรียนรู้ในชุมชน, 2541)

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (2531) ได้เสนอแนวคิดในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาพัฒนาการศึกษา สรุปได้ดังนี้

1. จัดตั้งองค์การระดับชาติ ซึ่งถือว่าเป็นมันสมองสำคัญ ทำหน้าที่วางนโยบายและกำกับทิศทางการพัฒนาการศึกษา โดยมุ่งการมองย้อนกลับเพื่อหาแก่นสาร ประสานเข้ากับแนวคิดในการพัฒนาใหม่ๆ องค์ประกอบขององค์การจะต้องมีส่วนของปราชญ์ชาวบ้านเข้ามาด้วย

2. ระบบโรงเรียนกับการมีส่วนร่วมของประชาชน เพียงการมีองค์การระดับชาติเพียงอย่างเดียว ยังไม่สามารถยืนยันได้ว่าระดับปฏิบัติการจะส่งผลถึงประชาชนเพียงใด ดังนั้นการบริหารจัดการโรงเรียน ซึ่งเป็นหน่วยปฏิบัติ จะต้องกำหนดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย การมีส่วนร่วมจะต้องมีวิธีการที่เหมาะสม ไม่ควรมองเฉพาะผู้มีเงิน มีตำแหน่ง และอำนาจในสังคม ควรมองในเรื่องขององค์ความรู้และประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับท้องถิ่น เป็นหลัก

3. หลักสูตรการศึกษาควรมีสาระความรู้ภูมิปัญญาและประสบการณ์ชุมชนหมู่บ้าน นอกจากหลักสูตรแกนกลางที่กำหนดมาจากกรุงเทพมหานคร ควรมีการประสานเรื่องราวชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะปัญหาที่สำคัญๆ ให้เข้ากับบทเรียนและการปฏิบัติจริง ทั้งในโรงเรียนและในชุมชนหมู่บ้าน เพื่อสร้างอุดมการณ์และจิตสำนึกทางสังคมให้แก่ผู้เรียน

สถาบันการศึกษาระดับสูง คือระดับอุดมศึกษาควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนภูมิปัญญาไทย เพื่อเป็นการฟื้นฟูและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาของตนเองขึ้นมา สนับสนุนการวิจัยในเรื่องของภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับ การศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพในชุมชน การศึกษานอกระบบของกลุ่มต่างๆ ศักยภาพของสถาบันศาสนาในการจัดการศึกษาของชุมชน การคุ้มครองผู้บริโภคในระบบการศึกษา การติดตามผลโครงการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการศึกษาไทย การส่งเสริมบทบาทขององค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต การศึกษาชาวบ้านเป็นรายกรณีหรือองค์กร และการสร้างตาสายการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยการวิจัยหรือการแสวงหาข้อมูลทางสังคมเหล่านี้ นักวิชาการควรจะหาทางเชื่อมโยงกับระบบปฏิบัติการ เช่น องค์กรเอกชน องค์กรชาวบ้าน บุคลากรในชุมชนหมู่บ้าน ฯลฯ ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ ไม่ใช่ทฤษฎีลอยๆ หรือความฝันเพียงทางวิชาการ หากเป็นองค์ความรู้ ประสบการณ์ ภูมิปัญญาที่แปรไปสู่ปฏิบัติได้

4. การศึกษานอกโรงเรียน ควรเน้นการศึกษาวิจัยปัญหาพร้อมกับชาวบ้าน นำมาใช้เป็นบทเรียน และการฝึกอบรมควรจะเน้นหนักเพื่อส่งเสริมการแก้ปัญหาแบบรวมกลุ่ม พัฒนา

องค์กรชาวบ้าน มุ่งแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจบนพื้นฐานการพึ่งตนเองและเสริมสร้างจิตสำนึกทางสังคมเป็นหลัก จัดให้มีการฝึกหัดถ่ายโยงการเรียนรู้และประสบการณ์จากปราชญ์ชาวบ้าน

จากความสำคัญ ความมีคุณค่าของภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีต่อระบบการศึกษา ทำให้หน่วยงานการศึกษาหลายๆ หน่วยงานในปัจจุบัน ได้เริ่มดำเนินการเรื่องภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นการฟื้นฟูและนำกลับเข้าสู่ระบบการศึกษาไทยอีกครั้ง เช่น

1. **สถาบันอุดมศึกษา** เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาได้มีการจัดตั้งสถาบันไทยศึกษา สถาบันไทยศึกษา สถาบันไทยคดีศึกษา ในมหาวิทยาลัยหลายแห่ง บางแห่งได้เปิดสอนระดับปริญญาโท ในสาขาไทยคดีศึกษาอีกด้วย จนถึงขณะนี้บางแห่งก็ยังคงศึกษากันอย่างจริงจังอยู่ บางแห่งก็เงียบหายไป แต่ก็นับเป็นนิมิตหมายที่ดีตรงที่ได้เริ่มมีการศึกษากันในระดับอุดมศึกษาบ้างแล้ว

2. **สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)** เดิมเคยเน้นเฉพาะงานด้านวัฒนธรรมไทยระดับชาติ แต่ต่อมาได้ให้ความสำคัญกับระดับท้องถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อครั้งท่านศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ ได้เริ่มฟื้นฟูเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างจริงจัง มีการประชุมสัมมนาหลายครั้งจนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ทำให้บทบาทของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติในเรื่องนี้โดดเด่นขึ้นมา

3. **กรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.)** ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ให้การศึกษาแก่คนวัยผู้ใหญ่ในท้องถิ่นเป็นจำนวนมากทั่วประเทศ ก็ได้เริ่มที่จะให้มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยจะนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการจัดการศึกษานอกโรงเรียน ทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีสอน

4. **กรมวิชาการ** นับว่าโชคดีที่กรมวิชาการสนใจที่จะนำหลักสูตรเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยเข้าสู่การเรียนการสอนในโรงเรียน แม้จะเพิ่งเริ่มทำได้เพียง 3 ปี ยังไม่เห็นผลว่าเป็นอย่างไร แต่กรมวิชาการก็คือหน่วยงานหลักที่จะนำเรื่องภูมิปัญญาไทยเข้าสู่ระบบโรงเรียน

5. **สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.)** หรือ **สภาการศึกษา** เริ่มดำเนินการเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้ของภูมิปัญญาไทยมาได้ 5 ปีแล้ว ปัจจุบันได้มีการจัดตั้งหน่วยงานภายในขึ้น เรียกว่า “สถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาไทยและการศึกษาไทย” เพื่อทำหน้าที่ในการรวบรวมภูมิปัญญาไทย ศึกษา วิจัย วิเคราะห์ สังเคราะห์ และพัฒนาขึ้นเป็นนโยบายแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาไทยในการศึกษา

6. ภาครุทริกและองค์กรเอกชน มีหลายแห่งที่สนใจและให้การสนับสนุนโครงการต่างๆ เช่น ธนาคารไทยพาณิชย์จัดทำรายการ "ภูมิปัญญาไทย" และธนาคารศรีนครทำรายการ "รอยไทย" เผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 9 อสมท. เป็นต้น นอกจากนี้มูลนิธิหมู่บ้านก็เป็นอีกองค์กรหนึ่งที่ได้รวบรวมองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาไทยไว้มาก โดยมีการทำงานร่วมกับผู้ทรงภูมิปัญญาสาขาต่างๆ อย่างใกล้ชิด

7. สื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ สถานีวิทยุและโทรทัศน์ต่างก็มีรายการเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยมากขึ้น

จากการศึกษาพบว่า การดำเนินงานในปัจจุบันยังมีลักษณะต่างคนต่างทำกันเองแบบอาสาสมัคร ไม่มีองค์กรใดเป็นศูนย์กลางและไม่มีการส่งเสริมที่เป็นรูปธรรมชัดเจน บางองค์กรก็ประสบความสำเร็จ บางองค์กรก็ล้มเลิกไป และในบรรดาหน่วยงานทั้ง 7 สถาบันที่กล่าวมาจะพบว่า การดำเนินงานเรื่องภูมิปัญญาไม่ใช่หน้าที่หลักของหน่วยงานนั้นๆ โดยเฉพาะ เพียงแต่เป็นความสนใจของบุคคลในหน่วยงาน บางช่วงผู้บริหารระดับสูงก็ให้ความสนใจ แต่เมื่อผู้บริหารท่านนั้นพ้นไปกิจกรรมก็ค่อยๆ ลดลงหรือหายไป หรือบางแห่งก็ทำโดยเจ้าหน้าที่ระดับกลางและระดับล่างเท่านั้น (รุ่ง แก้วแดง, 2542)

2.7 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

การสร้างสรรค์และสั่งสมภูมิปัญญาเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการมายาวนาน แม้ปัจจุบันมนุษย์จะมีความก้าวหน้าทางด้านวิทยาการ เทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร มีทางด่วนข้อมูลข่าวสาร มีระบบเครือข่ายข้อมูลนานาชาติที่มีประสิทธิภาพ คนธรรมดาสามัญสามารถเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารและเข้าถึงองค์ความรู้ได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้งและรวดเร็วจับปล้น แต่มนุษย์ยังต้องเรียนรู้จากการสัมผัสมนุษย์ด้วยกัน เรียนรู้ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์แล้วสั่งสมไว้เป็นมรดกทางปัญญา จึงยังคงมีความสำคัญควบคู่กับการเรียนรู้ด้วยวิทยาการก้าวหน้าดังกล่าว

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ได้ศึกษา วิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้าน ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญา ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ในบรรพกาล มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนด้วยการลองผิดลองถูก จากประสบการณ์ลองผิดลองถูกดังกล่าว มนุษย์ก็สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้ว

ถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน ความรู้และประสบการณ์ต่างๆ จะได้รับการทดสอบ อยู่ตลอดเวลาในการทำเนนชีวิตจริง เมื่อเกิดปัญหา ก็จะคิดวิธีแก้ปัญหา จนสามารถสั่งสมภูมิปัญญา จากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตไปได้มาก

2. มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลูกพืช สร้างบ้าน เป็นต้น การเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ต่างๆ ไว้ ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลาน แบบค่อยเป็นค่อยไป จนได้กลายเป็นแบบ ธรรมเนียมปฏิบัติในชีวิต

3. การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้จากการทำจริง ได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ แก่คนรุ่นหลัง ด้วยการ "สาธิตวิธีการ" "การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า" ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำ พังเพย สุภาษิต และการ "สร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์" โดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญา ท้องถิ่นทุกภูมิภาคจะนิยมสองวิธีแรกคือ สาธิตวิธีการและสอนเป็นวาจา กรณีที่เป็นศิลปะหรือ วิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนก็จะใช้วิธีลายลักษณ์ในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำรา วิทยาศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน ภาษิต คุ่มือ ตำนาน นิทาน ฯลฯ

4. การเรียนรู้โดย "พิธีกรรม" เนื่องจากพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าว ให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการตอกย้ำ ความเชื่อและกรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน รวมทั้งตอกย้ำแนวปฏิบัติและความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการ สร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์

5. ศาสนา หลักธรรมคำสอน ศิล ตลอดจนพิธีกรรม ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิตให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความอบอุ่นทางใจ สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า ศาสนาเป็นหลักในการ บ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อมๆ กัน เป็นการศึกษาที่มี ลักษณะเป็นองค์รวม มีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่นับถือศาสนานั้นๆ อีกทั้งเป็นกรอบในกระบวนการ ชัดเกล้าทางสังคมด้วย

6. การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในชาติ พันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกันคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมผสานกลมกลืนบ้าง ชัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการ เรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวาง ทั้งในด้านสาระ รูปแบบ และวิธีการ

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจ และทางสังคม ได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคม ประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง

8. ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกวิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังมีอยู่ต่อไป วิธี "ครูพักลักจำ" เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่ว่าแฝงแฝงอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง วิธีนี้ดูเผินๆ เป็นเหมือนการลักขโมยภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ในความเป็นจริงเป็นการเรียนรู้ธรรมดาของคนทั่วไปที่เรียนรู้จากผู้อื่นซึ่งมีอยู่ในทุกๆ คนไม่มากนักน้อย และการเรียนรู้แบบครูพักลักจำเป็นคนละเรื่องกับการขโมยลิขสิทธิ์ทางภูมิปัญญาที่เป็นปัญหาอยู่ในปัจจุบัน

ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมา ด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสิ่งต่างๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน ซึ่งพอจะจำแนกได้ คือ (สามารถ จันทรสूरย์, 2533)

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็กทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเล่นเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ เช่น พิธีการแต่งงาน เป็นต้น

นอกจากนี้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหา หรือคำร้องของบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนราหนังตะลุงของภาคใต้ หนังตะลุงของภาคอีสาน(หนังประโมทัย) กลอนลำ คำผญา คำสอของภาคอีสาน คำขอของภาคเหนือ เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประสบการณ์ที่ผ่านการกลั่นกรองมาแล้ว จนกลายเป็นวิถีชีวิตของบุคคลในท้องถิ่น โดยมีมรดกทางวัฒนธรรม เป็นแนวพื้นฐาน การคงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีการรับและถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งซึ่ง วิจิต นันทสุวรรณ (2534) ได้แบ่งลักษณะการถ่ายทอดออกเป็น 3 ลักษณะคือ

1. การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย ในชุมชนนั้นจะมีบุคคลที่ต่างวัยอย่างน้อยที่สุด 4 วัย คือ วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ วัยชรา คนในแต่ละวัยจะมีความรู้และประสบการณ์ที่ได้สะสมไว้เป็นของตนเอง และขณะเดียวกันก็รับ และถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่กันและกัน

2. การเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับสถาบันต่างๆ ในหมู่บ้าน ถึงแม้ภูมิปัญญาชาวบ้านจะเกิดจากการสรุปประสบการณ์ชีวิตของคน แต่สถาบันก็มีการสะสมและถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นๆ เช่น สถาบันครอบครัว วัด นอกจากนั้นประเพณีและพิธีกรรมก็มีส่วนเสริมสร้างและช่วยทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านคงอยู่ได้ทั้งสิ้น

3. การเรียนรู้เชิงประจักษ์ ภูมิปัญญานี้เกิดจากการได้รับรู้ ได้เห็น ได้เข้าใจ ได้สะสมการปฏิบัติ ได้จากประสบการณ์ทำมาหากิน การบวชเรียน การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ประสบการณ์ต่างๆ เหล่านี้นำไปสู่การก่อให้เกิดภูมิปัญญาชาวบ้านในตัวบุคคล ชาวบ้านทุกคนจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งตลอดมา ด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไป ตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เรียนรู้ สัมผัสต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน

อัจฉรา โปธิยานนท์ (2539) ได้อธิบายถึงลักษณะการเรียนรู้ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถสรุปได้ดังนี้

การเรียนรู้จำแนกได้ 2 มิติ คือ การเรียนรู้ระหว่างบุคคล และมิติการเรียนรู้ภายในบุคคล การเรียนรู้ระหว่างบุคคลนั้น เป็นการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญในลักษณะข่าวสาร ข้อมูล ระหว่างคนตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรืออาจเป็นการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่งก็ได้ ส่วนการเรียนรู้ภายในบุคคลนั้นเป็นการนำเอาข่าวสาร ข้อมูลหรือความรู้ ค่านิยม ความชำนาญที่เก็บเกี่ยวได้จากภายนอกของบุคคลหนึ่งมาพิจารณา โดยผ่านกระบวนการโต้แย้งและการใช้เหตุผล เพื่อหาข้อสรุป เพื่อตนเองจะได้ตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธ

การเรียนรู้ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการ เช่น การถ่ายทอดความรู้ภายในสถาบันครอบครัว ที่ให้ความรู้ด้านวิชาชีพ จริยธรรมและศีลธรรมที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ส่วนการเรียนรู้อย่างเป็นทางการเริ่มในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เป็นโรงเรียนตามแบบตะวันตก

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ หรือถ่ายทอดโดยสถาบันต่างๆ ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการปกครองท้องถิ่น เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ถึงคนรุ่นปัจจุบันและในอนาคต ก็ด้วยการเรียนรู้ของบุคคลและชุมชน ซึ่งสามารถสืบทอดไม่เฉพาะแต่เพียงชุมชนเดียวกัน แต่ยังถ่ายทอดข้ามชุมชนและข้ามชาติได้ด้วย ซึ่งมักจะเรียกกันว่า เครือข่ายการเรียนรู้ของคนและชุมชน

เครือข่ายการเรียนรู้สามารถอธิบายสภาพการเรียนรู้ของบุคคล หรือชุมชนได้ว่ามีสภาพการเรียนรู้อย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ โดยผ่านการสื่อสารตามรูปแบบ วิธีการที่หลากหลายทั้งระดับบุคคล องค์กรภายในชุมชน ระหว่างชุมชนและระหว่างประเทศ หรือทวีป ตลอดจนการรับรู้ข่าวสารผ่านสื่อการเรียนรู้ที่มีอย่างหลากหลาย ทั้งประเภทสื่อบุคคลและสื่อมวลชนประเภทต่างๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อเสียง และภาพเป็นต้น ที่จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีผลต่อการดำรงชีวิตการเปลี่ยนแปลงสังคมและคุณภาพชีวิตของคน

จากข้อมูลข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีหลายวิธี และเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ในอดีตจะเป็นการถ่ายทอดความรู้เฉพาะกลุ่ม โดยสถาบันต่างๆ โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว ชุมชน เป็นการถ่ายทอดความรู้อย่างไม่เป็นทางการ ส่วนหนึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ได้มาจากข้อมูลเชิงประจักษ์ คือ ได้เห็น ได้ปฏิบัติ ทำให้เกิดการสั่งสมและเรียนรู้ได้ด้วยตนเองอีก แต่ในปัจจุบัน ด้วยความเจริญทางด้านเทคโนโลยีข่าวสาร ทำให้การติดต่อสื่อสารสามารถกระทำได้หลายรูปแบบ การถ่ายทอดความรู้อันเป็นภูมิปัญญาของชุมชนหนึ่ง สามารถส่งไปยังอีกชุมชนหนึ่งได้ ซึ่งก็ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้น ทำให้บุคคลหรือชุมชนนั้นๆ สามารถเลือกรับความรู้ ทักษะ และความชำนาญใหม่ๆ ไปใช้ในสังคมและชุมชนได้ แต่หากไม่พยายามอนุรักษ์ความรู้ดั้งเดิม และไม่ชาญฉลาดในการเลือกรับความรู้ที่เหมาะสมกับตนเอง เครือข่ายการเรียนรู้ก็อาจทำลายล้างภูมิปัญญาท้องถิ่นได้

2.8 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน เป็นผลของการพัฒนาการปรับตัวปรับวิถีชีวิตของคนไท -ลาว และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่ร่วมกันในธรรมชาติ แวดล้อมรายรอบอาณาบริเวณที่ราบสูงกว้างใหญ่ของอุษาคเนย์อันมีแม่น้ำโขงและสาขา คือ ชี มูล และสายน้ำซอยอีกหลายสายหล่อเลี้ยงตอนในของที่ราบสูง เนื่องจากวัฒนธรรมอีสานกับวัฒนธรรมลาวทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงนั้นมีความสัมพันธ์เชิงชาติพันธุ์และเชิงอำนาจใกล้ชิดกันมาก อีกทั้งมีการอพยพเคลื่อนย้ายประชากรต่อเนื่องไม่ขาดสาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากฝั่งตะวันออกมาสู่ฝั่งตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ วิถีชีวิตของฝั่งแม่น้ำโขงจึงละม้ายคล้ายคลึงกันจนจำแนกความแตกต่างได้ยาก

ในสาระสำคัญของมิติประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และภูมิปัญญาอีสาน โดยเฉพาะบริเวณแอ่งสกลนครและอีสานตอนบนนั้น มีรากฐานร่วมกันมากับอาณาจักรล้านช้าง เช่นเดียวกับล้านนา ในขณะเดียวกัน บริเวณอีสานใต้ก็ได้รับอิทธิพลอารยธรรมขอม ส่วนแอ่งโคราชก็ได้รับอิทธิพลอารยธรรมกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตลอดมา โดยนัยนี้ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาอีสาน จึงมีความหลากหลายมิใช่น้อยตามเหตุปัจจัยทางภูมิประเทศและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ลักษณะร่วมของภูมิอากาศ ระบบนิเวศ อิทธิพลของพุทธศาสนา วัฒนธรรมข้าว และสายสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีอิทธิพลในการหล่อหลอมวิถีชีวิตของชาวอีสานโดยรวม และเกื้อกูลให้เกิดพัฒนาการทางภูมิปัญญาที่มีลักษณะเด่นเป็นของอีสาน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานนั้นมีความหลากหลาย เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่มีขนาดใหญ่ ฉะนั้นจึงมีแตกต่างกันบ้างในแต่ละท้องถิ่น แต่ลักษณะทางภูมิปัญญาที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญ เป็นแก่นในการดำเนินชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมีความคล้ายคลึงกันนั้น ได้แก่

1. ภูมิปัญญาในการตั้งถิ่นฐานของชาวอีสาน

ชาวอีสานจะนิยมตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งน้ำอันได้แก่ แม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง และแม้แต่ธารน้ำเล็กๆ ในกรณีของชุมชนแอ่งโคราช ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นกว่าแอ่งสกลนครและบริเวณอื่นๆ ชาวบ้านอีสานจะนิยมตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำมูล และสาขา ในภาพรวม ลักษณะภูมิประเทศและบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยและทำกินของชาวอีสานนั้นวิเคราะห์หรือออกได้สามลักษณะ คือ หนึ่ง บริเวณที่สูง ที่ลาดลงมา

เชิงเขา สองบริเวณที่ราบลุ่มของลำน้ำ และสาม บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533)

สุรัตน์ วรารัตน์ (อ้างใน เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ภูมิปัญญาในการเลือกทำเลที่ทำกินของชาวอีสานในสมัยโบราณ มีปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบการตัดสินใจบางประการ คือ ความเคยชินหนึ่ง ปัจจัยทางการเมืองหนึ่ง และปัจจัยด้านความเชื่อหนึ่ง โดยคนที่เคยชินกับการอาศัยแหล่งน้ำทำการเกษตรก็จะมีวัฒนธรรมแบบ “โทท่า” (low land culture) ส่วนกลุ่มที่เคยชินกับที่สูงก็จะเลือกที่ทำกินที่สูง เช่น กลุ่มข่า กะเลิง พวกนี้จะมีวัฒนธรรมแบบ “โทภู” (high land culture) ส่วนปัจจัยทางการเมือง การเก็บส่วยและการเกณฑ์แรงงาน ทำให้คนถูกบังคับให้มาตั้งที่ทำกินร่วมกัน กลุ่มที่รู้ทัน ไม่ต้องการการถูกบังคับ ก็จะแตกเป็นกลุ่มเล็กๆ พากันอพยพไปหาที่ทำกินที่ตนถนัด และส่งส่วยเป็นของป่าที่หาได้ในท้องถิ่น ในด้านความเชื่อ มีการเสี่ยงหินเพื่ออพยพหนีสัตว์บางชนิดที่เชื่อว่าเป็นลางร้าย ตลอดจนหนีโรคระบาด และหรือไปแสวงหาสัตว์ ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาในการตั้งถิ่นฐานของชาวอีสานในสมัยโบราณนั้น ส่วนใหญ่จะเลือกบริเวณที่ใกล้แหล่งน้ำก่อน แต่ไม่ใช่ลักษณะทั่วไปของชาวอีสาน เพราะในปัจจุบันยังมีชุมชนหลายแห่ง ที่ตั้งในพื้นที่ที่แห้งแล้งกันดาร หรือบริเวณที่น้ำท่วมถึงทุกปี ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น พื้นที่การทำมาหากินมีจำกัด ชาวอีสานในบริเวณนี้จึงแก้ปัญหาตามสภาพที่เป็นอยู่ เช่น การขุดสระน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาในการเลือกแหล่งทำมาหากิน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537) ได้ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการเลือกแหล่งทำมาหากิน สรุปได้ดังนี้

1. การอพยพจากหมู่บ้านเดิมไปหาแหล่งทำกินใหม่ นิยมรวมหมู่บ้านในบรรดาคนสายตระกูลเดียวกัน หรือร่วม “ผีปู่ตา” เดียวกันมาก่อน

2. ชาวบ้านอาศัยความเชื่อเรื่อง “ดาวผีตาน” หรือ “ดาวเพดาน” ว่าเป็นกลุ่มดาวที่โคจรเพื่อขั้วบอกทางที่เป็นมงคล โดยเมื่อเห็นดาวผีตานนี้ในเดือนสี่ (เดือนมีนาคม) ชาวบ้านจะถือเป็นฤกษ์อพยพ โดยไปตามทิศที่หันหลังให้ดาวเพดาน

3. เมื่อตัดสินใจเลือกทำเลอันเหมาะสมแล้ว ก็จะมีการตั้ง “ศาลปู่ตา” ขึ้น ณ หมู่บ้านใหม่ มีการบวงสรวงบูชาเจ้าที่ ณ หมู่บ้านที่จะตั้งใหม่ เป็นการเคารพเจ้าที่ ในการตั้งศาลปู่ตา จะตั้งในทิศตะวันออกเสมอ จะมีการเลี้ยงฉลองปู่ตาทุกปีในวันสงกรานต์

4. เมื่อชาวบ้านมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ในเวลาต่อมาก็มักจะสร้างวัดในพระพุทธศาสนา ขึ้นเป็นของพวกเขาเองเพื่อความมั่นคงทางใจ เพราะวัดเป็นศูนย์รวมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านให้เป็นไปตาม "ฮึดเก่าคองหลัง" ที่ปฏิบัติสืบกันมาหลายชั่วคน

5. น้ำเป็นปัจจัยหลักของการดำรงชีวิต ในกรณีที่ไม่สามารถเลือกทำเลใกล้ชิดแหล่งน้ำธรรมชาติ ชาวบ้านจะร่วมกันขุดสระกักเก็บน้ำไว้ใช้ การสร้างบ้านเรือนจะนิยมอยู่รวมกันเป็นกระจุก โดยเลือกที่โคกที่ดอน น้ำไม่ท่วมในฤดูฝน ด้วยเหตุนี้การตั้งชื่อหมู่บ้านจึงนิยมตั้งตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น โคกสี โคกสูง โนนสูง โนนจิว เป็นต้น (ปรีชา อุตระกุล ,2536)

6. ในการอพยพย้ายถิ่นชาวบ้านจะเอาพันธุ์ข้าว เครื่องเงิน ทอง นาก เต่าไฟเก่า ตุ่มน้ำ จากบ้านเดิมมาด้วย ส่วนเต่าไฟและตุ่มน้ำเก่ามีคุณค่าเป็น "ของค้ำของคุณ" ที่เชื่อกันว่าจะช่วยให้ประสบความสำเร็จและอยู่เย็นเป็นสุข ส่วนพันธุ์ข้าวยังนิยมพันธุ์ข้าวพื้นบ้านอยู่จนทุกวันนี้ ส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว

7. ในการหักร้างถางพง ณ ทำเลใหม่ วิถีการผลิตขั้นบุกเบิกของชาวบ้านจะร่วมกันทำทุกอย่างในหลักการพึ่งพาตนเองแบบ "เฮ็ดกิน เฮ็ดอยู่" โดยจะปลูกข้าวนาหยอดหรือนาหว่านหนึ่งฤดูกาล ไม่เพาะปลูกในฤดูแล้ง เลี้ยงวัวควายตามทำเลเลี้ยงสัตว์ ปลูกหม่อน ณ ที่ดอน ใกล้บ้าน ใสปุ๋ยมูลสัตว์ เลี้ยงไหม บันท่อม ตีมีด ต้มเกลือ ทอเสื่อ ทำเกวียน และงานอื่นๆ ตามความจำเป็นและเหมาะสมแก่สภาพแวดล้อมที่เกื้อกูล และเป็นไปตามความรู้ ความสันตติที่สั่งสม และพกพามาจากถิ่นเดิม

3. ภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเองแบบเฮ็ดกินเฮ็ดอยู่

ชาวอีสานได้สั่งสมความรู้ เพื่อการยังชีพโดยการพึ่งพิงธรรมชาติ มีการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ และพัฒนาขึ้นเป็นวิถีชีวิตของตนเอง แบบที่เรียกว่า วิถี "เฮ็ดกิน เฮ็ดอยู่" ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายกับวิถีชีวิตของคนไทยในภูมิภาคอื่นๆ เพราะเป็นวัฒนธรรมซ้ำเหมือนกัน แต่มีบางส่วนที่แตกต่างกันไปตามลักษณะพื้นที่ และประสบการณ์สั่งสมของการปรับตัวในพื้นที่ ซึ่ง เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) นำมาสรุปได้ดังนี้

1. ชาวบ้านจะจัดเวลาทำการผลิตให้เหมาะสมกับฤดูกาล ตามปัจจัยที่สำคัญ คือ "น้ำ" ที่มีอยู่โดยธรรมชาติ โดยจะทำนาฝนปีละครั้ง การเลือกพันธุ์ข้าวก็จะเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมกับดินที่จะปลูก ชาวอีสานไม่นิยมปลูกพืชไร่พืชสวนอย่างเป็นทางการเป็นลำเป็นสัน แต่จะปลูกไว้กินเองใช้เอง เช่น พัก แดง กล้วย อ้อย ยาสูบ ฝ้าย และปอแก้ว เป็นต้น ที่สำคัญชาวอีสานจะรู้แหล่งเสาะหาพืชป่า ที่เป็นผักพื้นบ้าน ผลไม้ป่า ที่มีสรรพคุณเป็นทั้งอาหารและยาสมุนไพรด้วย

2. ก่อนถึงฤดูทำนา ชาวนาอีสานจะนำเอาปุ๋ยคอกมากระจายใส่เอาไว้ เมื่อฝนมาหลังสงกรานต์ก็จะไถหว่าน ทำให้ปลูกข้าวได้ดี แต่ถ้าปีไหนแล้ง ก็จะมีขุดฝือกขุดมัน ขุดกลอยมาแบ่งกันกิน มีการแบ่งปันพืชผลอื่นๆ กันด้วย ทำนอง "พริกบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้"

3. พืชผักที่เก็บมากินเป็นอาหารมีทั้งที่ปลูกกินเอง แต่ชาวบ้านนิยมเก็บพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ ตามหัวไร่ปลายนา หนองน้ำ ตลอดจนป่าบุงป่าทาม (ที่อยู่ชิดสายน้ำ) อันเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ

4. สำหรับเนื้อสัตว์ ชาวบ้านจะหาปลาตามแหล่งน้ำต่างๆ เป็นกิจวัตร เมื่อได้มากก็จะทำปลาร้าใส่ไหไว้กิน ส่วนสัตว์ที่อยู่ตามธรรมชาติชาวบ้านจะมีความรู้และสันตในอันที่จะดักล่าเสาะหามากินเป็นอาหารได้มากมายหลายอย่าง ชาวบ้านจะรู้จักถิ่นทำเล ที่สัตว์แต่ละชนิดอาศัยอยู่ รู้จักนิสัยและธรรมชาติของสัตว์นั้น ชาวอีสานสามารถกินสัตว์ได้มากกว่าคนในภูมิภาคอื่นๆ

5. เครื่องมือเครื่องใช้หรือประดิษฐกรรมพื้นบ้านนานาชนิด ชาวบ้านจะผลิตเองเกือบทั้งหมด ดังที่เคยเป็นมาแต่โบราณ ชาวบ้านมีความรู้ ความสันตในการนำเอาสิ่งใกล้ตัวจากธรรมชาติมาประดิษฐ์ ปรุงแต่ง ดัดแปลงเป็นของใช้ เช่น เขากก ฝ่อ ไม้ มาทอมาสานเป็นเสื่อเสาด กระติบ กระดัง ข้องปลา ตะกร้า ตะแกรง ลอบ ไช โถ แคร่ ฯลฯ ซึ่งงานเหล่านี้เกิดขึ้นจากความจำเป็นและหน้าที่ใช้สอยของเครื่องมือทำงานนั้นๆ นอกจากนี้ยังมีประดิษฐกรรมพื้นบ้านที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในบริบทใหม่ทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การเลี้ยงไหม บันท้าย ทอผ้า โดยสืบสานลายผ้าพื้นเมืองที่สืบอายุมาแต่โบราณอย่างมีคุณค่า

6. ชาวบ้านเลี้ยงวัวควายไว้ใช้งาน หรือมีไว้เป็นทรัพย์สินเมื่อคราวจำเป็น วัวควายเหมือนเพื่อนร่วมชีวิตที่คนได้อาศัยแรงงานทำไร่ไถนา คนอีสานจึงไม่ค่อยนิยมกินเนื้อวัวควายเท่าไรนัก โดยเฉพาะเนื้อควาย

4. ภูมิปัญญาในการจัดระบบความสัมพันธ์ของชุมชน

ในอดีตดินแดนอีสาน เป็นดินแดนชายขอบของศูนย์กลางอำนาจทั้งกรุงสยาม ล้านช้างและกัมพูชา อำนาจอิทธิพลทางการปกครองและการทหารเป็นไปอย่างหลวมๆ โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรมในระดับพื้นบ้าน พื้นเมือง ผู้ปกครองจากส่วนกลางได้ปล่อยให้ชาวอีสานดำรงชีวิตทำมาหากินไปตามจารีตประเพณีที่สืบต่อกันมา อีสานจึงอยู่ในสภาพที่ชาวบ้านสามารถจัดการปกครองระดับพื้นฐานของตนเองได้อย่างอิสระ

ชาวอีสานจะนิยมตั้งบ้านเรือนเป็นคุ้มบ้าน ส่วนมากจะเป็นเครือญาติเดียวกัน ผู้อาวุโสสูงสุดจะยกให้เป็น "เจ้าโคตร" ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนตระกูลนั้น หรือผู้ที่ได้รับการ

ยอมรับนับถือในภูมิปัญญา รอบรู้ในชีวิต สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ให้เป็นผู้นำด้านต่างๆ เรียกว่า "เจ้าบ้าน" ซึ่งมีหน้าที่ปกครองดูแล ให้คำปรึกษาด้านต่างๆ แก่คนในหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีผู้มีภูมิปัญญา มีความชำนาญเฉพาะทางอื่นๆ อีก ได้แก่ หมอธรรม หมอยา หมอส่อง หมอผีฟ้า หมอแคน หมอลำ ซึ่งชาวอีสานจะต้องพึ่งพาผู้ที่เป็น "หมอ" เหล่านี้

ชาวบ้านอีสานระดับหมู่บ้านจะจัดระบบความสัมพันธ์ของตน ให้มีผู้นำชาวบ้านสองแบบ คือ ผู้นำโดย "อาวุโส" ตามระบบเครือญาติ กับผู้นำตามลักษณะ "ภูมิปัญญา" ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษเฉพาะตน ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีกำนันผู้ใหญ่บ้านตามลักษณะการจัดตั้งที่ออกไปจากกรุงเทพฯ แต่มุมมองของชาวอีสาน กำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นเพียงคนกลางที่ติดต่อระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับรัฐเท่านั้น

5. แหล่งบันทึกและประมวลภูมิปัญญาอีสาน

ชาวอีสานมีระบบการสืบสานวัฒนธรรมและกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์และความรู้สั่งสมของบรรพชนที่น่าสนใจและมีคุณค่ายิ่งคือ การจารึกเรื่องราวต่างๆ ลงไว้บนใบลาน ที่รู้จักกันทั่วไปว่า "หนังสือก๋อ่ม" ในการจารึกเรื่องราวต่างๆ จะนิยมใช้อักษรธรรมสำหรับเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ บทสวดในพิธีกรรม และคาถาอาคม และจะใช้อักษรไทยน้อยในเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมาย โคลง กาพย์ ร่าย ร้อยแก้ว และคำสอนต่างๆ ภาษาที่ใช้เป็นภาษาไทยอีสาน ผสมคำบาลีสันสกฤต

สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2536) ได้จำแนกหนังสือก๋อ่ม เป็น 8 ประเภท ดังนี้

1. เกี่ยวกับจารีตประเพณี เช่น ฮีตสิบสอง คองสิบสี่, ฮีตเค้า คองเขย ฯลฯ
2. เกี่ยวกับลัทธิความเชื่อและพิธีกรรม เช่น คาถา บทสวดมนต์ สวดปาติโมกข์ ทำขวัญ สะเดาะเคราะห์ ฯลฯ
3. เกี่ยวกับการปกครอง เช่น กฎหมาย คำสอน ฯลฯ
4. เกี่ยวกับเศรษฐกิจ เช่น การปลูกข้าว แรกไร่แรกนา ฯลฯ
5. เกี่ยวกับการรักษาโรค เช่น ตำรายา คาถาเสกเป่า ฯลฯ
6. เกี่ยวกับความรัก เช่น ฃญา คำสารรัก สิบปสุญ สุตที่คีต สุตที่อ่าว ฯลฯ
7. นิทาน เช่น เวสสันดรคำกลอน นิทานต่างๆ
8. วิทยาการอื่นๆ เช่น เลขคณิต กลอนเทศนา สูตรลูกคิด กาพย์เวียงจันทร์ ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า หนังสือก๋อ่มนั้น เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีคุณค่า เป็นการบันทึก

ลักษณะสังคม ความเป็นอยู่ ความนึกคิด อุดมการณ์ ความเชื่อ ตลอดจนประเพณีท้องถิ่นของผู้เป็นเจ้าของวรรณกรรม ถือเป็นทางหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ของคนอีสานกลุ่ม ไทย-ลาว หนังสือก้อม ยังถือว่าเป็นหนังสือศักดิ์สิทธิ์ต้องเก็บไว้บนหิ้งบูชา จะนำมาใช้ด้วยอาการเคารพในกิจกรรมที่สำคัญเท่านั้น

6. ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ภูมิปัญญาแม่บทของชาวอีสาน

ฮีตสิบสอง คองสิบสี่เป็นเสมือนบ่อหลอมวิถีชีวิตของชาวอีสาน ซึ่งทำให้คนอีสานมีลักษณะเฉพาะบางประการที่ไม่เหมือนคนไทยอื่นๆ ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นโครงสร้างทางความคิด ความเชื่อ และเป็นทั้งพลังในการหล่อหลอมและผูกพันให้คนอีสานมีสำนึกแน่นแฟ้นอยู่กับสังคมเครือญาติผู้จำเริญรอยวิถีชีวิตชาวนา (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

พ่อจารย์บัวศรี ศรีสูง ปราชญ์ชาวบ้านแห่งบ้านดงเค็ง มหาสารคามได้กล่าวถึง ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ไว้ดังนี้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540)

“ถึงเดือนอ้าย ให้เสี่ยลานเฮ็ดปลาแดก ให้ลงแขกเกี่ยวข้าว มนต์พระเจ้าเข้ากรรม
ถึงเดือนยี่ ให้เอาคันทลาวขนเข็นข้าว โฮมลานรวมใหญ่ บ้างแล้วตีฟาดฟุ้ง เป็นกุ่ม
แล้วก่อบุญ เหลือจากนั้นให้ขนขึ้นใส่เย็บ

ถึงเดือนสาม ให้เอาบุญเฮือน ให้เอาบุญสู่ขวัญข้าว บุญประทายข้าวเปลือก เพิ่ง
มาฆะก็ข้าว บูรณว่าฮีตคอง

เดือนสี่ ให้เอาบุญพระเวส ตั้งศาลอุปัฏฐกเพียงตา ทำบุญให้คนตาย ย่ายายให้ถึง
ท่าน

เดือนห้า ยามสงกรานต์เดือนห้าให้ฮัดสงพ่อแม่ แหนางสงกรานต์สงน้ำพระ
ประทาน บายศรีพระผู้เฒ่า โบราณเจ้าฮีตคอง

เดือนหก วิสาขบอกรั้ว บั้งไฟใหญ่ถวายเป็นแห่บวช แห่พระ หม่อม ขัน สำเร็จเจ้า
บารา ยาคุณเฒ่าได้เหนี่ยวยาคุณใหญ่ ยาคุณพระ ลูกแก้ว พระหลักคำ

เดือนเจ็ด ให้เอาบุญเบิกบ้าน บัดเป่าภัยพิบัติ ตอกหลักปี หลักเดือน บวงสรวง
มหศักดิ์ หลักเมืองทั่วแดน พาคุ่ม เตรียมตกล้ำ ไถหุดนา เฮ็ดไฮ่

เดือนแปด เตรียมเอาผ้ากาสาเทียนรูปไปฟังธรรมทุกคำเข้า เอาผ้าอาบน้ำฝนไป
ถวายพระ

เดือนเก้า อันว่าปฐพีพื้น มีคุณอนก ประดับดิน บอกเบื่องบุญให้ส่งถึงเอาบุญ ข้าว
ประดับดิน แผ่นดินมีคุณอนันต์อนก ถึงเดือนเก้าปลูกข้าวก็ได้กิน เลยทำบุญข้าวประดับดิน ทำ
แล้วเอาข้าวไปฝังให้อาหารแก่ดิน พุดทุกวันนี้คือ เอาบุญใส่ดิน

เดือนสิบ ถึงเดือนสิบมาฮอดแล้ว ให้เอาบุญข้าวสาก ฟังเทศน์ ลำพำร่า พร้อมถวายผ้า
หมู่มงฆ์ ลำกาคำ ลำสินชัย ลำสังข์ทอง ลำหอมฮู ลำกาลเกษ เทศน์ลำ เดือนสิบ บุญข้าวสาก

เดือนสิบเอ็ด ให้สานกระเปียด กรอกน้ำมัน ผั้นฝ้าย ช่วยตีนกา บุญพระยา กาเผือก
ตักบาตรเทโว กวนข้าวทิพย์ ฟรังพร้อมถวายผ้าห่มหนาว

เดือนสิบสอง ให้เอาบุญข้าวเม่า นำกรู๋นไปทาน ทอด ฮีตสิบสอง กองโบราณ กล่าว
เว้า ตัวเจ้าให้ลำนำ"

นอกจากฮีตสิบสองแล้ว จารีตควบคุมกันที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติเช่นกัน คือ คองสิบสี่
ซึ่งมีดังนี้

- หนึ่ง ผลผลิตได้ให้เอาไปทานก่อน เอาไปวัดก่อน
- สอง ล้อมรั้วบ้าน หมายถึง หมูบ้าน ไม่ใช่เรือน ล้อมรั้วบ้าน หมายถึง ความ
สามัคคีกลมเกลียว เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่ให้ต่างคนต่างอยู่
- สาม ล้างตีนแล้วจึงขึ้นเฮือน
- สี่ ตาสั่งเจ้า อย่าได้โลภโลภ ให้อยู่ในปัจฉัยสี่พอดีอย่างได้โลก
- ห้า สมมา ผัวเมีย ถึงวันศีลห้า เหมือนที่พระผู้น้อยไปขอขมาพระผู้ใหญ่ คือ
การขอขมากันและกันระหว่างผัวเมีย ลูก
- หก สมมา ก้อนเล้าผิงไฟ ให้ขอโทษ ไฟเปรียบเหมือนสิ่งที่บริสุทธิ์
- เจ็ด ทำสะอาดเรียบร้อยแล้วจึงเข้าบ่อนนอน ทำความสะอาด ล้างถ้วย ชาม
ทาแป้ง แต่งตัว หวีผม แล้วจึงเข้านอน
- แปด ลูกแต่เข้าเตรียมตักบาตรจังหัน
- เก้า ยามพระสงฆ์เดินมา อย่าเหยียบเงา ให้หนีวัน
- สิบ ขอทานนั้นอย่าเป็นเดนหรือเศษ เงียนกินให้หลีกวัน
- สิบเอ็ด ให้เจ้าเก็บดอกไม้ มาและเทียนธูปไปฟังธรรมทุกคำคืนเข้ายามพระเจ้า
เข้ากรรม
- สิบสอง อย่าร่วมเพศเมื่อวันศีล วันสำคัญ ให้หลีกไกล ละเว้น
- สิบสาม ฮอดเดือนห้าให้สมมาพ่อแม่ ทั้งเฒ่าแก่ เพื่อนบ้าน มารฮ้ายสิหลีกไกล
- สิบสี่ ให้เจ้าได้สมมาหมู่เทวดา ในครัวเฮือน ให้ฮุ่งเฮือง เหลืองเรือง ใผ่ผู้ทำตน
ได้ตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ บุญหากมีมากล้นเพราะคนฮู้ฮิตคอง"

นอกจากนี้ สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2536) ได้อธิบายเกี่ยวกับสาระสำคัญของ
ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ที่จารึกไว้ในหนังสือก้อม ไร่ดังนี้

เดือนอ้าย (ธันวาคม) ทำพิธีเข้ากรรม เป็นช่วงเวลาที่พระสงฆ์เข้าปาริวาสกรรม ในเดือนนี้ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด และเป็นช่วงเก็บเกี่ยวข้าว มีการลงแขกเกี่ยวข้าว และทำปลา ร้า ปลาแดก เก็บไว้เป็นเสบียงตลอดปีด้วย

เดือนยี่ (มกราคม) ทำพิธีบุญคุณลาน โดยนิมนต์พระไปเทศน์ที่ลานข้าวของ หมู่บ้าน และทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระ ประพรมน้ำมนต์แก่ลานข้าวและต้นข้าวที่นาให้เป็นสิริมงคล

เดือนสาม (กุมภาพันธ์) พิธีบุญข้าวจี และวันเพ็ญเดือนสาม ก็เป็นวันมาฆบูชา นอกจากทำพิธีบุญข้าวจีถวายพระแล้ว ก็มีการลงขันผลผลิตกันไว้ที่วัด ซึ่งเรียกว่า พิธีบุญประทาย ข้าวเปลือก

เดือนสี่ (มีนาคม) พิธีบุญเฒาส (พระเวสสันดร) คือ พิธีเทศน์มหาชาติ ชาวบ้าน ก็จัดข้าวปลาอาหารไปทำบุญแล้วร่วมกันฟังเทศน์มหาชาติ

เดือนห้า (เมษายน) พิธีสงกรานต์ ชาวบ้านจะลงน้ำพระพุทธรูปและไปกราบ ไหว้ระลึกคุณพ่อแม่ ญาติ ตายายที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยทำพิธีบายศรีผู้ใหญ่และอุทิศส่วนกุศลให้บรรพ ชน

เดือนหก (พฤษภาคม) เริ่มฤดูฝน และวันเพ็ญเดือนหกก็เป็นวันวิสาขบูชา ชาวบ้านจึงทำบุญระลึกถึงพระพุทธเจ้า พร้อมกันนั้นก็ทำพิธีบุญบังไฟเพื่อบูชาแถน และขอฝนให้ตก ต้องตามฤดูกาล

เดือนเจ็ด (มิถุนายน) พิธีบุญชำระ (บุญชำระ) หรือที่เรียกว่าบุญเบิกบ้าน มีการปิดกวาดทำความสะอาดบ้าน แล้วทำบุญและประกอบพิธีชำระและป้องกันเสนียดจัญไรใน หมู่บ้าน มีพิธีสงฆ์และถวายสังฆทาน จากนั้นก็เตรียมตกกกล้า แสกนา ไถหว่าน และทำไร่

เดือนแปด (กรกฎาคม) พิธีทำบุญเข้าพรรษา ชาวบ้านจะแห่เทียนพรรษาไปวัด และเอาผ้าอาบน้ำฝนถวายพระ แล้วหมั้นไปฟังเทศน์ฟังธรรมตลอดพรรษา

เดือนเก้า (สิงหาคม) พิธีบุญข้าวประดับดิน เป็นพิธีรำลึกถึงคุณแผ่นดินที่ มนุษย์ได้อาศัยทำมาหาเลี้ยงชีพ เมื่อทำบุญที่วัดแล้วก็จัดข้าวปลาอาหารไปฝังให้แก่ดิน

เดือนสิบ (กันยายน) พิธีบุญข้าวสาก ถึงวันเพ็ญกลางเดือนสิบ ชาวบ้านจะนำ ข้าวฉลากหรือห่อข้าวใหญ่ไปถวายพระสงฆ์ อุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษและญาติพี่น้องที่ล่วงลับ ไปแล้วแล้วนำห่อข้าวน้อยไปแขวนไว้ตามต้นไม้ ตามเสาหรือเจดีย์ แล้วตีกลองตีไปบอกสัญญาณ ให้ผีญาติพี่น้อง รุกขเทวดา และเปรตมารับเอาข้าวห่อนั้น

เดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) พิธีบุญออกพรรษา วันเพ็ญเดือนสิบเอ็ดตอนเช้า

ชาวบ้านไปทำบุญที่วัด ตกเย็นชาวบ้านเอาดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาพระและถวายผ้าบังสุกุล มีการตักบาตรเทโวที่วัด กวนข้าวทิพย์ กรอกร้ำมัน บั่นฝ้าย

เดือนสิบสอง (พฤศจิกายน) พิธีบุญกฐิน จากวันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ด ถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง ชาวบ้านจะทำพิธีทอดกฐินที่วัดเหมือนที่ทำกันทั่วประเทศ บางแห่งอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองก็จะมีการเล่นเรือแข่งเรือ การไหลเรือไฟ และลอยกระทงกัน ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ข้าวตั้งท้องและเปลี่ยนเป็นเมล็ดข้าว ก่อนจะสุกเต็มที่ก็จะเก็บมาทำข้าวเม่าไว้ถวายพระและเอาไว้กินกัน

จากข้อมูลฮีตสิบสอง คองสิบสี่ข้างต้น สรุปได้ว่า ฮีตสิบสองเป็นพิธีกรรมตามปฏิทินในรอบปี และคองสิบสี่เป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่มีการถือปฏิบัติกันเป็นประจำ ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาแม่บท หรือ โครงสร้างหลักทางความคิดของคนอีสาน การแสดงออกในพิธีกรรมต่างๆ ในรอบปี ล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อและความยึดถือ ชาวบ้านอีสานใช้พิธีกรรมเป็นพลังสื่อความหมายต่อกัยคุณค่า อุดมการณ์ ตลอดจนบรรทัดฐานทางศีลธรรมที่ตนนับถือ

7. ฃญาภาษิต ๒ล่ำ ค่ำสอน

ฃญาภาษิต ๒ล่ำ ค่ำสอน หรือ คติชาวบ้านที่เป็นข้อห้าม เป็นถ้อยคำที่ผู้ช้ขึ้นไว้เป็นคำสอน เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อเนื่องมาหลายชั่วคน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมพฤติกรรมคนอีสาน เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและทำที่ต่อชีวิตอยู่ในทุกๆ วัฒนธรรม

ฃญาภาษิต ๒ล่ำ ค่ำสอน เป็นความคิดของปราชญ์นิรนามในอดีตที่ผู้ช้ขึ้นไว้ใช้สอนลูกหลาน โดยมีหลักพระธรรมคำสอนในพุทธศาสนา การสังเกตธรรมชาติแวดล้อม และการสังสมประสบการณ์ชีวิตของคนและชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญ

จากรูวรรณ ธรรมวัตร (2538) กล่าวว่า ฃญาภาษิตมีคุณค่าสำคัญหลายประการ เป็นคำสั่งสอนคนทุกเพศทุกวัยให้เป็นคนดี มีความรู้ความสามารถในการรักษาตน รักษาบ้านรักษาเมืองให้เจริญรุ่งเรือง นักปราชญ์โบราณผูกค่ำสอนขึ้นจากจารีตประเพณี จากหลักธรรมทางศาสนา จากการสังเกตธรรมชาติ และจากการประมวลประสบการณ์ชีวิตคน ภาษิตจึงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมและเป็นไปตามกฎธรรมชาติ คุณค่าของภาษิตจึงเด่นชัดอยู่สามประการ คือ เป็นประโยชน์สำหรับผู้ฟังผู้อ่านที่นำไปปฏิบัติ เป็น

ประโยชน์สำหรับผู้สนใจศึกษาปรัชญา อุดมการณ์ บรรทัดฐานของสังคมที่เป็นเจ้าของภาษิตและ
เป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจทางภาษาและศิลปะการใช้ภาษา

8. ภูมิปัญญาอีสานกับการปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่

ปัจจุบันภาคอีสานได้รับอิทธิพล จากอำนาจ บทบาทของรัฐบาล โดยวิถีราชการ
และการเมือง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ระบบการศึกษาสมัยใหม่ การขยายตัวของทุนนิยม
และบริโภคนิยม รวมถึงการสื่อสารและการคมนาคมด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งเหล่านี้ได้ขยาย
อิทธิพลเข้าไปในวิถีชีวิตของชาวอีสาน เช่นเดียวกับคนไทยทุกภูมิภาค ซึ่งชาวอีสานก็ได้ใช้ภูมิ
ปัญญาในการปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่มาหลายทศวรรษแล้ว

เหตุการณ์สำคัญที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตคนอีสาน มีสามประการ คือ (เอกวิทย์
ณ กลาง, 2544) ประการแรก เป็นการเก็บภาษีรัชชูปการ หรือการเสียค่าหัว และเงินศึกษาพลี ซึ่ง
ชาวอีสานในอดีตอยู่ในสังคมที่ไม่ต้องใช้เงินตรา ซึ่งสร้างความยากลำบากให้อย่างมาก จนต้องมีการ
ยกเลิกไปในปี พ.ศ. 2475 ประการที่สอง จากนโยบายพัฒนาประเทศสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะ
รัชต์ ต่อเนื่องด้วยสมัยจอมพลถนอม – ประภาส ที่ส่งเสริมพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก โดยเฉพาะ
ปอและมันสำปะหลัง ทำให้ชาวนาต้องใช้จ่ายมากขึ้น เกิดสภาวะดินเสื่อมคุณภาพ น้ำเน่าเสีย
ชาวนามีหนี้สินมาก จนเกิดความทุกข์ยากอยู่ทั่วไป ประการที่สาม คือ การขยายตัวอย่างรวดเร็ว
ของทุนนิยม และบริโภคนิยม ทำให้ชาวอีสานถูกดึงดูดเข้าสู่สังคมบริโภคนิยมมากขึ้น จนเสียดุลยภาพ
แห่งชีวิต ทำให้เกิดความเสียเปรียบนานาประการ

ผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงทั้งสามประการนี้ ทำให้เกิดความเสียหายและ
ความเดือดร้อนอย่างกว้างขวางในอีสาน มีการเปลี่ยนจากปลูกข้าวและพืชผักต่างๆ ไว้กินเอง มา
เป็นการปลูกเพื่อขาย มีการขยายพื้นที่ปลูกปอและมันสำปะหลังขนาดใหญ่ รวมทั้งการใช้ปุ๋ยเคมี
และยาฆ่าแมลงในการผลิต เป็นการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและวิถีชีวิตของคนอีสาน ทำให้ตกอยู่
ภายใต้การครอบงำจากภายนอกมากขึ้น แต่ชาวอีสานก็สามารถดิ้นรนหยุด ต่อสู้มาได้ ก็ด้วยการ
นำเอาภูมิปัญญาที่สั่งสมอยู่มาประยุกต์ใช้และพัฒนาภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้
คือ (เอกวิทย์ ณ กลาง, 2544)

1. การใช้ภูมิปัญญาปรับตัวประการต้นก็คือ เมื่อได้รับแรงกดดัน ด้วยภาระหนี้สิน
อันเกิดจากการปลูกพืชเศรษฐกิจตามที่รัฐบาลส่งเสริม ชาวนาชาวไร่อีสานจะดิ้นรนหารายได้เพิ่ม
ด้วยการส่งลูกหลานในวัยทำงานออกมาทำงานนอกภาคเกษตร มีการส่งลูกหลานไปทำงานต่าง

ถิ่นในฤดูแล้ง แล้วส่งเงินออมที่ได้มาให้พ่อแม่จ้างแรงงานมาทำนาทำไร่ที่ตนไม่ได้ช่วยทำ รายได้จากการทำนอกรวมหมู่บ้านของคนหนุ่มสาวเหล่านี้ มีคุณค่า มีความหมายต่อครอบครัว อีสานมาก ดังที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537) กล่าวว่า รายได้นอกภาค เกษตรเป็นที่มาของเงินสด เสริมการกินอยู่ประจำวัน อีกทั้งทำให้ชาวนาสามารถลงทุนในที่ดิน ซื่อ ที่ดิน ขำระหนี้สิน การที่สมาชิกของครัวเรือนออกไปทำงานนอกรที่ดิน ในขณะที่สมาชิกที่เหลือยัง ถือครองและรักษาทรัพย์สินในหมู่บ้านไว้ได้ เป็นการสะสมทุนของครอบครัว ช่วยให้หน่วย ครัวมีความสามารถในการรับมือกับภาวะวิกฤตฝนแล้งได้มากยิ่งขึ้น

2. แม้จะถูกกดดันและบีบบังคับจากภายนอก อันเป็นผลพวงของแผนพัฒนา ประเทศโดยใช้ฐานเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก จนชาวนาต้องเป็นหนี้และออกมาหางานทำ ดังกล่าวแล้ว ชาวอีสานยังคงรักษาภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเชื่อฮีดคองไว้ได้ ธรรมเนียมปฏิบัติใน การแลกเปลี่ยนผลผลิตและการแบ่งปันกันกินกันใช้ ก็ยังช่วยลดความกดดันจากภายนอกใน หมู่บ้านเป็นอันมาก เพราะสังคมเครือญาติของอีสานยังเน้นความสมมูล ของระบบความสัมพันธ์ ที่ยังต้องอาศัยคุณธรรมและความเอื้ออาทรต่อกันเป็นหลักยึดเหนี่ยว

3. ด้วยบทเรียนจากการปลูกพืชเศรษฐกิจ คือ ปอ มันสำปะหลัง และข้าวโพด ชาวบ้านอีสานได้ลดการปลูกพืชดังกล่าว แล้วฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบพึ่งตนเองมากขึ้น เป็นแนวโน้มที่ ขยายผลกว้างขวางขึ้นเป็นลำดับ มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เลี้ยงปลา หมู เป็ด ไก่ และปลูกพืชผัก ไร่กินเองมากขึ้น มีการเปลี่ยนไร่ปอ ไร่มันสำปะหลังกลับมาเป็นไร่นาเหมือนเดิมมากขึ้น เพราะชาว อีสานเชื่อว่า การปลูกข้าวนั้นมีแต่ได้กับได้ ดังที่ชาวบ้านตำบลนาแซง อำเภอเสลภูมิ จังหวัด ร้อยเอ็ด ก็กล่าวว่า “พวกเราเคยลงปอกันมากอยู่ แต่ปลูกไปแล้วดินก็เสียหมด จึงเลิกปลูกปอหัน มาปั้นคันดิน” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537)

4. ได้มีผู้นำชาวบ้านอีสานในท้องที่ต่างๆ หลายจังหวัดต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงที่ ผลักดันจากอำนาจภายนอก ด้วยการให้ความรู้ ไขปัญหา นำกระแส “เอ็ดกินเอ็ดอยู่” ในรูปของ การเกษตรผสมผสานหลายรูปแบบและวิธีการกลับมาใช้อย่างได้ผล จนสามารถเพิ่มจำนวนชาวนา ชาวไร่ที่สามารถกลับมามีกินมีใช้มากขึ้นทุกที่

9. กรณีตัวอย่างของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน

ผู้นำชาวบ้านอีสาน ที่เป็นผู้มีภูมิปัญญา มีความรอบรู้ และมีความเก่งกล้า สามารถในการหารูปแบบและวิธีการผลิตการบริโภคที่สอดคล้องกับรากฐานดั้งเดิม และสามารถ ปรับใช้กับบริบทใหม่ได้นั้น มีมากมายหลายคน แต่กรณีที่เป็นรู้จักกันกว้างขวางได้แก่

กรณีที่ 1 พ่อจารย์บัวศรี ศรีสูง และชาวบ้านดงเค็ง จังหวัด

มหาสารคาม

ประสบความสำเร็จในการกลับไปทำนาไร่แบบผสมผสาน สามารถพึ่งตัวเองได้ และขยายผลเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ ครอบคลุมหมู่บ้านหลายแห่งในหลายจังหวัด แล้วพร้อมใจกันตั้งชื่อเครือข่ายของพวกเขาว่า “ชมรมอุ้มชูไทยีสาน” พ่อจารย์บัวศรี ประธานชมรม ได้แสดงภูมิปัญญาของท่านไว้บางตอนจากความรู้และประสบการณ์ ดังนี้

“ เรื่องการแก้ปัญหาหนี้สิน พระพุทธเจ้าสอนว่า การเป็นหนี้ เป็นทุกข์ในโลก ทางออกของชาวบ้านคือ เก็บออมเงินวันละบาทสองบาท สร้างกองทุนเงินล้านขึ้นในหมู่บ้าน สร้างสถาบันการเงินของเกษตรกรขึ้นมา มีเงินมีทองเจรจาได้ มีไม้มีไร่ปลูกเรือกนาม โบราณท่านว่าถ้ามีเงินมีทองก็พูดได้เป็นแก้วสารพัดนึก เราต้องสร้างสถาบันการเงินของเราเองขึ้นมา นส.3 ก็ดี โฉนดก็ดี ไปอยู่กับเจ้าหนี้ ต้องช่วยพี่น้องเราให้ปลดปล่อยออกมา สถาบันการเงินของเราต้องช่วยปลดปล่อยคนเหล่านี้ เราช่วยพวกเราเองตามคำขวัญของชมรมอุ้มชูไทยีสานเรา ที่ว่า “ถ้าเราไม่ช่วยคนทุกข์ เราจะสุขได้อย่างไร”

“คิดดูให้ดีแล้วเห็นว่า ทำนามาก ทำให้คนอื่นรวย ตัวเองไม่ได้อะไร ก็เลยคิดว่าทางออกที่ดีคือทำเพียงพอกินเสียก่อน มีเหลือจึงขายเอาไปซื้อของจำเป็นมาใช้”

“โบราณนิทานมีว่า เทวดาใช้หมูกับหมาไปทำนา หมูใช้ปากคุนแทบตาย หมาเดินไปเดินมา เทวดาเห็นแต่รอยตีนหมา นึกว่าหมาทำนา ก็เลยตัดสินให้หมากินข้าว ให้หมูกินแกลบ หมูมาหมาหนี แปลว่าให้ชาวนาทำนาและไล่หมาไป ให้หมูได้กินข้าว แต่เราจะไล่หมาไปอย่างไร ก็โดยการทำให้พออยู่พอกินของเราเองก่อน ในเวลาเดียวกันก็ต้องรวมตัวกันจัดการผลิตผลที่เป็นส่วนเกิน เราจะมีพลังการรวมกันแบบสหกรณ์ ถ้าชาวนารวมตัวกันเป็นองค์กรที่เข้มแข็ง สินค้าที่ผลิตได้เช่น ข้าวที่ทุกคนกิน เกษตรกรจะมีโอกาสกำหนดราคา ถ้าเรารวมตัวกันได้ ถ้าเราตั้งขางข้าวขึ้นมาเอง ผู้ใดมีความขัดสนเอาเงินไปเลย เอาข้าวมาฝากไว้ก่อน พ่อค้าจะมาซื้อให้มาซื้อกับองค์กรเกษตรกร ถ้าคนชนบทเราช่วยกันอย่างนี้ พ่อค้าก็ต้องยอมเราเหมือนกัน”

“การฟื้นฟูประเพณีเป็นเรื่องจำเป็น แต่ไม่ใช่ทุกประเพณี ผมฟื้นฟูประเพณีบายศรีสู่ขวัญและอื่นๆ ขึ้นมา เพราะการบายศรีสู่ขวัญเป็นการให้กำลังใจ เป็นกำลังใจภายในของบุคคล เมื่อคนเกิดภัยพิบัติขึ้นมาต้องคิดถึงบุคคลผู้มีอุปการคุณ คิดถึงคุณบิดามารดา คิดถึงครูบาอาจารย์ เมื่อเราเป็นผู้ให้กำลังใจในแก่เขาแล้ว เขาจะสามารถมีกำลังใจเข้มแข็ง การผนวกเอาวัฒนธรรมมาใช้ คนผู้ที่สร้างต้นของตนให้ดีแล้วเอาไปใช้กับวัฒนธรรมต่างๆ มันใช้ได้”

กรณีที่ 2 พ่อจารย์ทองดี นันทะ แห่งบ้านกาด ตำบลบ้านเหลียง อำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น

ธนะ ปิยะกานนท์ และวิจิต นันทสุวรรณ ได้ไปศึกษาดูงานการเกษตรผสมผสานของพ่อทองดีโดยใกล้ชิด จากการสัมภาษณ์และสังเกตหลายแง่มุมก็ได้รายงานไว้ที่น่าสนใจ ดังข้อความบางตอนต่อไปนี้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

"สี่กออกมาเมื่อปี พ.ศ. 2504 ก็สร้างบ้านสร้างเรือนทำมาค้าขาย ชาวบ้านเห็นว่าผมเป็นผู้ชักชวนให้น้ำใจดีใจชาวบ้านได้ จึงเลือกให้ผมเป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน เป็นเจ้าจ้การศึกษาศาลปู่ตา หลักบ้านหลักเมือง ด้วยเห็นผมเป็นคนซื่อสัตย์ รักพี่น้องลูกหลาน เป็นคนฉลาดพูดคนที่ผิดใจกันก็สามารถพูดให้เข้าใจกันได้ ลูกหลานในหมู่บ้านก็ให้เป็นผู้อบรมสั่งสอน"

"พ่อแม่เคยสอนว่า ถ้าจะขายข้าวให้เห็นน้องก่อน (ก่อนขายข้าวต้องแน่ใจว่าผลผลิตข้าวฤดูกาลใหม่ได้ผลแน่นอน) แต่เราต้องรีบขายข้าว เพราะต้องใช้หนี้และใช้จ่าย พ่อเลี้ยงมาก็อดข้าว เพราะไม่มีข้าวเหลืออยู่ในเล้า คนโบราณเห็นพูดว่า บ่อดก็บ่อยาก ถ้าอดหรือขาดแคลนแล้วมันก็อยากไปเสียหมด เห็นอะไรก็อยากกิน เข้าสู่วงจรซื้อขายแล้วอยากซื้ออยากขายไปเสียหมด"

ในการทำนาทำไร่บนที่นา 6 ไร่ 3 งาน พ่อจารย์ทองดีมีหลักว่า

1. ทำทุกอย่างด้วยแรงมือของตนเองและครอบครัว
2. ปลูกพืชผักพื้นบ้านที่ใช้บริโภคประจำวันทุกอย่าง โดยปลูกสลัดกับไม้ผลและไม้ยืนต้น และต้องปลูกทุกวัน วันละสองสามต้นในช่วงที่ฝนฟ้าอำนวย
3. เลี้ยงสัตว์ที่ช่วยตัวเองในการหาอาหารได้ หรือกินอาหารที่เป็นเศษเหลือจากสวน
4. "ปลูกน้อยได้หลาย ปลูกหลายได้น้อย" หมายถึง ปลูกน้อยตั้งแต่เตรียมดินให้ดี ดูแลให้ทั่วถึง เมื่อรุ่นแรกอยู่ได้จึงปลูกรุ่นที่สองต่อไป ดีกว่าปลูกจำนวนมากๆ แต่ดูแลไม่ทั่วถึง
5. ไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด ทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลง เหมือนที่พ่อแม่เคยทำ ใช้การปรับปรุงดินและสภาพแวดล้อมเป็นหลัก
6. ต่ำข้าวกินเป็นประจำเพื่อเอารำมาเลี้ยงสัตว์
7. ปลูกสมุนไพร รักษาโรคโดยสมุนไพรและวิธีการรักษาแบบพื้นบ้าน ฟังหมอยาและโรงพยาบาลแผนใหม่ให้น้อยที่สุด

พ่อจารย์ทองดีให้เหตุผลของการเลือกปลูกเลี้ยงพืชและสัตว์แต่ละชนิดที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นสวนผสมว่า

- ปลา ปลาธรรมชาติไม่มีให้กินแล้ว จึงเลือกเลี้ยงปลาเพื่อเป็นอาหารโปรตีนหลัก และเลือกเลี้ยงปลาที่กินพืช เพราะง่ายต่อการเลี้ยงดู
- หมู เป็นความชำนาญเก่า หมูที่เลือกเป็นพันธุ์พื้นบ้าน เพราะเลี้ยงง่าย ผัก หญ้าตามธรรมชาติและเศษผักในสวนก็เป็นอาหารได้ และขี้หมูช่วยให้เกิดอาหารธรรมชาติของปลามากขึ้น
- กระท่าย เดิมชาวบ้านหากระท่ายจากภูเขามากิน กระท่ายก็เช่นเดียวกับหมู คือกินเศษหญ้าตามธรรมชาติซึ่งหาได้ไม่ยาก
- เบ็ด ไก่ เป็นอาหารได้ทั้งไข่และเนื้อ เลี้ยงด้วยปลายข้าว รำข้าว
- กลัวย เป็นไม้ผลชนิดแรกๆที่เลือกปลูก เพราะพื้นที่แห้งแล้ง การปลูกกลัวยจะช่วยเก็บความชุ่มชื้นให้แก่พืชผักแลไม่ย่นต้นอื่นๆ
- ข้าว คืออาหารหลักที่ต้องทำ จะไม่ขายข้าวอีกต่อไป จนกว่าจะเห็นผลผลิตของฤดูกาลใหม่
- คืออาหารหลักที่ต้องทำ จะไม่ขายข้าวอีกต่อไป จนกว่าจะเห็นผลผลิตของฤดูกาลใหม่
- ผักพื้นบ้าน ปลูกไว้สารพัดชนิดที่จำเป็นในการบริโภคประจำวัน
- หม่อน ปลูกไว้เลี้ยงไหม เส้นไหมที่ได้ไว้ทอผ้าและขายเพื่อแลกกับของใช้อื่นๆ ที่ทำเองไม่ได้
- ฝ้าย ปลูกไว้ส่วนหนึ่งเพื่อทอผ้าใช้เอง
- ไม้ผล ปลูกมะม่วง น้อยหน่า มะละกอ
- ไม้ยืนต้น ปลูกสะเดา กระถินยักษ์ ไม้ เป็นไม้ใช้สอยและเป็นแนวป้องกันลม
- สวนสมุนไพร เพื่อเป็นยารักษาโรค

เมื่อผลผลิตจากนาไม่ต้องขายแรงด่วน การปฏิบัติตามคำสอนพ่อแม่อ้อมเริ่มเป็นจริง “จะขายข้าวเมื่อได้เห็นน้อง” ในแง่การตลาดจะตรงกับช่วงที่ข้าวเปลือกขาดตลาด และข้าวเปลือกจะได้ราคาสูงสุดรอบปี พ่อจารย์ทองดีจึงบอกว่า “เราคนขายมีความหยิ่งพอสมควร เรากลับมามีศักดิ์ศรีอีกครั้ง เพราะพ่อค้าจากตลาดต้องมาง้อขอให้เราขายข้าวเปลือกให้ เราหยิ่งได้ เพราะเรามีอาหารการกินแล้ว เราไม่มีความจำเป็นเร่งด่วนอะไรที่ต้องรีบหาเงินมาใช้”

ผลผลิตจากนา สวน สระ ของพ่อทองดี ส่วนที่เหลือกินเหลือใช้จะนำไปแบ่งปันแก่ญาติมิตรพี่น้องในหมู่บ้าน หลังจากนั้นจึงเก็บขาย ปลาจากสระไม่เคยขาย เพราะพ่อจารย์ทองดีเก็บไว้แจกจ่ายให้คนป่วยในหมู่บ้านเอาไปกินบำรุงร่างกาย ด้วยเหตุที่พ่อจารย์ทองดีเป็นเผ่าจ่า เป็นผู้นำทางพิธีกรรม พ่อจารย์ทำอะไรชาวบ้านก็จับตามองทุกวัน จะมีชาวบ้านแวะเวียนมาหา คนเหล่านี้ผูกพันนับถือพ่อจารย์ทองดีอยู่แล้วเป็นพื้นฐาน เมื่อได้เห็นสิ่งที่พ่อจารย์ทำก็ซักถามและถ่ายทอดความคิดเอาไปทำกันแพร่หลายในหมู่บ้าน จนชาวบ้าน 40 ครอบครัวมีสระเลี้ยงปลาของตัวเอง เมื่อชาวบ้านมีกินมีใช้ดีขึ้น ไปมาหาสู่กันมากขึ้น การส่งแสงส่งายถึงกัน (แบ่งปันข้าวปลาอาหารมือเย็นมือเข้ากัน) ก็กลับคืนมา จากภาวะคนบ้านแตกออกไปหางานเริ่มลดลง คนผูกพันกับหมู่บ้านและทำมาหากินในหมู่บ้านมากขึ้น

กรณีที่ 3 พ่อคำเตื่อง ภาษี แห่งบ้านโนนเขวา ตำบลดอนมนต์ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

อนันต์ ลิขิตประเสริฐ (2536) ได้ประมวลลักษณะเฉพาะของ พ่อคำเตื่อง ภาษี ไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

พ่อคำเตื่องเป็นลูกชาวนาที่ยากจนเหมือนลูกชาวนาส่วนใหญ่ มีพื้นที่ทำกินสองแปลง 18 ไร่ แปลงหนึ่ง 12 ไร่ แปลงหนึ่ง 6 ไร่. มาทำไร่อ้อย ขาดทุน เป็นหนี้ เปลี่ยนมาปลูกมันสำปะหลังก็เป็นหนี้เพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งที่ไม่ประสบผลสำเร็จก็เพราะภัยธรรมชาติและ ความไม่แน่นอนของตลาด อีกส่วนหนึ่งก็เพราะเหล้า บุหรี่ อบายมุข การทำงานก็ไม่ได้ทำเอง จ้างเขาทำ แล้วยังต้องซื้อปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและเครื่องจักรกลด้วย จึงชัดเจนว่าทำแล้วขาดทุนเป็นหนี้มาก แต่เมื่อได้หันเข้าศึกษาพุทธธรรม พิจารณาความจริงที่ตนประพฤติกฎปฏิบัติผิดพลาดมา จึงสลัดวิธีการเดิม ความประพฤติดั้งเดิมทิ้งไป กินอยู่อย่างประหยัด และได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรตามธรรมชาติของพญโงะ ชาวนานักปราชญ์ญี่ปุ่น ก็มีความเลื่อมใสในหลักการเกษตรที่ว่า "ธรรมชาติมีความสมดุล ความอุดมสมบูรณ์ในตัวเอง พืชสัตว์ล้วนสัมพันธ์และพึ่งพากัน" เมื่อลงมือทำนาทำไร่เอง คลุกคลีกับธรรมชาติตรงเนินสูงที่มีฟางคลุมอยู่ ซึ่งมีเมล็ดข้าวติดอยู่ ดันข้าวนั้น จะเจริญเติบโตออกรวงเหมือนกับข้าวที่ตั้งใจปลูก จึงถึงจุดเปลี่ยน และเห็นความเป็นไปได้ที่จะให้กระบวนการในธรรมชาติทำงานไปเอง

หลักการเกษตรของธรรมชาติ มี 4 ข้อ คือ

- ไม่ไถพรวนดิน
- ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี

- ไม่ใช้ยาฆ่าแมลง
- ไม่กำจัดศัตรูพืช

หลักการเหล่านี้ทำเพื่อปล่อยให้ผืนแผ่นดินดีด้วยตัวเอง มีอินทรีย์วัตถุ มีแมลงและสัตว์ต่างๆ ที่เป็นตัวห้าตัวเบียนที่ควบคุมกันเอง หญ้าและพืชตระกูลถั่วก็เป็นปุ๋ยในตัวเอง และรักษาความชุ่มชื้นของดินไว้ได้ ไล่เดือนก็จะมีมากและทำดินให้ดีถ้าไม่ไถหรือพรวนดิน ฯลฯ

ขั้นตอนการทำนาแบบธรรมชาติของพ่อค้าเดือนมีดังนี้

1. ประมาณเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน หลังจากฝนตกครั้งหนึ่งหรือสองครั้ง คือให้ดินมีความชื้นร้อยละ 80 ขึ้นไป ให้นำเมล็ดข้าวมาหว่านในอัตราประมาณ 15 กิโลกรัมต่อไร่ และถั่วเขียว 2 กิโลกรัมต่อไร่

2. คลุมด้วยฟางหรือหญ้าแห้ง บริเวณใดขึ้นมากก็คลุมฟางแต่น้อย โดยเฉลี่ยคลุมหนา 10 เซนติเมตร ปีแรกจะปลี้องฟางและเศษใบไม้ใบหญ้ามามากหน่อย แต่ปีต่อไปจะใช้น้อยลงเพราะมีของเก่าเหลืออยู่

3. หลังจากนั้นประมาณ 30 วัน ปล่อยน้ำเข้านาหรือเริ่มขังน้ำกรณฝนตกให้ลอมฟางและโคนต้นถั่วเขียวทิ้งไว้ 2 - 3 วัน เพื่อชะลอกการเจริญเติบโตของต้นถั่ว ต่อมาใบจะร่วงก็ให้ระบายน้ำออก ต้นข้าวจะเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อดันข้าวสูงขึ้นก็กักเก็บน้ำได้ตามต้องการ หญ้าที่ขึ้นมาก็จะถูกฟางกลบยุบลงในน้ำและเน่าตายเป็นปุ๋ย รวมทั้งฟางก็จะเน่ากลายเป็นปุ๋ยเช่นกัน

4. ประมาณเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม ข้าวเริ่มแก่ รวงข้าวเป็นน้ามนในดินยังมีความชื้น ให้เอาถั่วดำหว่านลงไป เวลาต่อมาเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวต้นถั่วจะสูงประมาณ 15 - 20 เซนติเมตร เขี่ยบ่ย้าได้ต้นอ่อนจะไม่หัก

5. ประมาณเดือนมีนาคม ก่อนจะเก็บถั่วดำ ให้ลงแดงโมสลับกับต้นถั่ว เมื่อเก็บเกี่ยวถั่วแล้ว แดงโมก็จะเจริญเติบโต จนถึงพฤษภาคม-มิถุนายน ผลแดงโมจะโตเต็มที่ ก็ครบรอบได้เวลาหว่านข้าวต่อไปอีก

พ่อค้าเดือนสรุปว่า เครื่องมือในการทำนาแบบนี้เรามีเพียงคราดกับเคียวก็สามารถทำได้ ไม่ต้องใช้วัวควาย ไม่ต้องไถ ไม่ใช่ปุ๋ยเคมี ไม่ใช่ยาฆ่าแมลง ใช้ทุนน้อย และผลผลิตที่ได้ก็ไม่ต่างจากการทำนาแผนใหม่ นอกจากนี้เกษตรกรยังสามารถประหยัดเวลาในการทำงานอย่างอื่นได้มากขึ้น สะดวก ประหยัด และรวดเร็ว ดินก็จะดีวันดีคืนขึ้นเป็นลำดับ

สำหรับการทำสวนแบบธรรมชาติ พ่อคำเต๋เองเล่าว่า ใช้หลักการเดียวกันกับการทำนาแบบธรรมชาติ คือ ปลูกพริก มะเขือ ไม้ผลต่างๆ โดยในระยะแรกก็ขุดหลุม พรวนดิน ใส่ปุ๋ย (อินทรีย์) รดน้ำธรรมดา ต่อมาก็ใช้พืชตระกูลถั่วปลูกคลุมพื้นที่ไว้ทั้งหมด ซึ่งทำให้ไม่ต้องใส่ปุ๋ยรดน้ำอีกเลย ใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ ดูเผินๆ เหมือนกับทุ่งหญ้า แต่เมื่อสังเกตให้ละเอียดถี่ถ้วน จะพบพืชผลที่มีประโยชน์มากมาย การทำสวนแบบนี้ไม่ต้องเสียเวลาใส่ปุ๋ยรดน้ำประจำเหมือนการปลูกแบบเดิม และดินจะไม่แห้งมากเหมือนปล่อยให้แห้ง นอกจากนั้นแมลงที่เป็นประโยชน์ต่อพืชต่อดินก็จะมีมากขึ้น สรุปแล้ว เทคนิคการเกษตรแบบธรรมชาติตามประสบการณ์ของพ่อคำเต๋เอง ภาษี “จะปล่อยให้ธรรมชาติทำหน้าที่เอง” พืชที่แข็งแรงโดยธรรมชาติจะอยู่รอด พืชที่อ่อนแอกว่าจะตาย แต่พืชที่ตายก็ยังประโยชน์ให้แก่พืชอื่นๆ แมลงในธรรมชาติก็มีการควบคุมกันเอง

นอกจากหลักในการเกษตรแล้ว พ่อคำเต๋เองมีหลักในการดำเนินชีวิต คือ

1. การทำนาไม่ได้ทำเพื่อขาย ต้นทุนก็น้อยลง ใช้แรงงานตนเอง ทำแบบธรรมชาติสร้างธรรมชาติ
2. อุดรัวร์เรื่องอบายมุข ใส่เสื้อผ้าตามมีตามเกิด รายจ่ายน้อยมีเงินเหลือเก็บ
3. อาหารการกินไม่จำเป็นไม่ต้องซื้อ เราปลูกกินเองได้
4. ผลผลิตส่วนใหญ่เก็บไว้กิน ขายเล็กน้อย
5. จากการประหยัดคอดออม ทำให้มีค่าใช้จ่ายเพียงปีละ 1,700 – 1,800 บาท ซึ่งแตกต่างจากแต่ก่อน แต่ก็ไม่ได้เดือดร้อนอะไร

จากการทำเกษตรแบบธรรมชาติสามปี พ่อคำเต๋เองสามารถใช้หนี้ที่ยืมธนาคารได้หมด พ่อคำเต๋เองกล่าวว่า ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าการปฏิบัติธรรม เพราะการปฏิบัติธรรมจะช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ได้ และคิดว่าจะเดินทางสายพุทธเกษตรนี้ตลอดไป

กรณีที่ 4 ครูบาสุทธินันท์ ปิณฑุพถุทธิ ครูภูมิปัญญาด้านสิ่งแวดล้อมจาก จังหวัดบุรีรัมย์ (แนวหน้า, 2545)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.) ได้เล็งเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาไทยและต้องการให้เด็กรุ่นหลังได้เรียนรู้ภูมิปัญญาที่เกิดจากวิถีชีวิตของไทย รวมทั้ง

เป็นการให้กำลังใจกับผู้ที่บำเพ็ญประโยชน์กับสังคม ได้ประกาศยกย่องให้ ครูบาสุทธินันท์ ปรัชญาพฤทธิ เป็นครูภูมิปัญญาด้านสิ่งแวดล้อม

ครูบาสุทธินันท์ ใช้วิธีการพูดคุยกันในการเรียนการสอน ประสบการณ์จากการทำไร่ทำนา ทำสวน อยู่ในชุมชน ได้เรียนรู้ว่าอยู่แบบไหนจึงจะพอเพียง วิถีไหนจึงจะไม่ทำลายสภาพแวดล้อม มีการนำข้อมูลและประเด็นปัญหาต่างๆ มาช่วยกันหาคำตอบและหาทางออก

ครูบาสุทธินันท์ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม กับหนังสือพิมพ์แนวหน้า สรุปได้ว่า สิ่งสำคัญคือ การศึกษาต้องมีชีวิต เมื่อมีชีวิตก็มีวิญญาณ ปัจจุบันเด็กๆ ถูกบังคับให้เรียน แต่ไม่รู้ว่าเรียนไปเพื่ออะไร เรียนแล้วได้อะไร ทำให้เด็กที่เข้าสู่การศึกษาในระบบไม่อยากเรียนหนังสือ ครูต้องพัฒนาเข้าใจธรรมชาติของเด็กว่าเขาต้องการเรียนรู้อะไร ครูในปัจจุบันมีศักยภาพสูงมาก แต่ไม่เคยได้แสดงศักยภาพที่แท้จริงออกมา เพราะถูกระบบราชการครอบไว้

ครูบาสุทธินันท์ กล่าวอีกว่า สิ่งที่เป็นอุปสรรคสำหรับครูภูมิปัญญาไทยในการนำความรู้ที่มีอยู่ไปถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลังนั้น คือ งบประมาณ เพราะการจัดโครงการต่างๆ เช่น การเข้าค่าย จำเป็นต้องมีงบประมาณสนับสนุนด้วย

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้มีความรู้เหล่านี้ ล้วนเป็น “ภูมิปัญญาใหม่” ที่นำมาปฏิบัติให้สอดคล้องกับพื้นฐานภูมิปัญญาเดิมของคนอีสาน ซึ่งเป็นชาวพุทธ ผู้ดำเนินชีวิตตามครรลองของฮีตคองที่เคารพกฎธรรมชาติ และเข้าใจพุทธธรรมอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน องค์ความรู้เหล่านี้สามารถช่วยแก้ปัญหาให้คนอีสานได้ สามารถนำมาปฏิบัติและประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจะสามารถตอบได้การกดขี่ครองอำนาจเงินตามกระแสทุนนิยม ที่คนธรรมดาจะพึงกระทำได้ หากได้นำ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ องค์ความรู้ เหล่านี้ไปถ่ายทอดให้แพร่หลาย โดยเฉพาะในสถานศึกษาที่อยู่ในชนบท ซึ่งมีนักเรียนที่กำลังเรียนหนังสือตามรูปแบบของ “ภูมิปัญญาตะวันตก” อยู่จำนวนมาก ก็จะสามารถช่วยเสริมหรือสร้างทางเลือกในการดำเนินชีวิตของพวกเขาต่อไปในภายภาคหน้าได้

3. แหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น

3.1 ความหมายของแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น

ทรัพยากรท้องถิ่นสามารถเรียกชื่อเป็นภาษาไทยได้หลายอย่าง เช่น แหล่งความรู้ในชุมชน แหล่งวิทยากรในชุมชน หรือแหล่งวิชาการในชุมชน ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Community Resources หรือ Local Resources ซึ่งนักการศึกษาให้ความหมายไว้ดังนี้

Olsen (1960) ให้ความหมายว่า ทรัพยากรท้องถิ่นประกอบด้วยสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งหมดรวมทั้งประสบการณ์ซึ่งอาจได้รับจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือหลายชุมชนที่แวดล้อมโรงเรียน ส่วนประกอบดังกล่าวได้แก่ ธรรมชาติ ประชากร ไร่นา โรงงานอุตสาหกรรม กลุ่มคนองค์การและสถาบันต่างๆ ตลอดจนทั้งโครงสร้างและกระบวนการของสังคมและแนวโน้มแห่งการเปลี่ยนแปลงของสังคม

Nicols (1971) ได้ให้ความหมายของทรัพยากรท้องถิ่นว่า ทรัพยากรท้องถิ่นสำหรับโรงเรียนนั้นประกอบด้วย ประชาชน สถานที่ สิ่งต่างๆ และกิจกรรมทั้งหลายที่นำมาใช้ในการศึกษาของนักเรียนเพื่อให้เป็นผลเมื่อดี

Good (1973) ให้ความหมายไว้ว่า แหล่งทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง สถาบันองค์การต่างๆ บุคคลซึ่งมีความสามารถในท้องถิ่น วัตถุที่มีอิทธิพลต่อนักเรียนโดยตรงหรือโดยอ้อม

นิพนธ์ ศุภปริดี (2528) ให้ความหมายว่า ทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในชุมชน ซึ่งครูหรือนักเรียนอาจนำมาใช้ประโยชน์ทางการศึกษาได้ เช่น พิพิธภัณฑสถาน ภัตตาคาร โบราณสถาน โรงภาพยนตร์ แม่น้ำลำธาร และบุคคลที่อาจจะเชิญมาเป็นวิทยากร หรือวิทยากรและครูออกไปสัมภาษณ์เยี่ยมเยียน เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา เช่น บุรุษไปรษณีย์ ตำรวจ ชาวสวน พ่อค้า หรือเจ้าหน้าที่ราชการ เป็นต้น

นฤมล ดันธสุรเศรษฐ์ (2533) ให้ความหมายของแหล่งวิทยากรในชุมชนไว้ว่า หมายถึงศูนย์รวม หรือบ่อเกิดของความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน มีความสำคัญในการเป็นแหล่งการศึกษาตลอดชีวิตที่ประชาชนจะมีปฏิสัมพันธ์ได้ตลอดเวลาโดยจำกัดเพศและวัย ทั้งยังจะได้รับความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เข้าไปศึกษาเท่าที่วิทยากรในยุคนั้นจะทำให้เป็นไปได้

สุมาลี สังข์ศรี (2534) ให้ความหมายทรัพยากรชุมชนไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นหรือในชุมชน เป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์แก่ชุมชน ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือมนุษย์อาจสร้างขึ้นก็ได้

จากความหมายดังกล่าวสรุปได้ว่า ทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง สิ่งต่างๆที่อยู่ในท้องถิ่น ทั้งที่เป็นวัตถุ สิ่งของ บุคคล หรือกิจกรรม ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาได้

3.2 ประเภทของแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น

ทรัพยากรท้องถิ่นที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาหลักสูตรนั้น ได้มีนักการศึกษาจำแนกประเภทเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

Nichols (1971) ได้แบ่งประเภทแหล่งความรู้ในชุมชนในหนังสือสารานุกรมทางการศึกษา (Encyclopedia of Education) ดังนี้

1. ผู้ชำนาญพิเศษ (Specialists) เช่น นักดนตรี จิตรกรผู้ชำนาญงานพิเศษ นักกีฬา อาชีพ พนักงานซื้อขายและบริการ พ่อค้า นักธุรกิจ นายธนาคาร นักอุตสาหกรรม ช่างนา
 2. พ่อแม่หรือผู้ปกครองนักเรียน (Parents of Students)
 3. ตัวแทนขององค์กรต่างๆ (Agency Representatives) ได้แก่ บุคคลที่เป็นตัวแทนของสังคม เทศบาล ศูนย์วัฒนธรรม และหน่วยงานอื่นๆ
 4. ผู้แทนทางด้านธุรกิจและอุตสาหกรรม (Business and Industrial Representatives) ได้แก่ บุคคลที่ทำงานในโรงงาน บริษัทขนส่ง เหมืองแร่ กิจการต่างๆ
 5. ผู้แทนของรัฐบาล (Government Representatives) เช่น นายกเทศมนตรี คณะกรรมการธิการของจังหวัด ตำรวจ พนักงานดับเพลิง เจ้าหน้าที่อนามัย เป็นต้น
 6. คณะกรรมการผู้มีหน้าที่ให้คำปรึกษา แนะนำแก่ประชาชน (Citizen's Advisory Committees) เช่น กรรมการศึกษา คณะกรรมการบริหารโรงเรียน คณะที่ปรึกษาของโรงเรียน คณะครูในโรงเรียน เป็นต้น
 7. ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) ประกอบด้วย พืช สัตว์ป่า หิน น้ำ ดิน แร่ และวัตถุทางธรรมชาติอื่นๆ
 8. สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น (Man-made Resources) ได้แก่ อาคาร สถานที่ เครื่องบิน ถนน รถไฟ รถยนต์ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ อนุสรณ์สถาน เป็นต้น
- วิรุฬ ลิลาพฤติ (2520) ได้แบ่งประเภทของแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นไว้ดังนี้
1. ตัวอย่างแหล่งเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวครูและนักเรียน ซึ่งอาจจะใช้เป็นสื่อการสอนได้ เช่น ขณะเดินทางมาโรงเรียน นักเรียนพบอุบัติเหตุรถชนกัน แล้วนำมาเล่าให้เพื่อนๆ ฟังหน้าชั้น เป็นต้น

2. บุคคลเป็นสื่อการสอนที่มีประโยชน์ ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลในโรงเรียน หรือนอกโรงเรียนที่มีความรู้ในเรื่องที่ตนทำเป็นอย่างดี เช่น ผู้ปกครอง ชาวไร่ พ่อค้า เกษตรกร ทนายความ แพทย์ เป็นต้น

3. แหล่งวิทยากร เช่น สถาบัน สถานที่ต่างๆ ได้แก่ หน่วยงานของทางราชการ โรงงานต่างๆ โบราณสถาน พิพิธภัณฑ์ ที่ทำการไปรษณีย์ เป็นต้น

4. วัสดุได้เปล่าต่างๆ ที่ได้จากการขอหรือบริจาคจากองค์การ หน่วยงาน สถานทูต ธนาคาร บริษัท ห้างร้านต่างๆ เป็นต้น สถานที่เหล่านี้อาจมีวัสดุเหลือใช้ หรืองบประมาณส่วนหนึ่งที่จัดสรรไว้เพื่อการศึกษาโดยเฉพาะ โรงเรียนอาจจัดขอมาพิจารณานำไปผลิตเพื่อการสอนต่อ

ลัดดา ศุขปริดี (2523) จำแนกประเภทแหล่งวิชาชุมชนในการเรียนการสอน ดังนี้

1. แหล่งวิชาการภายในโรงเรียน ได้แก่ โรงเรียน อาคารเรียน วัสดุอุปกรณ์ ต้นไม้ ใบหญ้า แมลง ก้อนหิน ดิน สวนครัว ครู นักเรียน คนงานภารโรง เป็นต้น

2. บุคคลที่โรงเรียนเชิญมาเป็นวิทยากร เช่น ชาวนา ชาวประมง ช่างไม้ พ่อค้า ข้าราชการ ตำรวจ กำนันผู้ใหญ่บ้าน ภิกษุสงฆ์ นุรุษไปรษณีย์

3. แหล่งวิชาภายในชุมชนและนอกชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ เช่น สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ปูนีลสถาน วัตถุโบราณ สถาบันทางศาสนา และพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

4. กิจกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ผลงานด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม วรรณคดี ประเพณีพื้นบ้าน การละเล่นพื้นเมือง เป็นต้น

วิชัย ราษฎร์ศิริ (2524) จำแนกแหล่งทรัพยากรในชุมชนเป็น 3 ประเภท คือ

1. ทรัพยากรบุคคล ในแต่ละท้องถิ่นจะประกอบด้วยบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ ความถนัดพิเศษในวิชาการต่างๆ การอาชีพ ศาสนา วัฒนธรรม การปกครอง การสาธารณสุข ฯลฯ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1.1 วิทยากรท้องถิ่น ได้แก่ ผู้ที่มีถิ่นฐานบ้านเรือนและประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่นนั้น ได้แก่ ข้าราชการ พ่อค้า ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ พระสงฆ์ เป็นต้น

1.2 วิทยากรผู้มาเยี่ยม ได้แก่ บุคคลในท้องถิ่นที่มาเยี่ยมหรือเป็นแขกของชุมชนเป็นครั้งคราว ครูควรพิจารณาเชิญบุคคลเหล่านั้นมาเป็นวิทยากรให้ความรู้แก่นักเรียนเป็นครั้งคราว เช่น คึกขานินเทศก์ พัฒนาการ เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง เป็นต้น

2. ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งครูสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเรียนการสอน โดยทำให้นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจ มีทัศนคติที่ถูกต้องและ

ชาบซึ่งในคุณค่าเหล่านั้น เช่น แม่น้ำลำคลอง อ่าว ทะเล ป่าไม้ ภูเขา ดิน หิน แร่ น้ำตก พืช สัตว์ในท้องถิ่น เป็นต้น

3. ทรัพยากรสังคม หมายถึง สิ่งใดๆ ที่สังคมสร้างขึ้นใช้ทุกประเภท เช่น เพื่อความรู้ ความเข้าใจ ความสุข และความเพลิดเพลิน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนและการอบรม ซึ่งได้แก่

- 3.1 ห้องสมุดประชาชน
- 3.2 พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
- 3.3 วัดโบสถ์และสุเหร่า
- 3.4 สมาคมต่างๆ
- 3.5 ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน
- 3.6 สถานประกอบการต่างๆ

นฤมล ตันธุสุรเศรษฐ์ (2533) ได้จำแนกแหล่งวิทยาการในชุมชนเป็น 4 ประเภท คือ

1. ประเภทบุคคล
2. ประเภททรัพยากรธรรมชาติ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในด้านการศึกษาค้นคว้า ทั้งในส่วนที่ช่วยให้รู้ถึงประวัติความเป็นมาของมนุษย์ เช่น น้ำ ดิน ป่าไม้ แร่ธาตุ ฯลฯ

3. ประเภทสื่อ

- สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร หนังสือเล่ม โปสเตอร์ ป้าย

ประกาศ ฯลฯ

- สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ เป็นต้น

4. ประเภทวัตถุและอาคารสถานที่ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถานประกอบการ ธุรกิจ ห้องสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน พิพิธภัณฑ์

วิชัย ประสิทธิ์วุฒิเวช (2535) ได้แบ่งประเภทของแหล่งวิทยาการเป็น 4 ประเภทคือ

1. แหล่งวิทยาการภายในโรงเรียน เป็นแหล่งที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร เช่น

- 1.1 บุคลากรภายในโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นครู เจ้าหน้าที่ หรือนักการภารโรงที่มีความรู้ความสามารถในส่วนเกี่ยวข้องกับกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

1.2 สื่อการเรียนต่างๆ ที่ผู้เรียนสามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง เช่น การจัดมุมประสบการณ์กลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ การจัดนิทรรศการตามโอกาส การให้บริการในด้านห้องหรือศูนย์วิชาการต่างๆ เช่น ศูนย์สื่อการเรียน บทเรียนสำเร็จรูป เป็นต้น

1.3 สถานที่ซึ่งเป็นแหล่งวิทยากรภายในโรงเรียน เช่น ห้องสมุด ห้องปฏิบัติการ โรงฝึกงาน ห้องโสตทัศนอุปกรณ์ เรือนเพาะชำ แปลงเกษตร ร้านสหกรณ์ รวมทั้งห้องเรียนที่มีการจัดประสบการณ์เสริมทางด้านการงานและพื้นฐานอาชีพ

2. แหล่งวิทยากรในกลุ่มโรงเรียน

กลุ่มโรงเรียนประถมศึกษา จะมีสายงานการบริหารที่ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีบุคลากรที่ทำหน้าที่วิชาการกลุ่ม รับผิดชอบเป็นกลุ่มประสบการณ์ ทำหน้าที่ให้ความสนับสนุนด้านวิชาการภายในกลุ่มตัวเอง นอกจากนี้การจัดกลุ่มโรงเรียนยังมีประโยชน์ในการช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น การเชิญวิทยากร การใช้บริการห้องสมุด ห้องศูนย์วิชาการ สื่อการเรียนการสอน เป็นต้น

3. แหล่งวิทยากรภายในท้องถิ่น เป็นไปได้ทั้งสิ่งของ บุคคล หรือสถานที่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้สอนที่จะมีการสำรวจข้อมูลและนำเสนอข้อมูลมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น

3.1 แหล่งวัสดุต่างๆ ที่ใช้ในการงานและพื้นฐานอาชีพซึ่งมีอยู่ภายในท้องถิ่น เช่น ดิน หิน แร่ ไม้ พืช ฯลฯ ซึ่งจะเป็นสื่อกลางให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจและมีค่านิยมที่ถูกต้องเห็นคุณค่าต่อสิ่งนั้นๆ

3.2 บุคคลในแต่ละท้องถิ่นจะมีความรู้ความสามารถ ความถนัดในด้านต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านช่างฝีมืออาชีพต่างๆ สามารถที่จะเชิญเป็นวิทยากรให้ประสบการณ์แก่ผู้เรียนได้ดี เช่น

3.2.1 วิทยากรในท้องถิ่น ได้แก่ผู้ที่มีถิ่นฐานบ้านเรือนและประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ เช่น ช่างราชการ พ่อค้า เกษตรกร พระสงฆ์ ช่างฝีมือ ชาวบ้าน เป็นต้น

3.2.2 วิทยากรผู้มาเยี่ยม ได้แก่ ผู้ที่มีถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในท้องถิ่นอื่นที่มาเยี่ยมโรงเรียน หรือเป็นแขกของชุมชนเป็นครั้งคราว เช่น ศิษยานุศิษย์ พัฒนาการ ผู้ชำนาญการ เฉพาะสาขา เป็นต้น

3.3 สถานที่ต่างๆที่สังคมได้สร้างขึ้นไว้อย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อความรู้ความเข้าใจ ความสุข ความเพลิดเพลิน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ได้แก่

3.3.1 ห้องสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ผู้เรียนสามารถศึกษาค้นคว้า ความรู้ทางด้านการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

3.3.2 พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ที่มีการรวบรวมของมีค่าทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

3.3.3 สถานที่สำคัญภายในท้องถิ่น เช่น สถานที่ทางราชการ โรงเรียน วิทยาลัย สมาคม กลุ่มผู้สนใจ ศูนย์ฝึกอาชีพ เป็นต้น

4. แหล่งวิทยาการนอกท้องถิ่น เช่น การศึกษานอกสถานที่ การขอเยี่ยมสื่อการเรียน การขอบริจาควัสดุ สิ่งตีพิมพ์ เป็นต้น แหล่งวิทยาการนอกท้องถิ่นนั้นมีทั้งของภาครัฐบาลและภาคเอกชน ถ้าจะทำการติดต่อควรแจ้งจุดประสงค์ แนบโครงการ หรืออำนวยการขอความช่วยเหลือ จะทำให้ความช่วยเหลือ

จะเห็นได้ว่าประเภทของแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นมีความหลากหลาย ทั้งจากที่เป็นบุคคลหรือที่เรียกว่า "วิทยากรท้องถิ่น" จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จากวัตถุสิ่งของที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมไปถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ในชุมชน ล้วนเป็นแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งสิ้น ซึ่งสามารถเลือกสรร เพื่อนำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมการเรียนการสอนได้

แหล่งวิทยาการจึงมีความสำคัญต่อกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ เพราะทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ เกิดการเรียนรู้ มีเจตคติและค่านิยม ส่งเสริมให้ใฝ่หาความรู้ด้วยตนเองได้และได้พบเห็นตัวอย่างอาชีพต่างๆ ที่สามารถประสบความสำเร็จในชีวิตได้ ผู้สอนควรใช้ประโยชน์โดยมีการวางแผนล่วงหน้า เพื่อมิให้มีผลกระทบต่อการเรียนรู้กลุ่มประสบการณ์อื่นและเวลาในการประกอบอาชีพของแหล่งวิทยากรนั้นๆ

3.3 การนำแหล่งวิทยาการในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน

Olsen (1960) ได้เสนอแนะวิธีการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ดังนี้

1. นำเอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ จากภายนอกโรงเรียนมาให้นักเรียนศึกษาค้นคว้า
2. ใช้วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนมาประกอบการเรียนการสอน
3. เชิญวิทยากรมาบรรยายหรือสาธิตในโรงเรียน
4. ให้นักเรียนไปสัมภาษณ์ผู้มีความรู้ในชุมชน
5. พานักเรียนไปศึกษานอกสถานที่
6. การสำรวจแหล่งความรู้ต่างๆ ในชุมชน

7. การศึกษานอกสถานที่ไกลออกไป
8. การตั้งค่ายพักแรม
9. โครงการบริการสังคม
10. การจัดให้นักเรียนมีประสบการณ์จากการฝึกงาน

Wittich and Schuller (1969) ได้สรุปว่าวิธีการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอยู่ 2 วิธีคือ

1. การนำตัวบุคคล สิ่งของ หรือแหล่งความรู้ต่างๆ ในชุมชนเข้ามาสู่ห้องเรียน
2. การนำนักเรียนออกไปยังชุมชนเพื่อให้มีประสบการณ์ตรง พบเห็นสถานที่เป็นจริง เพื่อให้การเรียนการสอนในชั้นสมบูรณ์ขึ้น

ลัดดา ศุขปรีดี (2523) ได้กล่าวถึงการนำแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนว่าอาจทำได้ 2 วิธี คือ

1. นำแหล่งวิชาชุมชนมาใช้ในห้องเรียน เช่น การนำวัสดุอุปกรณ์บางอย่างในชุมชนมาประกอบการเรียนการสอน หรือเชิญวิทยากรมาบรรยาย เป็นต้น
- 2.พานักเรียนออกไปศึกษานอกสถานที่ ซึ่งแหล่งวิชาชุมชนตั้งอยู่ ได้แก่ พาไปชมฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ไปดูการทำนา ไปชมสถานที่ราชการใกล้ๆ โรงเรียน เป็นต้น และรวมถึงการพาไปศึกษานอกสถานที่ยังแหล่งวิชาที่อยู่นอกชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ เช่น ไปชมพิพิธภัณฑ์ โบราณวัตถุ สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

ปรีชา นิพนธ์พิทยา (2525) กล่าวถึงการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นไว้ 2 วิธี คือ

1. การนำชุมชนมาสู่โรงเรียน มีวิธีการดังนี้
 - 1.1 เชิญบุคคลมาเป็นวิทยากรในโรงเรียนตามความสามารถพิเศษ
 - 1.2 นำเอกสารและสิ่งพิมพ์ของชุมชนมาเผยแพร่ในโรงเรียน
 - 1.3 การร่วมกิจกรรมพิเศษของโรงเรียน
 - 1.4 จัดตั้งสมาคมครู ผู้ปกครอง
2. การนำโรงเรียนสู่ชุมชน มีวิธีการดังนี้
 - 2.1 จัดศูนย์สนใจอาชีพขึ้นในโรงเรียนเพื่อบริการแก่ชุมชน
 - 2.2 ครูออกไปเยี่ยมชุมชน ศึกษาสำรวจชุมชน แล้วหาแนวทางนำข้อมูลที่ได้มา

ปรับปรุงการเรียนการสอน

2.3 ให้ความร่วมมือช่วยเหลือ พัฒนาชุมชนตามความสามารถ เข้าร่วมกิจกรรม และประเพณีของท้องถิ่น

2.4 จัดทัศนศึกษา เยี่ยมชมโรงงานอุตสาหกรรม การทำไร่ ทำนา ทำสวน การประกอบอาชีพต่างๆ ในท้องถิ่น

กรมสามัญศึกษา (2534) เสนอแนะว่าโรงเรียนสามารถใช้ทรัพยากรการประกอบการ พัฒนาหลักสูตรตามความต้องการของท้องถิ่นได้ 2 ทาง คือ

1. นำทรัพยากรเข้ามาให้การเรียนรู้แก่นักเรียนในโรงเรียนในรูปวิทยากรประจำวิชา หรือในรูปวัสดุอุปกรณ์การฝึกปฏิบัติงาน

2. จัดให้นักเรียนออกไปรับการเรียนรู้จากทรัพยากรนอกโรงเรียน

กรมวิชาการ (2534) ได้กล่าวถึงการบริหารด้านวิชาการและการจัดการเรียนการสอน ที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น สรุปได้ดังนี้

1. ครูใช้สิ่งแวดล้อม สภาพสังคม และชีวิตเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน

2. ใช้สถานฝึกงานอาชีพในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน

3. จัดหาเครื่องมือและวัสดุ อุปกรณ์จากแหล่งต่างๆ ในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน

สอน

4. เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ศึกษาหาความรู้จากประสบการณ์และขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น

วิชัย ประสิทธิ์วุฒิมิเวช (2535) ได้แนะแนวทางในการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นในการ เรียนการสอนกลุ่มกรงานพื้นฐานอาชีพ ดังนี้

1. การสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรในท้องถิ่น ทั้งในส่วนที่เป็นวิทยากรและวัสดุ จัดทำระบบการเก็บรวบรวมข้อมูลให้ทันสมัย มีความพร้อมที่จะค้นหาเมื่อมีความต้องการ

2. ศึกษาหลักสูตรและเอกสารประกอบหลักสูตรต่างๆ เพื่อพิจารณาถึงความเหมาะสมที่จะใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์และสอดคล้องกับหลักการและจุดหมายของ หลักสูตร

3. การประยุกต์ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นที่เป็นวัสดุมาใช้กับกิจกรรมการเรียนการสอน

โดยให้ยึดหลักการหรือความคิดรวบยอดตามหลักสูตรแกนกลาง ทดลองใช้จนเกิดความมั่นใจ แล้วจึงนำมาให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ

4. การเก็บข้อมูลต่างๆ อันเป็นทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ เป็นความร่วมมือระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน เพื่อประโยชน์ในกิจกรรมการเรียนการสอนเมื่อถึงหัวข้อเรื่องที่กำหนด

5. บันทึกผลการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือรูปภาพ ถ้าเป็นไปได้อาจจะเก็บรวบรวมผลงานไว้เพื่อประโยชน์ในการสอนต่อไป

6. ปรับปรุงแก้ไข พัฒนางาน ให้มีผลงานที่ดีขึ้น นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนแล้วยังใช้ประโยชน์ในแง่ของการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่

จะเห็นได้ว่าแนวทางในการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนที่นักวิชาการข้างต้นเสนอแนะมานั้น มีหลายวิธีด้วยกัน การนำตัวบุคคลผู้มีความรู้เข้าสู่โรงเรียนก็เป็นวิธีหนึ่งที่กำลังได้รับการส่งเสริมสนับสนุนในปัจจุบัน เพราะบุคคลถือว่าเป็นแหล่งความรู้ที่มีคุณค่า สามารถถ่ายทอดความรู้อันเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตในปัจจุบันได้ และอีกวิธีคือ การนำนักเรียนออกไปแสวงหาความรู้ในชุมชน ไม่ว่าจะบุคคลสถานที่ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติในชุมชน ล้วนมีคุณค่าต่อการศึกษทั้งสิ้น

4. แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา

4.1 แนวทางการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการศึกษา

การนำวิทยากรท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในสาขาอาชีพต่างๆ ในชุมชน เข้ามาถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียน ถือว่า เป็นการนำประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการศึกษาโดยตรง ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่ต้องการให้ บุคคลชุมชน รวมไปถึงองค์กรต่างๆ ในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาระดับต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการพื้นฐานของท้องถิ่น

ประกอบ คุปรัตน์ (ใน โอวาท สุทธนารักษ์, 2528) กล่าวว่า ในเชิงคุณภาพ การศึกษาของไทยได้เติบโตใหญ่พร้อมกับปัญหานานับประการ และที่สำคัญที่สุด ก็คือปัญหาการศึกษาที่มีได้ตอบสนองความต้องการของประชาชนและประเทศอย่างจริงจัง ที่เป็นเช่นนี้ ส่วนหนึ่งเพราะการศึกษาของไทยอยู่ห่างไกลจากประชาชน และระบบการศึกษาของไทยไม่เคยเป็น การศึกษาของประชาชนตั้งแต่ เริ่มแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน

การศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น หากจัดให้เหมาะสมแล้ว ก็จะมีประโยชน์เป็นอย่างมาก ด้วยเหตุผลต่างๆ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชาวบ้านเองนั้น ชาวบ้านในฐานะของการศึกษา จะรู้ดีว่าเขาและบุตรหลานของเขา ต้องการอะไรจากระบบการศึกษา และอะไรในระบบที่เป็นอยู่แล้วเขาไม่ต้องการ เช่น ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกร เขาจะรู้ว่าเขาต้องการอะไรเพื่อการพัฒนาการเกษตรของเขา เขาต้องการผลผลิตที่สูงขึ้น สะดวกสบายขึ้น ถ้าการศึกษาสามารถช่วยสร้างความเป็นอยู่ในชนบทให้ดีขึ้น เขาก็จะอยู่ในชนบทของเขามากขึ้น หลังไหลไปสู่ตัวเมื่อน้อยลง การผลักดันลูกหลานให้เข้าสู่ระบบราชการก็น้อยลง

2. การให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการศึกษา จะก่อให้เกิดความรู้สึกมีอำนาจ มีส่วนร่วมในชุมชนที่ตนอยู่อาศัย เพราะความรู้สึกมีอำนาจการได้มีส่วนร่วมในชุมชน จะนำไปสู่ความรับผิดชอบ และเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการพัฒนาประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน

3. การมีส่วนร่วมทำให้มีโอกาสดำเนินกิจการด้านการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ การมีส่วนร่วมของประชาชนระบบการศึกษา จะเป็นตัวควบคุมการดำเนินงานของระบบราชการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ก่อให้เกิดการวางแผนการใช้เงินที่รอบคอบ และใช้อย่างคิดหน้าคิดหลัง เมื่อมีการดำเนินงานไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนหรือสังคม เสียงสะท้อนจากประชาชน จะทำให้การปรับปรุงเป็นไปได้อย่างทันท่วงที

4. การมีส่วนร่วมทางการศึกษาเปิดโอกาสให้มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นมากขึ้น ในสังคมชนบท ผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในสาขาอาชีพต่างๆ มีมากมาย โดยเฉพาะในด้านการเกษตร ซึ่งหลายคนแม้จะไม่มีการศึกษาในระดับสูง แต่ได้มีการพัฒนาอาชีพนั้น จนก้าวหน้าไปในระดับสูง แต่ระบบการศึกษาที่อยู่ภายใต้ระบบราชการอย่างเต็มตัว ไม่ได้นำทรัพยากรมนุษย์อันล้ำค่าดังกล่าวมาใช้ให้เป็นประโยชน์มากนัก ทั้งที่ความจริง ระบบการศึกษาควรเป็นการประสมประสาน ระหว่างงานภาคทฤษฎีและหลักการในสถาบันการศึกษา และประสบการณ์การฝึกปฏิบัติจากชาวบ้าน การแลกเปลี่ยนระหว่างกัน จะทำให้ระบบการศึกษามีค่าและมีความหมายยิ่งขึ้น การดึงประชาชนเข้ามารับผิดชอบการศึกษา ก็เท่ากับเป็นการดึงเอาทรัพยากรที่มีค่าบางประการใช้ให้เป็นประโยชน์ด้วย

สำหรับการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในระบบการศึกษา ประกอบ คุปรัตน์ (ใน โอวาท สุทธารักษ์, 2528) ได้ให้แนวคิดในการดำเนินการ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ความสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย (Relevance) การกระจายอำนาจทางการศึกษาไปสู่ท้องถิ่น ปัจจุบันประเทศไทยไม่สามารถกระทำได้ดีมีรูปแบบเหมือนประเทศ

สหรัฐอเมริกา หรือประเทศตะวันตกอื่นๆ เพราะสภาพชุมชนไทย ยังต้องพึ่งพาระบบราชการ การมีส่วนร่วมทางการศึกษาจะเกิดขึ้นในสังคมไทยได้ ก็ต่อเมื่อเข้าใจพื้นฐานที่เป็นอุปสรรคบางประการ และจะต้องรู้จักปรับการดำเนินการ เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะต้องเตรียมการนี้ไว้อย่างเพียงพอ

2. หลักของการมีส่วนร่วมโดยประชาชนนั้น จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค (Equality) ความเท่าเทียมกัน การมีส่วนร่วมและการได้รับผลประโยชน์จากการศึกษานั้น จะต้องเท่าเทียมกัน การใช้เสียงของคนหมู่มากเป็นตัวกำหนดหรือบิบบกความต้องการของคนหมู่น้อย ไม่ใช่หลักของความเสมอภาคที่ดี การมีส่วนร่วมจะต้องคำนึงถึงหลักการยังประโยชน์ให้แก่ทุกๆ คน

3. หลักของความเป็นระบบควบคู่กับความหลากหลาย (Unifomity vs Herterogeneity) การศึกษาจะต้องมีหลายรูปแบบ เพราะปัญหาของแต่ละชุมชนนั้นไม่เหมือนกัน มีชนบประเพณี ค่านิยม และความเชื่อที่แตกต่างกัน สภาพภูมิประเทศที่แวดล้อมก็ต่างกัน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องให้แต่ละท้องถิ่นได้มีปรัชญาการศึกษา และรูปแบบการดำเนินการที่หลากหลาย

4. การดำเนินงานจะต้องมีประสิทธิภาพสูงสุด (Efficiency) ระบบการศึกษาที่ดีนั้น ต้องอาศัยระบบการจัดการที่ดี ชาวบ้านจะต้องรู้จักใช้นักวิชาการและนักบริหาร เข้าใจกลไกและระบบระเบียบในการบริหารงานองค์กรขนาดใหญ่ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับครูอาจารย์ จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานที่เคารพซึ่งกันและกัน

4.2 แนวนโยบายในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษา

ปัจจุบันวงการการศึกษาของไทยได้เล็งเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น จากแนวคิดที่ผู้รู้ นักคิด และนักวิชาการหลายๆ ท่าน ได้เสนอแนะแนวทางในการฟื้นฟู ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้กลับเข้าสู่สังคมไทย ตลอดจนถึงแนวทางในการนำเข้าสู่ระบบการศึกษา เพื่อมิให้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทยสูญหายไป ได้ส่งผลให้หลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างจริงจัง และมีนโยบายออกมาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะนโยบายทางการศึกษา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

“มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอิอนุรักษหรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ...”

“มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศ... รับการศึกษาอบรม พึ่งพิงปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและของภูมิปัญญาท้องถิ่น...”

“มาตรา 81 รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษา อบรม... เร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนาวิชาชีพครูและ ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ”

จึงเป็นหน้าที่ของคนไทยที่จะต้องทำความเข้าใจกับ“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และ ร่วมมือกันปฏิบัติให้ถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ก็กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย ในมาตราต่างๆ ดังนี้

“มาตรา 7 ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง... รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิ ปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล...”

“มาตรา 23(3) การจัดการศึกษาต้องเน้นความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาไทย”

“มาตรา 27 ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดหลักสูตรแกนกลาง... ให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีหน้าที่จัดทำสาระของหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชน และสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

“มาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัวชุมชน..เลือกสรรภูมิปัญญา และวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา...”

“มาตรา 57 ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในชุมชนให้มีส่วน ร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ของบุคคลดังกล่าวมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา...”

2. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

หมวด 1 ความมุ่งหมายและหลักการ

“มาตรา 7 ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริม สิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความ ภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริม

ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล.

“มาตรา 8(2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา”

“มาตรา 9(6) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น

หมวด 4 แนวการจัดการศึกษา

“มาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้

(3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา”

“มาตรา 27 ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อ ให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีหน้าที่จัดทำสาระของหลักสูตร ตามวัตถุประสงค์ในวรรคหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ

“มาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญา และวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหา

วิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

หมวด 7 ครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา

“มาตรา 57 ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ความรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา

3. นโยบายจากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535

1. ยกกระดับภูมิปัญญาไทยให้เท่าเทียมกับวิทยาการสมัยใหม่
2. ส่งเสริมผู้นำและปราชญ์ชาวบ้านให้พัฒนาภูมิปัญญาและสร้างองค์ความรู้ใหม่
3. ให้สถาบันศาสนาเป็นศูนย์กลางในการสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาคี (ชุมชน สถาบันศาสนา หน่วยราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน ภูมิปัญญาชาวบ้าน)
4. เร่งดำเนินการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนที่อยู่บนฐานภูมิปัญญาไทย
5. ให้มีการสอนทุกระดับ ทุกประเภท และทุกรูปแบบการศึกษา
6. ให้ครูมีบทบาทนำความคิด เป็นผู้ประสานความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน ประสานแหล่งความรู้ทางสากลกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้อย่างกว้างขวาง
7. ให้อุดมศึกษาเป็นหลักในการผลิตองค์ความรู้ที่เกิดจากการประสานวิทยาการสากลกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้การอุดมศึกษามีบทบาทนำการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไปทิศทางที่พึงประสงค์
8. กำหนดคุณสมบัติของผู้เรียน (รายบุคคล/กลุ่ม)
 - 8.1 ผู้เรียนทุกคนต้องรู้ถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 8.2 ชุมชนต้องสามารถเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแก้ปัญหาของตนเองได้อย่างเหมาะสม
 - 8.3 ครอบครัว ชุมชน สถาบันสังคมอื่นๆ และสื่อมวลชนต้องมีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาไทย
 - 8.4 เรียนในระดับสูงกว่าปริญญาตรี ต้องประยุกต์วิทยาการสากลกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างเหมาะสม (รุ่ง แก้วแดง, 2542)

4. แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)

สำหรับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 8 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ , 2539) เป็นแผนงานที่เน้นการกระจายอำนาจจากส่วนกลาง ไปยังพื้นที่ทุกส่วนของสังคม เพื่อให้ท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ โดยนโยบายดังกล่าว กำหนดไว้ในส่วนของนโยบายการพัฒนาการศึกษา มีข้อความของนโยบายระบุไว้ว่า "...มุ่งปรับเปลี่ยนแนวความคิดเกี่ยวกับการบริการและการจัดการของรัฐใหม่ เพื่อให้การจัด

การศึกษามีอิสระและเสรีมากขึ้น ปรับเปลี่ยนการตัดสินใจจากกรมในส่วนกลาง เป็นการตัดสินใจในพื้นที่ทุกส่วนของสังคม ตั้งแต่ประชาชน ครอบครัว ชุมชน สถาบันทางสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจเอกชน และองค์กรภาครัฐ มีส่วนร่วมและรับผิดชอบการจัดการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ...”

นโยบายที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 8 นี้ ได้ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นมากขึ้น การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น การปฏิรูประบบการบริหารและการจัดการ เป็นอีกหนทางหนึ่งที่จะคืนการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างแท้จริง

5. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 มีการสนับสนุนการจัดเครือข่ายการเรียนรู้ โดยพัฒนาความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ให้มีการพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้ส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาคน ส่งเสริมการวิจัย พัฒนา เผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีอันดีงามเพื่อสร้างศักยภาพ ความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน สนับสนุนหลักสูตรการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบที่สอดคล้องกับศักยภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมทั้งจัดระบบการถ่ายทอดความรู้ด้านเทคนิควิชาการของสถาบันและกลุ่มเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จให้แพร่หลาย

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) ได้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน โดยได้กำหนดแนวทางให้โรงเรียนดำเนินกิจกรรมดังนี้

1. สำรวจค้นคว้าแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น และคัดเลือกส่วนที่สามารถนำมาใช้เป็นเนื้อหาจัดการเรียนการสอนหรือใช้ตัวบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านมาเป็นวิทยากร
2. ติดต่อวิทยากรเพื่อขอความสนับสนุน
3. กำหนดแผนปฏิบัติงาน ปฏิทินการทำงาน ค่าตอบแทนที่จะให้แก่วิทยากร จัดทำข้อตกลงหรือระเบียบการปฏิบัติที่ชัดเจนร่วมกับวิทยากร
4. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามข้อตกลงในข้อ 3 ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านทั้งในรูปแบบการสอนในชั้นเรียน หรือส่งนักเรียนไปฝึกปฏิบัติงานกับปราชญ์ชาวบ้าน
5. ติดตามสนับสนุนการดำเนินงาน และการประเมินผลการปฏิบัติงาน

6. เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์การปฏิบัติงานยกย่องเชิดชูเกียรติ ประกาศเกียรติคุณ
ปราชญ์ชาวบ้านที่สนับสนุนโรงเรียนจนเกิดผลดี

6. การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น

การศึกษาเป็นกระบวนการที่จะช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไทยโดยเน้นพัฒนาใน 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และสติปัญญา เพื่อก่อให้เกิดความสมดุลและกลมกลืนกัน โดยใช้หลักสูตรเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา เพราะเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของการศึกษา โดยเฉพาะหลักสูตรในระดับประถมศึกษา โดยได้มีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับกาลสมัย หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) มีจุดเน้น 3 ประการ คือ (1) จัดการเรียนการสอนที่เน้นกระบวนการ (2) ส่งเสริมให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตร (3) เป็นการเรียนรู้ที่มีความหมายต่อผู้เรียน ด้านส่งเสริมให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตรนั้นเพื่อมุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดทักษะ คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ทำงานเป็นกระบวนการและเรียนรู้สิ่งที่มีคุณค่าที่มีอยู่ภายใน และภายนอกโรงเรียน เช่น ธรรมชาติแวดล้อมต่างๆ มาเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ชีวิตจริงของตนเอง ของ ท้องถิ่นในด้านต่างๆ ตลอดจนสามารถพัฒนาตนเอง อาชีพ เศรษฐกิจ สังคม และท้องถิ่นของตนเองได้

กรมฝึกหัดครู (2535) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรระดับท้องถิ่น คือ รายละเอียดเนื้อหาสาระ แผนการสอน สื่อการเรียนการสอน เอกสารความรู้ หนังสือประสบการณ์ที่จัดทำขึ้นเพื่อให้สอดคล้องเฉพาะท้องถิ่น ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน ดังนั้นหลักสูตรท้องถิ่นจึงเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรแกนกลาง หรือหลักสูตรแม่บท ส่วนการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น คือ การปรับและเพิ่มรายละเอียดเนื้อหา ปรับและเสริมกิจกรรมการเรียนการสอน พัฒนาวิธีสอนให้หลากหลาย ทำสื่อการเรียนการสอนเพิ่มเติม และจัดทำหลักสูตรเพิ่มเติม ซึ่งสามารถทำได้ทันทีโดยไม่ต้องขออนุญาต เพราะไม่ได้แก้จุดประสงค์หรือจุดมุ่งหมายของหลักสูตรแกนกลาง

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2537) ได้กล่าวถึงการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นว่า เป็นลักษณะของการปรับและเพิ่มรายละเอียดของเนื้อหา ปรับและเสริมกิจกรรมการเรียนการสอน พัฒนาวิธีการสอนให้หลากหลาย ทำสื่อการเรียนการสอนและหลักสูตรเพิ่มเติม ซึ่งสามารถทำได้ทันทีโดยไม่ต้องขออนุญาตจากกรมวิชาการ

กรมวิชาการ (2532) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น คือ

1. การปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม

2. การปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมรายละเอียดเนื้อหาจากหัวข้อที่กำหนดไว้ในคำอธิบายรายวิชา
3. การจัดเนื้อหาหรือรายวิชาชั้นใหม่
4. การพัฒนาสื่อการเรียนการสอน
5. การจัดทำหนังสือเรียน คู่มือครู หนังสือเสริมประสบการณ์ คู่มือการเรียนการสอน แบบฝึกหัด ฯลฯ

ถึงแม้ว่าหลักสูตรเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตรได้ตามความต้องการของท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติพบว่า โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา มีการดำเนินการอยู่ในระดับน้อย จึงเกิดการละเลยภูมิปัญญาชาวบ้าน และไม่ได้นำองค์ความรู้ของท้องถิ่นเข้ามาใช้ประโยชน์ในระบบการศึกษาเท่าที่ควร (ศิริพงษ์ นวลแก้ว, 2540)

จากแนวนโยบายการจัดการศึกษา ที่ส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นข้างต้น สามารถสรุปวิเคราะห์ด้านเนื้อหาสาระที่ต้องการเน้นได้ดังนี้คือ ปรับปรุงหรือปฏิรูปหลักสูตรหรือเนื้อหาสาระ ระบบ แบบเรียน ให้เหมาะสมกับสภาพตามความต้องการของท้องถิ่น เพื่อเพิ่มพูนทักษะในการประกอบอาชีพ โดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ในการจัดการเรียนการสอน ที่จะให้สถานศึกษาเป็นแหล่งวิทยาการ และส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ตลอดทั้งส่งเสริม ทำนุบำรุงศาสนา จารีต ประเพณี มีการกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ภูมิภาค สนับสนุนการวิจัยและพัฒนา ส่งเสริมการเรียนรู้อัตนวิสัย การเรียนตามอัธยาศัย และที่สำคัญคือ การมอบอำนาจให้โรงเรียนสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาจัดการศึกษาทั้งด้านเนื้อหา รูปแบบและบุคลากร กลุ่มเป้าหมายคือ เยาวชนและประชาชนในชุมชน มีองค์กรที่รับผิดชอบ สถาบันการศึกษาระดับสูงผลิตบุคลากรที่มีความสามารถทางวัฒนธรรม ส่งเสริมและพัฒนาการวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มเป้าหมายที่ดำเนินการพัฒนาการจัดการศึกษา คือ ครู ครูต้องศึกษาภูมิปัญญา มีความรู้ความเข้าใจ ตลอดทั้งเป็นผู้มีบทบาทในการประสานความรู้ ที่เป็นวิทยาการ สากลผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กลมกลืนกัน ซึ่งหากมีการดำเนินการได้ตามแนวนโยบายเหล่านี้แล้ว ก็จะสามารถแก้ปัญหาต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องจากการจัดการศึกษาในอดีตได้ โดยเฉพาะการจัดการศึกษาที่ไม่สามารถตอบสนองกับความต้องการของท้องถิ่น หรือการเรียนการสอนที่วิ่งตามภูมิรัฐของตะวันตกอยู่ตลอดเวลา ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาของคนในท้องถิ่นได้

4.3 การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน

ปัจจุบันวงการการศึกษาของไทยกำลังอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากได้ค้นพบว่า การจัดการศึกษาของไทยในอดีตที่ผ่านมา ได้ประสบปัญหาต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะการจัดการศึกษาที่ไม่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียน ชุมชน และสังคม ปัญหาวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน ก็ถือได้ว่าเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากการศึกษาอย่างแท้จริง เหล่านี้ ทำให้เกิดแนวคิดการปฏิรูปการศึกษาขึ้น และกำลังอยู่ในช่วงการดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน

หัวใจของการปฏิรูปการศึกษา คือ การปฏิรูปการเรียนรู้ หัวใจของการปฏิรูปการเรียนรู้ คือ การปฏิรูปจากการยึดวิชาเป็นตัวตั้ง มาเป็นยึดมนุษย์หรือผู้เรียนเป็นตัวตั้ง หรือ เรียกว่า ผู้เรียนสำคัญที่สุด (คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้, 2543)

แนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญที่สุดไม่ใช่เรื่องใหม่ ได้มีการใช้แนวคิดนี้สืบต่อกันมาอย่างกว้างขวางในสังคมไทย การเรียนรู้ตามวิถีไทยแบบดั้งเดิม มีลักษณะเป็นการสั่งสอนรายบุคคล เมื่ออยู่ในครอบครัว พ่อแม่สอนลูกชายให้ขยันอ่านออกเขียนได้ สอนให้ลูกหญิงให้ทำงานบ้านงานเรือน รู้จักรักษาพลสงวนตัว เมื่อเติบโตขึ้นผู้ชายได้บวชเรียนกับพระที่วัด ได้ฝึกอาชีพ การทำมาหากิน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ตามวิถีวัฒนธรรมไทย สามารถสรุปลักษณะได้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการบ่มเพาะ ซึมซับลักษณะนิสัย
2. เป็นกระบวนการถ่ายทอดปลูกฝังวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงาม
3. เป็นกระบวนการเรียนวิชาความรู้
4. เป็นกระบวนการอบรมกิริยามารยาททั้งทางกาย วาจา ใจ ตามหลักคุณธรรม
5. เป็นกระบวนการฝึกปฏิบัติด้วยการทำให้ดูแล้วฝึกให้ทำเป็น
6. เป็นกระบวนการส่งเสริม สัมมาทิฐิ ให้ลูกหลานเป็นคนคิดดี คิดชอบ

สื่อในการเรียนรู้ นอกจากเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือทำมาหากินแล้ว เด็กได้เรียนรู้จากธรรมชาติสิ่งแวดล้อม นิทานพื้นบ้าน ของเล่น การละเล่น บทกลอน สุภาษิต ปริศนาคำทาย เป็นต้น การเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนไทย มีลักษณะสัมพันธ์และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม บูรณาการระหว่างความรู้ ความสามารถปฏิบัติได้จริง และความมีคุณธรรม สมควรที่นักการศึกษาในปัจจุบันได้ศึกษาค้นคว้า เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับกาลสมัย

(คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้, 2544)

จากกระบวนการเรียนรู้ตามวิถีวัฒนธรรมไทยข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่ามีความสำคัญต่อสังคมไทยในอดีตเป็นอย่างมาก ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน แต่เมื่อมีการจัดการศึกษาตามแบบตะวันตก รูปแบบการเรียนรู้ได้วิ่งตามแบบตะวันตกไปด้วย ลักษณะการเรียนรู้ที่จำเป็นต่อสังคมไทยหลายอย่างถูกลืมเลือน และไม่ได้นำกลับมาสู่การศึกษาอย่างที่ดีควรจะเป็น

การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนในปัจจุบัน ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการนำกระบวนการเรียนรู้ตามแบบวิถีวัฒนธรรมไทยกลับคืนมา จากการศึกษางานวิจัยด้านการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน พบว่าส่วนใหญ่เน้นไปที่ตัวบุคคลหรือกิจกรรมมากกว่า ส่วนกระบวนการเรียนรู้ยังไม่มีที่พูดถึงมากนัก และผู้วิจัยส่วนใหญ่ก็สนใจที่จะศึกษาเฉพาะหน่วยงานทางการศึกษา ที่ได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการด้านต่างๆ มากกว่า ในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ สำเนียง สร้อยนาคพงศ์ (2535) ได้แนะนำว่า ไม่ควรมองที่ตัวบุคคลหรือกิจกรรม แต่ควรมองที่ระบบความคิด การสั่งสมความรู้ สภาพสังคม สภาพแวดล้อมว่ามีปัจจัยอะไรทำให้เกิดความคิดนั้น ที่สำคัญคือ มีการสืบทอดและมีการเรียนรู้หรือไม่

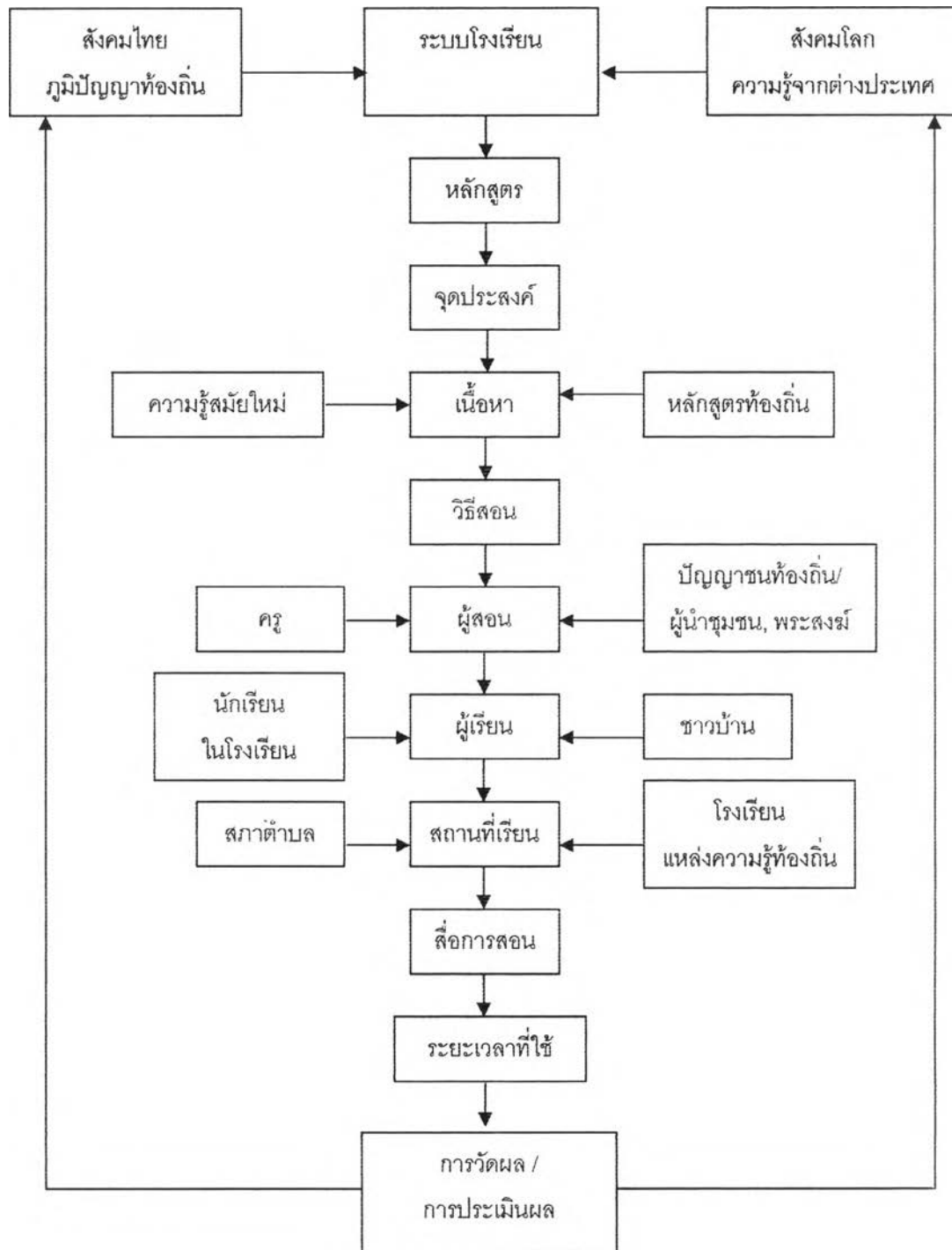
สำหรับการเรียนการสอนในปัจจุบัน ก็ได้นำวิทยากรท้องถิ่น ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในสาขาอาชีพต่างๆ เข้ามาช่วยสอนในโรงเรียนมากขึ้น องค์ความรู้ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และได้นำมาสอนในโรงเรียนนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นในเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน

สำเนียง สร้อยนาคพงศ์ (2535) กล่าวว่า การเรียนการสอนในสถานศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นนั้น เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) ในชั้นประถมศึกษาและพื้นฐานอาชีพในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ต้องปรับหลักสูตรและการเรียนการสอนในเรื่องความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับวิชาการงานอาชีพพื้นฐานที่ระบุไว้ในหลักสูตร ให้สอดคล้องกับอาชีพของประชาชนในตำบลนั้นๆ ให้มากที่สุด ต้องมีการปลูกฝังให้นักเรียนรักและทำจริง มีการเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์ทางอาชีพ (อาชีพท้องถิ่น) แก่ประชาชนได้ด้วย ซึ่งจะเป็นการพัฒนาอาชีพของประชาชนในตำบลนั้นด้วย

กรมหรือส่วนราชการเจ้าสังกัดสถานศึกษาในตำบล (สปช.หรือกรมสามัญศึกษา) จะต้องส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาในสถานศึกษาในตำบลให้สอดคล้องและเป็นไปตามแนวดำเนินการนี้อย่างจริงจัง การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นซึ่งเปิดโอกาสให้ภูมิภาคจัดทำเองคิดเป็นร้อยละ

ละ 20 ของหลักสูตรประถมศึกษาชั้นนั้น ผู้จัดทำจะต้องมีความรู้พื้นฐาน สอดคล้องกับความรู้ในท้องถิ่นและจัดการเรียนการสอนให้จริงจัง ควรจะมีการวิเคราะห์บทบาทของสถานศึกษาในด้านต่างๆ ได้แก่ (1) กระบวนการเรียนการสอน (2) มีข้อมูลและการศึกษาวิจัย (3) มีโครงการพัฒนา

เกี่ยวกับการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ควรมองที่ตัวบุคคลหรือกิจกรรม แต่ควรมองที่ระบบความคิด การสั่งสมความรู้ สภาพสังคม สภาพแวดล้อมว่า มีปัจจัยอะไรที่ทำให้เกิดความคิดนั้น ที่สำคัญคือมีการสืบทอดและมีการเรียนรู้อย่างไร แล้วให้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างองค์กรต่างๆ ชาวบ้าน และนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา แล้วกลั่นกรอง วิเคราะห์ วิจัย พัฒนา ให้เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการเรียนการสอน ได้แก่ กำหนดจุดประสงค์ เนื้อหา วิธีสอน ผู้เรียน สถานที่เรียน เครื่องมือที่ใช้ในการเผยแพร่ ระยะเวลาเรียน การวัดผลและประเมินผล ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 4 การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในกระบวนการเรียนการสอน

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (2531) กล่าวว่า จะต้องกำหนดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยและการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมต้องใช้วิธีการที่เหมาะสม เพราะที่ผ่านมามบทเรียนการมีส่วนร่วม

ร่วมของประชาชนกับการศึกษาอย่างเป็นทางการไม่ว่าจะเป็นระดับประถมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัย มักจะไปพิจารณาและตกอยู่กับผู้มีเงิน มีตำแหน่งและอำนาจในสังคม วิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนในเรื่ององค์ความรู้และประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับท้องถิ่น หรือที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งอาจจะได้มาโดยตัวปราชญ์ชาวบ้านเองหรือองค์กรพื้นฐานในชุมชนหมู่บ้านนั้นๆ และประการหลังนี้จะต้องไม่ด้อยไปกว่าวิธีแรก

สภาพปัจจุบันของโรงเรียนประถมศึกษา

ภาพรวมของโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านนั้นแตกต่างกันออกไปตามขนาดโรงเรียน ซึ่งเป็นทั้งโรงเรียนขนาดเล็ก กลางและใหญ่หรือทำเลที่ตั้งของโรงเรียน เส้นทางคมนาคมอันจะส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและครู กล่าวคือ ถ้าเป็นโรงเรียนที่อยู่ไกลเขตเมืองเส้นทางคมนาคมไม่สะดวกครูกับชาวบ้านมีแนวโน้มว่าจะมีความสัมพันธ์กันสูง เพราะครูจะอาศัยและกระทำตนเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านชุมชน โรงเรียนประถมศึกษาสามารถทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ โดยครูต้องพยายามสร้างความสัมพันธ์เรียนรู้และเป็นส่วนหนึ่งของชาวบ้านจึงจะสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านได้

รูปแบบการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนประถมศึกษากับชาวบ้านมีหลายรูปแบบ เช่น การออกพบปะเยี่ยมเยียนผู้ปกครองนักเรียน การจัดงานพิธีต่างๆ โดยเชิญผู้ปกครองร่วมงาน การขอแรงกายแรงทรัพย์เพื่อพัฒนาโรงเรียน และที่สัมพันธ์เด่นชัด คือ การแต่งตั้งชาวบ้านผู้ปกครองนักเรียนเป็นคณะกรรมการศึกษาโรงเรียน เราสามารถจะทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยอาศัยระบบการศึกษาได้ โดยทางโรงเรียนจะต้องตั้งคณะกรรมการศึกษาโรงเรียนที่มาจากบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน เป็นผู้นำแนวคิดชักจูงชาวบ้านได้และเป็นบุคคลที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความศรัทธาเชื่อฟังมากกว่าจะแต่งตั้งจากผู้ที่มีฐานะดี

รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ทางโรงเรียนสามารถปรับและพัฒนาหลักสูตรขึ้นใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นได้ กลุ่มวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตและกลุ่มวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ เป็นกลุ่มวิชาที่เหมาะสมที่สุดที่จะพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นได้
2. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งได้ 2 วิธีการใหญ่ คือ (1) ครูเป็นตัวแทนของปราชญ์ท้องถิ่นทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น (2) ปราชญ์

ท้องถิ่นทำหน้าที่ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน ประเมินผลการเรียน โดยครูทำหน้าที่ดูแล
สนับสนุนเท่านั้น (รัตนะ บัวสนธ์, 2533)

นอกจากนี้ กรมวิชาการ (2539) ยังได้เสนอวิธีการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิ
ปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ควรมีการวางแผนร่วมกันระหว่างครูผู้สอน และปราชญ์ท้องถิ่น
2. เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทำความเข้าใจวิถีคิด และความคิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. นำกระบวนการ หรือความคิด แนวปฏิบัติของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดเป็น

กระบวนการเรียนการสอน

4. ส่งเสริมกระบวนการคิดที่เป็นระบบ เป็นวิทยาศาสตร์
5. ฝึกให้ผู้เรียนคิดหลายด้าน หลายมุม คิดอย่างอิสระแล้วสรุปเป็นความรู้และ

ประสบการณ์ที่จะนำไปใช้ในการดำรงชีวิต

6. ผสมผสานระหว่างความรู้สากลกับความรู้ท้องถิ่น
7. เน้นที่กระบวนการมากกว่าผลผลิต
8. ครูผู้สอน หรือปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอน

ส่วนแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้เสนอไว้ 4 แนวทาง คือ

1. ครูผู้สอนเป็นผู้ควบคุมการใช้หลักสูตร โดยพิจารณานำหลักสูตรไปใช้ให้

สอดคล้องกับกลุ่มประสบการณ์ในหลักสูตรแม่บท โดยใช้ระยะเวลา จำนวนคาบตามที่กำหนดไว้ใน
แผนการสอนของกลุ่มประสบการณ์นั้นๆ

2. เน้นให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริง
3. นำบุคคลในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมให้ความรู้กับผู้เรียน
4. สอดแทรกคุณธรรมค่านิยมต่างๆ ที่ปรากฏตามเนื้อหาของหลักสูตรให้กับผู้

เรียน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้เสนอแนะวิธีในการนำภูมิปัญญา
ท้องถิ่นเข้ามาใช้ในการเรียนการสอนว่า จะต้องนำวิธีการสอนกลับมาอีกครั้ง เพราะเป็นวิธีสอนที่มี
ลักษณะเหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบันหลายอย่าง ตัวอย่างเช่น การสอนทอผ้า การสอนรำ การสอน
ดนตรี ซึ่งลักษณะพิเศษสอดคล้องกับหลักการสอนแบบใหม่ คือ

1. เป็นการสอนแบบตัวต่อตัว หรือเป็นรายบุคคล
2. เป็นการสอนด้วยความรัก

3. เป็นการสอนโดยการปฏิบัติ
4. เป็นการสอนจากของจริง

ในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้นั้น ต้องนำมาทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็น เนื้อหาความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นวิธีการจัดการศึกษา หรือการเรียนการสอนกลับสู่ระบบ การศึกษาให้ได้ (รุ่ง แก้วแดง, 2542)

จากหลักการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนข้างต้น สรุปได้ว่า ใน การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้นั้น ควรที่จะมีการปรับหลักสูตรให้สอดคล้อง หรือจัดทำหลักสูตร ท้องถิ่นขึ้น เพื่อรองรับเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรที่จะให้ผู้ทรงภูมิปัญญา ท้องถิ่น หรือวิทยากรท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนการสอน เช่น เป็นวิทยากร ถ่ายทอดความรู้ มีส่วนร่วมในการวางแผนการสอน เป็นต้น นอกจากนี้ ควรที่จะนำวิธีการสอน กลับคืนมาอีกด้วย และที่สำคัญคือ ไม่ควรเน้นที่ผลผลิต แต่ควรเน้นที่กระบวนการ แนวความคิด แนวการปฏิบัติของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดเป็นกระบวนการเรียนการสอน

5. การจัดการเรียนการสอนวิชากลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

วิชาในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ถือได้ว่าเป็นวิชาที่เหมาะสมสำหรับนำภูมิปัญญา ท้องถิ่นมาสอนเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิตกับ สภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นๆ องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน การแก้ปัญหาและการ ปรับตัวให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน มีคุณค่าสมควรที่จะถ่ายทอดให้แก่นักเรียนเป็น อย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นผู้ที่อยู่ในท้องถิ่น ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นก็ย่อมที่จะแก้ปัญหาทางด้าน การศึกษาได้ตรงจุดที่สุด

5.1 สภาพปัญหา ความสำคัญ และความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์การทำงาน พื้นฐานอาชีพ

สภาพปัญหาการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

วิชัย ประสิทธิ์วุฒิมิเวชช์ (2535) ความเป็นมาของหลักสูตรฉบับต่างๆ ได้พยายาม กำหนดวิชาชีพ หรือวิชาพื้นฐานอาชีพเข้าไว้ในหลักสูตร แต่ปรากฏว่าผู้ปกครองและผู้เรียนส่วนใหญ่ยังไม่นิยมเรียน เนื่องจากเจตคติของคนในสังคมส่วนใหญ่มุ่งเรียนแต่วิชาสามัญ ใน ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา เพราะถือว่าเป็นแนวทางให้มีโอกาสศึกษาต่อในระดับ

มหาวิทยาลัย ถ้าไม่ได้ศึกษาในมหาวิทยาลัยต้องไปเรียนสายอื่น เช่น อาชีวศึกษา จะมีความคิดว่ามีสติปัญญาดีต่อกว่ากลุ่มที่เรียนมหาวิทยาลัย

เจตคติของครูผู้สอนเองบางคนก็ไม่ได้แตกต่างกับประชาชนทั่วไป หลายๆ คนมีความคิดว่า กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ มิใช่กลุ่มประสบการณ์ที่สำคัญของหลักสูตร เกิดการจัดลำดับความสำคัญของผู้สอน มักคิดว่าผู้สอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพคือ ผู้ที่อ่อนทางด้านวิชาสามัญศึกษา ซึ่งความจริงแล้วมีอาจเป็นข้อกำหนดได้ ดังนั้นสภาพการจัดการเรียนการสอนของระดับประถมศึกษาโดยทั่วไป จึงมักจัดลำดับความสำคัญของกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพไว้เป็นลำดับสุดท้าย เฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนที่อยู่ในเขตเมือง

สภาพปัญหาที่ตามมาถ้าโรงเรียนต่างๆ ดำเนินการสอนตามหลักสูตร จะมีปัญหาทั้งทางด้านโรงเรียนและผู้ปกครอง ทำให้ผู้บริหารโรงเรียนต้องแก้ไขปัญหาที่ละอย่าง ตัวอย่างเช่น โรงเรียนไม่มีโรงฝึกงาน หาแหล่งวิทยากรไม่ได้ ไม่มีสถานประกอบการให้ฝึกฝนในสถานการณ์จริง พื้นที่ในโรงเรียนมีจำกัดในการฝึกภาคสนาม ข้อจำกัดของงบประมาณในการจัดซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ ขาดผู้สอนเฉพาะสาขา ในส่วนของผู้ปกครองที่พบมากคือ ค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อวัสดุ บันไดต้องช่วยหาวัสดุที่ได้เฉพาะการจัดหาไม่มีในการจัดซื้อ สงสารลูกหลานที่ต้องทำงาน

งานเลือกในกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพที่ผ่านมา นั้น มีปัญหาที่ผู้เรียนไม่มีความเข้าใจดีพอเกี่ยวกับหลักสูตร มีข้อมูลพื้นฐานน้อยเกินไปในการตัดสินใจเลือก มักจะเปิดสอนวิชาเลือกตามที่ผู้สอนถนัด มิได้เปิดสอนวิชาเลือกอย่างหลากหลาย

ปัญหาต่างๆ นี้เป็นการชี้ให้เห็นว่า หลักสูตรทางด้านสายอาชีวศึกษา ยังมีความสำคัญกับผู้เรียนทุกระดับ แม้ว่าจะมีปัญหาอย่างไรก็เป็นสิ่งที่ต้องปรับปรุงแก้ไข มิได้ตัดสายอาชีวศึกษาออกจากหลักสูตรการศึกษาในระดับประถมศึกษาที่เช่นกัน ยังมีความจำเป็นที่ต้องมีการศึกษาเกี่ยวกับประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ

ความสำคัญของการเรียนการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) ได้สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาคน สังคม และวัฒนธรรม ได้ว่า การศึกษาพึงมุ่งพัฒนาคนที่สมดุลทั้งด้านปัญญา จิตใจ และสังคม ทั้งในระดับความคิด ค่านิยม และพฤติกรรม โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้และขัดเกลาเชิงสังคม มุ่งพัฒนาคนไทยให้มีคุณลักษณะ "มองกว้าง คิดไกล ใฝ่ดี" ให้เป็นผู้

ไม่รู้ รู้จักคิดวิเคราะห์ ใช้เหตุผล ให้มีวินัยในตนเอง รับผิดชอบทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม มีความรู้ความสามารถและทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในยุคโลกาภิวัตน์ เห็นความสำคัญและประโยชน์ในวิทยาการใหม่ ควบคู่กับภูมิปัญญาไทย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) ได้ให้ความสำคัญกับการเรียนการสอนสายอาชีพมากขึ้น เนื่องจากในตลาดแรงงานยังต้องการคนที่มีความรู้ความสามารถสาขานี้อีกมาก โดยได้จัดงบประมาณเพื่อขยายการจัดตั้งสถานศึกษา โดยเฉพาะในชนบท เช่น วิทยาลัยชุมชน วิทยาลัยการอาชีพระดับอำเภอ เป็นต้น และได้เน้นให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ได้ในชีวิตจริง มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา มีการระดมทรัพยากรบุคคลทั้งในภาครัฐและบุคคลในชุมชน เข้ามาร่วมในการจัดการเรียนการสอน เช่น การจัดงบประมาณให้มีการนำวิทยากรในท้องถิ่นเข้ามาสอนในกลุ่มวิชาการงานและพื้นฐานอาชีพในระดับประถมศึกษา และกลุ่มวิชาเลือกเสรี โดยเฉพาะสายอาชีพ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

กิจกรรมการเรียนการสอนของกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพสามารถตอบสนองความต้องการของแผนการศึกษาแห่งชาติเป็นอย่างดี เนื่องจากส่วนใหญ่จะเป็นการทำงานต่างๆ ด้วยตนเองที่มีขั้นตอนไม่สลับซับซ้อน ใช้เครื่องมือพื้นฐานง่ายๆ ที่ไม่ยุ่งยาก การฝึกฝนการทำงานต่างๆ จะทำให้เป็นคนที่มีทักษะสังเกต พิจารณา สามารถแก้ไขปรับปรุงงานด้วยตนเองได้

ด้วยเหตุที่การทำงานเล็กๆ น้อยๆ อันเป็นภารกิจในชีวิตประจำวัน และการทำงานที่มีกระบวนการไม่สลับซับซ้อนอันเป็นพื้นฐานอาชีพได้ เป็นสิ่งที่ไม่เกินความสามารถของเด็กวัย 6 – 12 ปี หรือวัยประถมศึกษา โครงสร้างเนื้อหาในหลักสูตรประถมศึกษาจึงกำหนดให้มีกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพเป็นกลุ่มประสบการณ์หนึ่ง ซึ่งกลุ่มประสบการณ์นี้จะสนองตอบต่อแนวนโยบายและหลักการต่างๆ ของนักรการศึกษา เช่น จุดมุ่งหมายทางการศึกษา แผนการศึกษา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น

ความจำเป็นที่จะต้องมิกกลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ

สภาพการณ์ปัจจุบัน มนุษย์เราจำเป็นต้องมีการเรียนรู้ต่างๆ ให้ทันกับวิวัฒนาการความก้าวหน้าทางเทคนิค ปรชญาการศึกษาเดิมที่ถือว่าการศึกษาเป็นการสร้างเสริมความรู้จริยธรรม และศีลธรรมต่างๆ ให้แก่ผู้เรียนนั้นอาจไม่เพียงพอ ดังนั้นการศึกษาที่สมบูรณ์

แบบในปัจจุบันและอนาคตจึงควรมุ่งเสริมการศึกษาอาชีพ หรือฝึกให้ผู้เรียนเข้าใจภาคปฏิบัติเท่าๆ กับภาคทฤษฎี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับการศึกษาภาคบังคับ

ปัจจุบันสังคมชนบทประสบปัญหา การละทิ้งถิ่นและอาชีพ เข้าสู่สังคมเมือง ต้องการอาชีพที่มีรายได้มากกว่าเดิม ไม่อยากทำงานที่ใช้แรงกาย การหันเข้าเมืองเรียนและประกอบอาชีพในเมืองทำให้หลายๆ คนต้องประสบปัญหา จึงเห็นได้ว่าการละทิ้งถิ่นและอาชีพมิใช่วิธีการที่ถูกต้องเสมอไป ความสำคัญอยู่ที่หลักสูตรของการศึกษาภาคบังคับต้องกระตุ้นให้ผู้เรียนเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ และสร้างเจตคติที่ดีให้เกิดในตัวผู้เรียน กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพจึงเป็นกลุ่มประสบการณ์ที่ยังมีความจำเป็นต้องกำหนดให้บังคับเรียนในระดับประถมศึกษา ความสำคัญและความจำเป็นนี้เป็นมาตั้งแต่ในอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน แต่สภาพเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละสมัยนั้นมีความแตกต่างกัน ทำให้ความสำคัญและความจำเป็นก็มีเหตุผลที่แตกต่างกันในรายละเอียด จึงควรจะทราบบทบาทความเป็นมาของอาชีวศึกษา เพื่อเป็นพื้นฐานแก่ผู้สอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

5.2 หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

จุดประสงค์ กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ เป็นกลุ่มประสบการณ์ที่มุ่งให้ผู้เรียนมีนิสัยรักการอ่าน เห็นประโยชน์ของการทำงาน ทำงานเป็น ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ อันจะนำไปสู่การดำรงชีวิตที่ดี พึ่งตนเองได้ และเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพอย่างมีประสิทธิภาพจึงต้องปลูกฝังให้มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์เบื้องต้นเกี่ยวกับการทำงานในชีวิตประจำวัน และงานที่เป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ
2. มีทักษะในการใช้มือ เครื่องมือ และทักษะในกระบวนการทำงาน ทำงานอย่างมีแผน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น ช่วยเหลือครอบครัวและผู้อื่นได้ตามควรแก่วัย
3. มีนิสัยที่ดีในการทำงาน และรู้จักพึ่งตนเอง
4. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีการปรับปรุงผลงาน และกระบวนการทำงานให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

โครงสร้างหลักสูตรกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

โครงสร้างหลักสูตรกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพได้ปรับปรุงให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น โดยกำหนดให้ทุกชั้นมีงานเลือก เพื่อให้ผู้เรียนเลือกเรียนได้ตามความสนใจ ความถนัด และสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ส่วนงานบังคับนั้นให้เรียนชั้นละ 2 งาน คือ งานบ้านและงานเกษตร ด้วยเหตุผลที่ว่า ทุกคนต้องช่วยตนเอง โดยเฉพาะในเรื่องการจัดการบ้านเรือนของตนเองก่อน และช่วยสังคมตามสภาพ

สำหรับงานเลือกในชั้น ป. 1-4 มุ่งให้เป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ ส่วนชั้น ป.5-6 นั้น เป็นการเตรียมผู้เรียนไปสู่อาชีพ ฉะนั้นงานเลือกในชั้น ป.1-4 และ ป.5-6 จึงมีความสอดคล้องกันดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ชั้น ป.1-4 งานเลือกมี 2 งาน คือ งานประดิษฐ์และงานช่างกับงานอื่น

1.1 งานประดิษฐ์และงานช่าง เป็นงานที่ตัดออกงานบังคับ (งานที่ทุกคนต้องเรียน) ในโครงสร้างหลักสูตรกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ พุทธศักราช 2521 (ฉบับเดิม) โดยปรับปรุงเนื้อหาส่วนที่ยากเกินกว่าวัยและระดับชั้น เนื้อหาที่เน้นเฉพาะชายหรือหญิง แล้วจัดเนื้อหาให้เรียนใหม่เป็น 3 เรื่อง คือ งานประดิษฐ์วัสดุและเศษวัสดุเป็นของเล่น ของใช้ และของประดับตกแต่ง ลักษณะเนื้อหามีความต่อเนื่องกันในแต่ละช่วงชั้นดังนี้

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 ให้เรียนงานประดิษฐ์วัสดุและเศษวัสดุเป็นของเล่น

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 ให้เรียน 3 เรื่อง คือ งานประดิษฐ์วัสดุและเศษวัสดุ

เป็นของเล่น ของใช้ และของประดับตกแต่ง

การเรียนทั้ง 3 เรื่องดังกล่าวข้างต้น มีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนประดิษฐ์งานด้วยวัสดุ เศษวัสดุ ด้วยวิธีที่ต่าง ๆ กัน เช่น พับ ตัด สาน แกะ เย็บ ปัก ถัก ร้อย เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ที่หลากหลายในการทำงานประเภทประดิษฐ์และช่าง

1.2 งานอื่น จัดเรื่องไว้ให้เลือกเรียนถึง 3 ประเภท ได้แก่ งานที่ผู้ปกครองหรือท้องถิ่นทำอยู่ งานที่นำไปสู่การมีรายได้ตอบแทน และงานที่สนใจและส่งเสริมเป็นการเฉพาะงานทั้ง 3 ประเภท เน้นเรื่องของการฝึกปฏิบัติหรือทดลองงาน อาจทำในสถานที่ต่างๆ เช่น ที่บ้านหรือสถานประกอบการในท้องถิ่นตามความเหมาะสม ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนได้สัมผัสและมีประสบการณ์ในงานตามสภาพที่เป็นจริง

2. ชั้น ป.5-6 งานเลือกมี 2 งาน คือ งานประดิษฐ์และงานช่าง กับงานที่เตรียมไปสู่อาชีพ ในช่วงชั้นนี้ต้องการเน้นงานที่เตรียมไปสู่อาชีพมากกว่างานเลือกประเภทอื่น จึงจัดไว้เป็น

งานบังคับเลือก ในการจัดการเรียนการสอนนอกจากจะให้ผู้เรียนเกิดทักษะที่จำเป็นในด้านอาชีพแล้ว ยังต้องการให้ผู้เรียนได้เห็นโลกกว้างของการทำงานซึ่งจะช่วยให้เลือกอาชีพได้เหมาะสมขึ้น

2.1 งานประดิษฐ์และงานช่าง มีโครงสร้างเนื้อหาเช่นเดียวกับงานประดิษฐ์และงานช่างในชั้น ป.1-4 แต่เพิ่มความหลากหลายและความซับซ้อนของการนำวัสดุและวิธีการมาใช้ ในการประดิษฐ์ให้เหมาะสมกับวัยและระดับชั้น เช่น เพิ่มวิธีประดิษฐ์วัสดุ และเศษวัสดุด้วยการฉลุ เลื่อย ตัด ต่อ เป็นต้น

2.2 งานที่เตรียมไปสู่อาชีพ จัดเนื้อหาไว้ 5 แขนง ได้แก่ งานบ้าน งานเกษตร งานช่างประดิษฐ์ งานช่าง และงานอาชีพอื่นๆ แต่ละแขนงงานจัดเนื้อหาเป็นงานอาชีพสั้นๆ จบในตัวเอง โดยกำหนดเวลาเรียนไว้เรื่องละประมาณ 50 คาบ ทั้งนี้เพื่อให้เรื่องที่เรียนไม่ยากเกินกว่าวัย และระดับชั้น

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

กลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ เป็นกลุ่มประสบการณ์ที่ว่าด้วยการทำงานและการสร้างนิสัยในการทำงาน ฉะนั้นการจัดการเรียนการสอนให้บรรลุตามเป้าหมาย จึงต้องให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริงให้มากที่สุด ดังแนวปฏิบัติต่อไปนี้

1. แนวทางในการจัดการเรียนการสอน

1.1 จัดครูที่มีใจสู้และรับผิดชอบในการทำงานเป็นผู้สอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ เพราะการจัดการเรียนการสอนจะสำเร็จหรือล้มเหลวขึ้นอยู่กับครูเป็นสำคัญ

1.2 วางแผนจัดตารางสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพพร้อมกันทั้งโรงเรียน โดยจัดช่วงเวลาสอนแต่ละครั้งแตกต่างกัน เช่น มีช่วงสั้นบ้างยาวบ้าง เพื่อสะดวกในการสอนภาคทฤษฎีและปฏิบัติ

1.3 พิจารณาเลือกสอนงานเลือกในแต่ละชั้นตามสภาพและความต้องการของท้องถิ่น ความสนใจและความถนัดของผู้เรียน ความพร้อมของครู โรงเรียน ผู้ปกครอง ฯลฯ โดยปฏิบัติตามแนวการจัดการเรียนการสอนงานเลือกตามหลักสูตร

1.4 จัดหาสื่อการเรียนการสอน ซึ่งได้แก่ วัสดุอุปกรณ์การสอนสำหรับครู วัสดุและสถานที่ฝึกปฏิบัติงานของผู้เรียนให้พร้อม โดยเฉพาะวัสดุฝึกปฏิบัติงานของผู้เรียนให้พยายามจัดหาวัสดุที่มีในท้องถิ่นหรือวัสดุที่ราคาถูกมาใช้ และควรจัดระบบการจัดหาจัดซื้อ เพื่อให้ได้สื่อการเรียนการสอนที่มีคุณภาพตรงตามความต้องการ และไม่ทำความลำบากกับผู้ปกครองที่จะสนับสนุน

1.5 ควรจัดสอนงานแต่ละประเภท ได้แก่ งานบ้าน งานเกษตร และงานเลือกให้สัมพันธ์กัน รวมทั้งให้สัมพันธ์กับกลุ่มประสบการณ์อื่นด้วย เช่น สอนงานเกษตรเรื่องการปลูกพืชผักสวนครัว เมื่อพืชผักเจริญเติบโตพอที่จะเกิดเกี่ยวก็สอนงานบ้าน เรื่องการประกอบปรุง จัดอาหาร เพื่อนำผลผลิตจากการเกษตรมาใช้ หรือสอนเรื่องชีวิตในบ้าน กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต แล้วนำเรื่องการจัดและตกแต่งบ้าน ฯลฯ ในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพมาสอนให้สัมพันธ์กัน เป็นต้น

1.6 ควรเน้นกระบวนการในการทำงานต่างๆ กับผลงาน แต่เดิมการสอนให้ผู้เรียนทำงานมักคำนึงแต่ผลงานซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของการทำงานเท่านั้น แต่ในหลักสูตรกลุ่มการทำงานพื้นฐานอาชีพ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) เน้น 2 อย่าง คือ กระบวนการทำงานนั้นด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ครูได้ปรับปรุงแก้ไขพฤติกรรมในการทำงานของผู้เรียน อันจะนำไปสู่การมีนิสัยที่ดีในการทำงาน

1.7 เน้นกระบวนการกลุ่ม การสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพมีทั้งสอนให้ผู้เรียนทำงานเป็นรายบุคคลและทำงานกลุ่ม แต่หลักสูตรนี้เน้นการทำงานกลุ่ม เพราะเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นของการอยู่ร่วมกันในสังคมปัจจุบัน

การฝึกการทำงานเป็นกลุ่มในชั้นแรกต้องให้ความรู้เรื่องบทบาทหน้าที่ของหัวหน้ากลุ่มและสมาชิก แล้วฝึกทักษะที่จำเป็นในการทำงานกลุ่ม เช่น ทักษะการพูด การฟัง ฯลฯ ต่อจากนั้นจึงเป็นเรื่องของวิธีทำงาน

1.8 สอนปฏิบัติควบคู่ไปกับทฤษฎี หมายความว่า ในการให้ผู้เรียนทำงานใดๆ ควรสอนภาคความรู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ให้ผู้เรียนทำอาหารก็ต้องสอนให้มีความรู้เรื่องคุณค่าอาหาร การเลือกซื้อ เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อเป็นหลักในการทำงานและพัฒนางานให้ดีขึ้น

ส่วนการสอนปฏิบัติ ควรคำนึงถึงหลักสำคัญอย่างน้อย 4 ประการ คือ ให้ทำอย่างประหยัดด้วยวิธีที่ปลอดภัย รวดเร็ว และมีคุณภาพ สำหรับการสอนภาคปฏิบัติให้ผู้เรียนเกิดความคล่องแคล่วในการทำงาน ควรสอนไปตามขั้นตอนของการฝึกทักษะปฏิบัติดังได้กล่าวแล้ว

1.9 สอนภาคปฏิบัติด้วยการสาธิตและใช้ใบงานประกอบการสอนเป็นสิ่งจำเป็น เพราะจะช่วยให้สอนได้ผล ทั้งผู้เรียนจะได้ศึกษา ค้นคว้า และทำงานด้วยตนเอง อันจะนำไปสู่การมีคุณสมบัติพึ่งตนเอง

สำหรับการสาธิต ควรทำเฉพาะเรื่องที่มีขั้นตอนการทำงานซับซ้อน หรือเป็นเรื่องการใช้เครื่องมือที่ต้องการความปลอดภัย ควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้วย

1.10 ควรจัดบทเรียนเริ่มจากง่ายไปหายาก เพื่อให้ผู้เรียนได้รับความสำเร็จ ความสำเร็จที่ได้รับแรกๆ จะทำให้เกิดความหวังและเป็นแรงจูงใจ เกิดความพยายามในการทำงานต่อไป

1.11 สอนให้เกิดความมั่นใจ โดยไม่ให้ผู้เรียนเกิดความล้มเหลวในการทำงาน ซึ่งจะเป็นอุปสรรคและทำลายความมั่นใจ ควรหลีกเลี่ยงการวิจารณ์ ดิเชิงทำลาย คือ การพูดจาดูหมิ่น ถากถาง ฯลฯ

1.12 สอนให้เกิดนิสัย โดยให้เรียนหรือทำซ้ำ การเรียนหรือทำซ้ำต้องเป็นการเรียน และปฏิบัติในเรื่องที่มีความหมาย

1.13 จัดให้มีการวัดผลและประเมินผลด้วยวิธีและเครื่องมือหลายๆแบบให้ สอดคล้องกับการจัดการเรียนการสอน เช่น ใช้วิธีสังเกต ในการจัดกระบวนการทำงาน วิธีจัดอันดับ คุณภาพสำหรับการตรวจผลงาน เป็นต้น

1.14 ควรจัดให้ผู้เรียนมีโอกาสทำหรือฝึกปฏิบัติงานที่บ้านหรือในสถานที่ทำงาน จริงๆ ภายใต้การนิเทศของครู เพื่อฝึกทักษะในการทำงานเพิ่มเติม เพราะการสอนและฝึกปฏิบัติที่ โรงเรียนไม่เพียงพอ

2. การสอนโดยเน้นกระบวนการ

การจัดการเรียนการสอนให้บรรลุตามเป้าหมายของหลักสูตรกลุ่มการทำงานและ พื้นฐานอาชีพต้องเน้นกระบวนการ เพราะจะทำให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ซึ่งเป็น คุณสมบัติที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

การสอนโดยเน้นกระบวนการ คือ การสอนเป็นขั้นเป็นตอนไปตามลักษณะเฉพาะ ของแต่ละกลุ่มประสบการณ์ โดยให้ผู้เรียนเป็นผู้ทำกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้เอง

กระบวนการที่ควรเน้นในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ได้แก่ กระบวนการฝึก ทักษะในการปฏิบัติ กระบวนการการทำงาน และการทำงานร่วมกับผู้อื่น ดังได้กล่าวมาแล้วใน ตอนต้น

5.3 แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและ พื้นฐานอาชีพ

การเรียนการสอนกลุ่มการทำงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) ในชั้นประถมศึกษา ต้องปรับ หลักสูตรและการเรียนการสอนในเรื่องความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับวิชาการงานอาชีพพื้นฐานที่

ระบุไว้ในหลักสูตร ให้สอดคล้องกับอาชีพของประชาชนนั้นๆ ให้มากที่สุด ทั้งต้องมีการปลูกฝังให้นักเรียนรักและทำจริง มีการเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์ทางอาชีพ(อาชีพท้องถิ่น) แก่ประชาชนได้ด้วย ซึ่งจะเป็นการพัฒนาอาชีพของประชาชนในตำบลนั้นด้วย

กรมหรือส่วนราชการเจ้าสังกัดสถานศึกษาในตำบล (สพช.หรือกรมสามัญศึกษา) จะต้องส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาในสถานศึกษาในตำบลให้สอดคล้องและเป็นไปตามแนวดำเนินการนี้อย่างจริงจัง การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นซึ่งเปิดโอกาสให้ส่วนภูมิภาคจัดทำเองคิดเป็นร้อยละ 20 ของหลักสูตรประถมศึกษาชั้นผู้จัดทำจะต้องมีความรู้พื้นฐาน สอดคล้องกับความรู้ในท้องถิ่นและจัดการเรียนการสอนให้จริงจัง ควรจะมีการวิเคราะห์ห้บทบาทของสถานศึกษาในด้านต่างๆ ดังนี้ คือ (ลำเนียง สร้อยนาคพงศ์, 2535)

1. กระบวนการเรียนการสอน
2. มีข้อมูลและการศึกษา วิจัย
3. มีโครงการพัฒนา

ควรวิเคราะห์ว่าในเรื่องต่างๆ เหล่านี้มีเนื้อหา กระบวนการและเป้าหมายอย่างไร ในสภาพปัจจุบันและควรมีทางเลือกใหม่อย่างไร เช่น เรื่องการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมีเนื้อหาเดียวกับท้องถิ่นวัฒนธรรมต่างๆ อย่างไรบ้าง

6. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อการเรียนการสอน

สื่อการสอนนับว่าเป็นสิ่งที่มีบทบาทอย่างมากในการเรียนการสอนนับแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นตัวกลางที่ช่วยให้การสื่อสารระหว่างผู้สอนและผู้เรียนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพทำให้ผู้เรียนมีความเข้าใจความหมายของเนื้อหาบทเรียนได้ตรงกับที่ผู้สอนต้องการไม่ว่าสื่อนั้นจะเป็นสื่อรูปแบบใดก็ตาม ล้วนแต่เป็นทรัพยากรที่สามารถอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น ในการใช้สื่อการสอนนั้นผู้สอนจำเป็นต้องศึกษาถึงลักษณะเฉพาะ และคุณสมบัติของสื่อแต่ละชนิดเพื่อเลือกสื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์การสอน

6.1 ความหมายของสื่อการเรียนการสอน

ลัดดา สุขปริดี (2524) ได้ให้ความหมายของสื่อการเรียนการสอนไว้ว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง ตัวกลางที่ใช้ในกระบวนการเรียนการสอนเพื่อทำให้ครูและนักเรียนเข้าใจสิ่งที่

ถ่ายทอดซึ่งกันและกันได้ผลดี ตรงตามจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน หรือเป็นพาหนะนำความรู้ไปสู่ผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้เป็นอย่างดี

กิดานันท์ มลิทอง (2543) ให้ความหมายของสื่อการสอนว่า หมายถึงสื่อใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นเทปบันทึกเสียง สไลด์ วิชยู โทรทัศน์ วีดิทัศน์ แผนภูมิ ภาพนิ่ง ฯลฯ ซึ่งบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับการเรียนการสอน สิ่งเหล่านี้เป็นวัสดุอุปกรณ์ทางกายภาพที่นำมาใช้ในเทคโนโลยีการศึกษา เป็นสิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือหรือช่องทางสำหรับการสอนของผู้สอนส่งไปถึงผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนสามารถเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์หรือจุดหมายที่ผู้สอนวางไว้ได้เป็นอย่างดี

6.2 ประเภทของสื่อการเรียนการสอน

นักการศึกษาได้จำแนกสื่อการสอนตามประเภท ลักษณะ และวิธีการใช้ดังนี้

เดอ คีฟเฟอร์ (De Kieffer, 1965)

เดอ คีฟเฟอร์ ได้แบ่งสื่อออกเป็น 3 ประเภทตามลักษณะที่ใช้ เรียกว่า โสตทัศนูปกรณ์ (Audio-Visual Aids) ได้แก่

1. สื่อประเภทเครื่องฉาย (Projected Aids) เช่น เครื่องฉายสไลด์ เครื่องฉายแผ่นโปร่งใส เป็นต้น
2. สื่อประเภทไม่ใช้เครื่องฉาย (Nonprojected Aids) เช่น รูปภาพ แผนสถิติ ของจริง ของจำลอง เป็นต้น
3. สื่อประเภทเครื่องเสียง (Audio Aids) เช่น เทปเสียง แผ่นซีดี เครื่องบันทึกเสียง วิชยู เป็นต้น

อีลี (Ely, 1972)

อีลีได้จำแนกสื่อการสอนตามทรัพยากรการเรียนรู้ (Learning Resources) เป็น 5 รูปแบบ โดยแบ่งได้เป็นสื่อที่ออกแบบขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายทางการศึกษา (by design) และสื่อที่มีอยู่ทั่วไปแล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน (by utilization) ได้แก่

1. คน (People) ในทางการศึกษาโดยตรงนั้น หมายถึง บุคลากรที่อยู่ในระบบของโรงเรียน ได้แก่ ครู ผู้บริหาร ผู้แนะแนวการศึกษา ผู้ช่วยสอน หรือผู้ที่อำนวยความสะดวกด้านต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ส่วน “คน” ตามความหมายของการประยุกต์ใช้นั้น ได้แก่ คนที่ทำงาน หรือมีความชำนาญงานในแต่ละสาขาซึ่งมีอยู่ในวงสังคมทั่วไป คนเหล่านี้นับเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ”

ซึ่งถึงแม้จะมีใช้นักการศึกษา แต่ก็สามารถจะช่วยอำนวยความสะดวกหรือเชิญมาเป็นวิทยากรเพื่อเสริมการเรียนรู้ได้ในการให้ความรู้แต่ละด้าน อาทิเช่น ศิลปิน นักการเมือง นักธุรกิจ ช่างซ่อมรถยนต์ เหล่านี้เป็นต้น

2. วัสดุ (Materials) วัสดุในการศึกษาโดยตรงจะเป็นประเภทที่บรรจุเนื้อหาบทเรียน โดยรูปแบบของวัสดุมีสิ่งสำคัญที่จะต้องคำนึงถึง เช่น หนังสือ สไลด์ แผ่นที่ แผ่นซีดี เป็นต้น หรือสื่อต่างๆ ที่เป็นทรัพยากรในโรงเรียนและได้รับการออกแบบมาเพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในการเรียนการสอน ส่วนวัสดุที่นำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนนั้น ส่วนมากจะอยู่ในรูปของการให้ความบันเทิง เช่น เกมคอมพิวเตอร์ หรือภาพยนตร์สารคดีชีวิตสัตว์เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มักถูกมองไปในรูปของความบันเทิงแต่ก็สามารถให้ความรู้ได้เช่นกัน

3. อาคารสถานที่ (Settings) หมายถึง ตัวตึก ที่ว่าง สิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งมีผลเกี่ยวข้องกับทรัพยากรรูปแบบอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้วและกับผู้เรียนด้วย สถานที่สำคัญในการศึกษา ได้แก่ ห้องเรียนและสถานที่อื่นๆ ที่ออกแบบมาเพื่อการเรียนการสอนโดยส่วนรวม เช่น ห้องสมุด หอประชุม สนามเด็กเล่น เป็นต้น ส่วนสถานที่ต่างๆ ในชุมชนก็สามารถประยุกต์ใช้เป็นทรัพยากรเพื่อการเรียนได้เช่นกัน เช่น โรงงาน ตลาด สถานที่ทางประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

4. เครื่องมือและอุปกรณ์ (Tools and Equipment) เป็นทรัพยากรทางการเรียนรู้ เพื่อช่วยในการผลิต หรือใช้ร่วมกับทรัพยากรอื่น ส่วนมากมักเป็นเครื่องมือด้านโสตทัศนอุปกรณ์หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องฉายเอกสาร เครื่องคอมพิวเตอร์ หรือแม้แต่ ตะปู ไขควง เหล่านี้เป็นต้น

5. กิจกรรม (Activities) โดยทั่วไปแล้วกิจกรรมที่กล่าวถึงมักเป็นการดำเนินงานที่จัดขึ้นเพื่อกระทำกับทรัพยากรอื่นๆ หรือเป็นเทคนิควิธีการพิเศษเพื่อการเรียนการสอน เช่น การสอนแบบโปรแกรม เกมและการจำลอง การจัดทัศนศึกษา ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีวัตถุประสงค์เฉพาะที่ตั้งขึ้น มีการใช้วัสดุการเรียนเฉพาะแต่ละวิชา หรือมีวิธีการพิเศษในการเรียนการสอน

เจมส์ เอส. คินเดอร์ (James S. Kinder, 1965 : PP. 8 -10) แบ่งประเภทของโสตทัศนวัสดุออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้

1. วัสดุประเภทรูปภาพ ได้แก่ รูปภาพที่ต้องฉาย เช่น สไลด์ และรูปภาพที่ไม่ต้องฉาย เช่น ภาพถ่าย
2. โสตทัศนวัสดุการสอน ได้แก่ แผ่นเสียง เทปบันทึกเสียง วิทยู
3. วัสดุการสอนลายเส้น ได้แก่ แผนภูมิ แผนสถิติ เป็นต้น

4. แหล่งชุมชนที่เป็นวัสดุการเรียนรู้ ได้แก่ การศึกษานอกสถานที่ แหล่งวิทยากร การตั้งค่าย ชุมชนที่ใช้เพื่อเป็นห้องปฏิบัติการทางการศึกษา

5. วัสดุการสอนได้เปล่า และราคาเบา ได้แก่ หุ่น รูปภาพ ชุดการสอน

6. วัสดุการสอนทั่วไป ได้แก่

6.1 ป้ายจัดแสดง และป้ายเฉพาะกิจ

6.2 เทคนิคการแสดงและวัสดุ

6.3 วัสดุสามมิติ

เวอร์นอน เอส. เกอร์ลาคซ์ และคนอื่นๆ (Vernon S. Gerlach and other, 1980) ได้แบ่งประเภทของสื่อทัศนวัสดุออกเป็น 6 ประเภท คือ

1. ภาพนิ่ง ได้แก่ สไลด์ แผ่นโปร่งใส

2. การบันทึกเสียง เช่น แถบบันทึกเสียง

3. ภาพเคลื่อนไหว ได้แก่ फिल्मภาพยนตร์

4. โทรทัศน์

5. ของจริง สถานการณ์จำลองและหุ่นจำลอง ได้แก่ บุคลากร เหตุการณ์ วัตถุ และการสาธิต

6. บทเรียนสำเร็จรูปและคอมพิวเตอร์ช่วยสอน

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ (2523) ได้แบ่งสื่อการเรียนการสอนออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. วัสดุ หมายถึง สิ่งช่วยสอนที่มีการผูกพันสิ่งเปลือย เช่น ซอด้ก फिल्म ภาพถ่าย ภาพยนตร์ สไลด์ ฯลฯ

2. อุปกรณ์ หมายถึง สิ่งช่วยสอนที่เป็นเครื่องมือ เช่น กระดานดำ กล้องถ่ายภาพ เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องรับโทรทัศน์ ฯลฯ

3. กระบวนการและวิธีการ ได้แก่ การจัดระบบ การสาธิต การทดลอง และกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ครูจัดทำขึ้นและมุ่งให้นักเรียนปฏิบัติ

ไชยยศ เรืองสุวรรณ (2533) ได้สรุปประเภทของสื่อการเรียนการสอนได้ดังนี้

1. ของจริง ได้แก่ วิทยากร วัตถุสิ่งของและเครื่องมือต่างๆ และหุ่นจำลอง

2. สื่อประเภทไม่ต้องฉาย ได้แก่ สิ่งพิมพ์ แผ่นป้ายต่างๆ วัสดุกราฟิก รูปภาพ คู่มือการใช้เครื่องมือและฝึกทักษะบางอย่าง
3. สื่อประเภทเสียง ได้แก่ เทปบันทึกเสียง แผ่นเสียง วิทยุ
4. สื่อภาพนิ่งประเภทฉาย ได้แก่ สไลด์ फिल्मสตริป แผ่นใสใช้กับเครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ ไฮโลแกรม
5. สื่อภาพเคลื่อนไหว ได้แก่ ภาพยนตร์ วิดีโอ(Video) โทรทัศน์
6. สื่อประสม ได้แก่ สิ่งพิมพ์/เทปเสียง สไลด์หรือฟิล์มสตริป/เทปเสียง ไมโครฟิล์ม/เทปเสียง บทเรียนหรือสื่อโปรแกรม คอมพิวเตอร์ปฏิสัมพันธ์วิดีโอเทป และสื่อทางไกล
7. คอมพิวเตอร์ เกม และการจำลองสถานการณ์
8. สื่อกิจกรรม ได้แก่ การจัดแสดงและนิทรรศการ นาฏการ การสาธิต การศึกษา นอกสถานที่

วาสนา ชาวหา (2533) ได้จำแนกสื่อการสอนออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ประเภทวัสดุ (Software or material) บางครั้งก็เรียกว่า "สื่อเล็ก" เป็นสื่อการสอนประเภทสิ้นเปลือง เสียหายได้ง่ายและเป็นสื่อที่บรรจุเนื้อหาความรู้ไว้ในลักษณะต่างๆ
 - สื่อการสอนประเภทวัสดุยังสามารถจำแนกเป็น 2 ประเภท ดังนี้
 - 1.1 วัสดุที่ต้องอาศัย เครื่องมือหรืออุปกรณ์ จึงจะสามารถเสนอเรื่องราวความรู้ไปยังผู้เรียนได้
 - 1.2 วัสดุที่สามารถเสนอเรื่องราว ความรู้ เนื้อหาวิชาไปสู่ผู้เรียนได้ด้วยตัวมันเอง โดยไม่ต้องอาศัย เครื่องมือหรืออุปกรณ์แต่อย่างใด
 2. ประเภทเครื่องมือกับอุปกรณ์ (Hardware or Equipment)
 3. ประเภทเทคนิคและวิธีการ (Technique and Method) สื่อการสอนประเภทนี้ไม่จัดอยู่ในประเภทวัสดุหรือเครื่องมือแต่ต้องอาศัยสื่อประเภทวัสดุเครื่องมืออย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างมาใช้รวมกัน

6.3 หลักการเลือกสื่อการสอน

การเลือกสื่อการสอนเพื่อนำมาใช้ประกอบการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง โดยในการเลือก ผู้สอนจะต้องตั้งวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมในการเรียนให้แน่นอนเสียก่อน เพื่อใช้วัตถุประสงค์นั้นเป็นตัวชี้้นำในการเลือกสื่อการสอนที่เหมาะสม

กิดานันท์ มลิทอง (2543) ได้สรุปหลักการเพื่อประกอบการพิจารณาเลือกสื่อการสอน ดังนี้

1. สื่อนั้นต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาบทเรียนและจุดมุ่งหมายที่จะสอน
2. เลือกสื่อที่มีเนื้อหาถูกต้อง ทันสมัย น่าสนใจ และเป็นสื่อที่จะให้ผลต่อการเรียนการสอนมากที่สุด ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาวิชานั้นได้ดีเป็นลำดับขั้นตอน
3. เป็นสื่อที่เหมาะสมกับวัย ระดับชั้น ความรู้ และประสบการณ์ของผู้เรียน
4. สื่อนั้นควรสะดวกในการใช้ มีวิธีใช้ไม่ซับซ้อนยุ่งยากจนเกินไป
5. ต้องเป็นสื่อที่มีคุณภาพเทคนิคการผลิตที่ดี มีความชัดเจนและเป็นจริง
6. มีราคาไม่แพงจนเกินไป หรือถ้าจะผลิตเองควรคุ้มกับเวลาและการลงทุน

เคมปี (Kemp, 1985) ได้เสนอแนวคิดว่าการเลือกสื่อการเรียนการสอนควรพิจารณาด้วยการตอบคำถามดังนี้

1. สื่อที่ต้องการและมีอยู่นั้นมีลักษณะที่ดีและมีคุณภาพเพียงใด
2. หากต้องจัดซื้อหรือจัดผลิตขึ้นมาจะมีราคาเท่าไร
3. จะต้องใช้เวลาในการติดตั้งหรือจัดหาหรือผลิตนานเท่าใด
4. จะต้องใช้เครื่องมือประกอบหรือไม่ เป็นเครื่องมือประเภทใด ต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกอะไรบ้าง

5. สื่อที่เลือกเหมาะสมกับระบบการสอนมากกว่าสื่ออื่นๆ ไหมหรือไม่
6. จะมีปัญหาอะไรตามมาบ้าง ในการเลือกใช้สื่ออื่นๆ เช่น ต้องจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มเติม การซ่อมบำรุงยุ่งยาก ล้าสมัยเร็ว ฯลฯ

7. ผู้สอนเข้าใจวิธีใช้และใช้เป็นหรือไม่

เกอร์ลาชและอีลี (Gerlach and Ely, 1980) ได้เสนอหลักการเลือกสื่อโดยพิจารณาจาก คุณลักษณะของสื่อ ภายหลังจากที่ได้กำหนดจุดมุ่งหมายการเรียนการสอนแล้ว โดยพิจารณาสื่อการเรียนการสอนจากเกณฑ์ดังนี้

1. ความเหมาะสมกับจุดมุ่งหมายการสอน
2. ระดับของความยากง่าย
3. ราคา
4. จัดหาได้ง่ายหรือมีอยู่แล้ว
5. มีคุณภาพด้านเทคนิค

6.4 หลักการเตรียมสื่อการสอน

การเตรียมการใช้สื่อการสอน เป็นการวางแผนการใช้สื่อการสอนเป็นขั้นตอน ในช่วงท้ายของการเตรียมการสอนและเป็นขั้นตอนสำคัญในการใช้สื่อการสอน เป็นการสร้างความพร้อมให้ครู ผู้เรียน สื่อการสอน ตลอดจนสิ่งแวดล้อมหรือปัจจัยอื่นๆ เพื่อให้การใช้สื่อประกอบการเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพประกอบด้วย

1. การเตรียมความพร้อมของตัวครู ตัวครูเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกของการใช้สื่อการสอน เพราะครูเป็นผู้เลือกจัดสื่อประกอบการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน ดังนั้นครูควรจะมีการเตรียมตัวในด้านดังต่อไปนี้

1.1 ศึกษาบทเรียน ครูจะต้องศึกษาบทเรียนจากคู่มือครู และแผนการสอน ดูว่าบทเรียนนั้นๆ มีเนื้อหาและจุดมุ่งหมายอย่างไร

1.2 เตรียมการสอน กำหนดชนิดและเวลาของการใช้สื่อการสอน

1.3 จัดหาสื่อการสอน ถ้าต้องการมีการผลิต ผู้ผลิตจะต้องศึกษาถึงวัสดุอุปกรณ์ และวิธีการผลิต เพื่อช่วยให้สามารถผลิตสื่อการสอนได้ตรงตามความต้องการ

1.4 ศึกษารายละเอียดจากคู่มือของสื่อการเรียนการสอน (ถ้ามี)

1.5 จัดเตรียมสื่อการสอนอื่นๆ และวัสดุที่จำเป็นต้องใช้ร่วมกับสื่อการสอนนั้น

1.6 ทดลองใช้เช่น ลองฟัง ลองฉายดูก่อนที่จะมีการใช้จริงในห้องเรียน

2. การเตรียมตัวผู้เรียน การเตรียมตัวผู้เรียนเป็นการสร้างความพร้อมให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนก่อนที่จะมีการใช้สื่อการสอน ซึ่งสามารถปฏิบัติได้ดังนี้

2.1 การใช้สื่อการสอนบางอย่าง ครูและนักเรียนควรกำหนดจุดมุ่งหมายในการเรียนการสอนพร้อมกัน

2.2 ช่วยให้ผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเรียนรู้จากสื่อการสอนด้วยวิธีต่างๆ เช่น กระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจในสื่อที่ครูนำมาใช้ประกอบในกิจกรรมสัมพันธ์กับสิ่งที่จะเรียนรู้ใหม่ ให้เข้ากับประสบการณ์ของผู้เรียน ให้ความรู้พื้นฐาน

2.3 เตรียมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนให้มากที่สุด

3. การเตรียมสื่อการสอน การเตรียมสื่อการสอนเป็นการเตรียมพร้อมทั้งด้านสื่อการสอน วัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนห้องเรียน และสิ่งแวดล้อมหรือปัจจัยอื่นๆ ที่มีส่วนต่อการเรียนการสอนก่อนที่จะลงมือใช้สื่อ มีแนวทางที่ควรปฏิบัติดังนี้

3.1 ตรวจสอบสื่อการสอนว่าตรงกับจุดมุ่งหมายการเรียนการสอนหรือไม่ โดยทดลองใช้หรือฉายดูก่อน เป็นต้น

3.2 จัดลำดับของสื่อให้เหมาะสมถูกต้องหรือทำการติดตั้งเข้าที่เพื่อความสะดวก
เมื่อลงมือใช้

3.3 จับเวลาทดลองใช้สื่อเพื่อประมาณเวลาการใช้สื่อกับการเรียนการสอนให้
เหมาะสมเมื่อปฏิบัติจริง

3.4 ในกรณีที่จะใช้เครื่องมือโสตทัศนูปกรณ์ เช่น เครื่องเสียง เครื่องฉายต่างๆ
ควรตรวจสอบและเตรียมเครื่องมือเหล่านั้น ให้อยู่ในสภาพที่พร้อมจะใช้งานได้ทันที

3.5 จัดบันทึกหัวข้อสำคัญจากสื่อ เพื่อใช้อธิบายเพิ่มเติมให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่าย
ขึ้น

3.6 เตรียมอุปกรณ์และวัสดุต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ร่วมกับการใช้สื่อไว้ให้พร้อม
เช่น ขาดังแผนภูมิ สายไฟฟ้า หลอดอะไหล่

4. การเตรียมการในด้านสิ่งแวดล้อมความสะดวกต่างๆ ให้พร้อมก่อนลงมือ
ปฏิบัติการ หากเตรียมไว้อย่างดีก็เปรียบเสมือนว่าการปฏิบัติงานนั้นสำเร็จไปแล้วเกินกว่าครึ่ง ใน
ทำนองเดียวกัน หากต้องการให้การใช้สื่อการสอนมีประสิทธิภาพ ก็ต้องเตรียมการให้พร้อมทุกด้าน
ในด้านสิ่งแวดล้อมความสะดวก คือ การเตรียมการในด้านห้องเรียน และวัสดุอุปกรณ์ ควร
เตรียมพร้อมในสิ่งต่างๆ ต่อไปนี้

4.1 เตรียมวัสดุให้เพียงพอ

4.2 ตรวจสอบระบบแสงสว่าง และการถ่ายเทอากาศภายในห้องเรียน ถ้าห้อง
เรียนเป็นห้องฉาย ควรเป็นห้องที่สามารถควบคุมแสงสว่างได้ มีแสงสว่างการจัดบันทึกอย่าง
เพียงพอสำหรับการจัดบันทึก แต่ไม่รบกวนที่ฉายบนจอ มีการถ่ายเทอากาศดี

4.3 จัดตั้งระบบกวนภายนอก ที่จะเบนความสนใจของผู้เรียนให้หันเหไปทางอื่น

4.4 หากสื่อการสอนนั้นเป็นเกมหรือการจัดสถานการณ์จำลองในห้องเรียน โต๊ะ
เก้าอี้ ในห้องเรียน ควรจะโยกย้ายง่าย หรือจัดรูปแบบใหม่ ได้โดยไม่ยากนัก

6.5 หลักการใช้สื่อการเรียนการสอน

ภายหลังจากที่ผู้สอนได้เลือกและตัดสินใจแล้วว่า จะใช้สื่อประเภทใดในการสอน
เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาของสื่อ นั้นได้ดีที่สุด ผู้สอนจำเป็นต้องมีหลักใน
การใช้สื่อการสอนด้วย

กิดานันท์ มลิทอง (2543) ได้เสนอหลักในการใช้สื่อการสอนตามลำดับดังนี้

1. เตรียมตัวผู้สอน เป็นการเตรียมตัวในการอ่าน ฟังหรือดูเนื้อหาที่อยู่ในสื่อที่จะใช้ว่ามีเนื้อหาถูกต้อง ครบถ้วน และตรงกับที่ต้องการใช้หรือไม่ ถ้าสื่อนั้นมีเนื้อหาไม่ครบ ผู้สอนจะเพิ่มเติมโดยวิธีการใดในจุดไหนบ้าง จะมีวิธีการใช้สื่ออย่างไร
2. เตรียมจัดสภาพแวดล้อม โดยการจัดเตรียมวัสดุ เครื่องมือ และอุปกรณ์ที่จำเป็นต้องใช้ให้พร้อม ตลอดจนจัดเตรียมสถานที่ห้องเรียนให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมด้วย
3. เตรียมความพร้อมผู้เรียน เป็นการเตรียมตัวผู้เรียนโดยมีการแนะนำหรือให้ความคิดรวบยอดว่าเนื้อหาในสื่อเป็นอย่างไร เพื่อให้ผู้เรียนเตรียมความพร้อมในการฟัง ดูหรืออ่านบทเรียนจากสื่อให้เข้าใจได้ดีและสามารถจับประเด็นสำคัญของเนื้อหาได้
4. การใช้สื่อ ผู้สอนต้องใช้สื่อให้เหมาะกับขั้นตอนที่เตรียมไว้แล้ว เพื่อให้ดำเนินการสอนไปได้อย่างรวดเร็ว และต้องควบคุมการเสนอสื่อให้ถูกต้อง
5. การติดตามผล หลังจากที่มีการเสนอสื่อแล้ว ควรมีการติดตามผลโดยการให้ผู้เรียนตอบคำถาม อภิปราย หรือเขียนรายงานมาส่ง เพื่อเป็นการทดสอบว่าผู้เรียนเข้าใจบทเรียนและเรียนรู้จากสื่อที่เสนอไปนั้นอย่างถูกต้องหรือไม่ เพื่อให้ผู้สอนจะสามารถทราบจุดบกพร่องและแก้ไขปรับปรุงการสอนของตนได้

สมบุญ สงวนญาติ (2534) กล่าวว่า การนำสื่อการสอนมาใช้ ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ

1. การใช้สื่อการสอนตามแผนที่วางไว้ โดยปฏิบัติตามขั้นตอน ตามวิธีการและระยะเวลาที่กำหนด สื่อบางชนิดใช้ในการนำเข้าสู่บทเรียน บางชนิดใช้ประกอบคำอธิบาย บางชนิดใช้สรุป บางชนิดใช้ในการประเมิน จึงควรคำนึงถึงเทคนิคการใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด
2. จัดสภาพเพื่อให้การใช้สื่อดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้แก่
 - 2.1 เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม การใช้สื่อการสอน โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดกิจกรรมการเรียนการสอนมีความหมายต่อผู้เรียนยิ่งขึ้น และนอกจากนั้นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม ย่อมเป็นการสร้างเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ มโนคติต่างๆ และก่อให้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองอีกด้วย
 - 2.2 ตอบและอธิบายข้อซักถามของผู้เรียน ซึ่งแนะสาระสำคัญขั้นตอนและข้อเท็จจริงต่างๆ ที่ผู้เรียนจะเรียนรู้ได้จากสื่อต่างๆ ตลอดจนแนะนำ วิธีการเรียนรู้จากสื่อการสอน

จาก

ผู้เรียน

2.3 พยายามสำรวจตัวเองอยู่เสมอ ในระหว่างการใช้สื่อการสอน ไม่ว่าจะเป็น สื่อนำ ทำทางในขณะสอน โดยสื่อนำในขณะพูด ควรยึดแย้งเป็นมิตรกับผู้เรียน ใช้สายตาให้เป็น ประโยชน์ เพราะสายตาครูจะช่วยให้ผู้เรียนใส่ใจติดตามบทเรียน และเป็นการสร้างวินัยในชั้นเรียน ทางอ้อม และเสียงครูต้องดังมีระดับเสียงและความเร็วเหมาะสม มีการย้ำหรือเน้นถึงตอนสำคัญ สำหรับทำทางและบุคลิกของครูมีอิทธิพลต่อความเชื่อ ความมั่นใจและความประทับใจต่อผู้เรียน มาก การแสดงพยายามแสดงอย่างนักแสดงที่ดี พูดให้น้อยอย่างคล่องแคล่ว การแสดงทำทางให้ ความสนใจและให้ความสำคัญต่อผู้เรียนด้วยความจริงใจและยุติธรรมใช้สื่อการสอนอย่างมี ชั้นตอน สอดคล้องกับจังหวะเวลาและเนื้อหาตามที่เตรียมและวางแผนการใช้สื่อการสอนไว้ (ไชย ยศ เรื่องสุวรรณ, 2526)

6.6 หลักการประเมินผลการใช้สื่อการสอน

ประเมินการใช้สื่อการสอนในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ประเมินการวางแผนการใช้สื่อ เป็นการประเมินเพื่อดูว่าได้ใช้สื่อไปตามที่วางแผนไว้หรือไม่ หรือเป็นไปเพียงตามหลักทฤษฎีแต่ไม่สามารถปฏิบัติได้จริง

2. การประเมินกระบวนการใช้สื่อ โดยประเมินว่าการใช้สื่อนั้นมีปัญหาอุปสรรค ขัดข้องอย่างไรบ้าง มีสาเหตุมาจากอะไร ได้มีการเตรียมการป้องกันไว้ก่อนหรือไม่ ดำเนินการตาม ขั้นตอนทางเทคนิคหรือไม่ เป็นต้น

3. การประเมินผลที่เกิดขึ้นจากการใช้สื่อ ซึ่งมักจะเกิดผลกับนักเรียนโดยตรง ประเมินในประเด็นว่า ผลของการใช้สื่อตามแผนและขบวนการที่วางไว้นั้น ก่อให้เกิดผลแก่นักเรียน อย่างไร นักเรียนเข้าใจหรือบรรลุตามวัตถุประสงค์ได้ตามเกณฑ์หรือต่ำกว่าเกณฑ์ (กิดานันท์ มลิทอง, 2536)

จะเห็นได้ว่า ในการใช้สื่อการเรียนการสอนนั้น หากต้องการให้มีประสิทธิภาพสูงสุด นั้น จะต้องกระทำอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ การเลือกสื่อการสอน ที่ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ วิธีการสอน ผู้เรียน สื่อการสอน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ การเตรียมความพร้อม ทั้งครู นักเรียน และสภาพแวดล้อม การนำสื่อการสอนมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ ตลอดจนการประเมินผลการใช้ สื่อการสอน ทั้งนี้เพื่อให้การใช้สื่อการสอนนั้นเกิดประสิทธิภาพที่ต้องการหรือตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ส่วนการประเมินผลการใช้สื่อจะช่วยให้ครูทราบว่าการใช้สื่อการสอนก่อให้เกิดประโยชน์แก่นักเรียนมาก น้อยเพียงใด ส่งผลต่อการเรียนรู้เพิ่มขึ้นหรือไม่ มีข้อบกพร่องในขั้นตอนไหน ซึ่งเมื่อได้มีการ ประเมินแล้ว จะได้ข้อมูลเพื่อนำไปปรับปรุงกระบวนการใช้สื่อให้มีประสิทธิภาพต่อไป

6.7 สื่อการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

การเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ มีธรรมชาติที่แตกต่างไปจากกลุ่มประสบการณ์อื่นๆ ส่วนใหญ่ประสบการณ์ต่างๆ นั้นจะเน้นที่ทักษะพิสัย โดยมีพุทธิพิสัยและจิตพิสัยเป็นความสำคัญอันดับรองลงไป สื่อการเรียนจึงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากกลุ่มประสบการณ์อื่นๆ ด้วย ถ้าพิจารณาตามประเภทของสื่อที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในวงการศึกษา คงจะใช้ได้ดีเฉพาะประเภทของสื่อดังนี้ (วิชัย ประสิทธิ์วุฒิเวช, 2535)

1. ภาพนิ่ง ได้แก่ รูปภาพ แผนภูมิ
2. ของจริงและหุ่นจำลอง ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ ของจริง หุ่นจำลอง วัสดุ
3. เอกสารสิ่งพิมพ์ ได้แก่ ใบกำหนดงาน ใบแนะนำความรู้ ใบมอบหมายงาน

ประเภทของสื่อการเรียนทั้ง 3 รายการนี้ เป็นสื่อการเรียนที่ใช้อยู่เสมอในกิจกรรมการเรียนการสอน ส่วนประเภทของสื่อชนิดอื่นๆ เช่น ภาพยนตร์ โทรทัศน์ เครื่องบันทึกเสียง เกม และสถานการณ์จำลอง การสอนแบบโปรแกรม การสอนโดยใช้คอมพิวเตอร์ เป็นสื่อการเรียนที่ใช้ได้ในบางโอกาสกับหัวข้อประสบการณ์ที่มีความเหมาะสม รายละเอียดของสื่อการเรียนการสอน 3 ประเภทข้างต้น ได้แก่

รูปภาพ

รูปภาพเป็นทัศนวัสดุที่ใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน ทำให้ผู้เรียนเข้าใจบทเรียนได้ถูกต้องและรวดเร็วขึ้น ได้แก่

- ภาพเขียน ได้แก่ ภาพการ์ตูน ภาพลายเส้น ภาพเหมือน
- ภาพพิมพ์ เช่น ภาพโฆษณา ภาพโปสเตอร์ ภาพจากสิ่งพิมพ์
- ภาพถ่าย เช่น ภาพเลื่อน ภาพถ่ายด้วยตนเอง

การเลือกรูปภาพที่มีลักษณะเรื่องราวตรงกับจุดมุ่งหมายและเนื้อหาหรือประสบการณ์ มีหลักการ คือ

1. เลือกรูปภาพที่มีลักษณะเรื่องราวตรงกับจุดมุ่งหมายและเนื้อหาหรือประสบการณ์
2. เลือกรูปภาพที่มีความเป็นจริงหรือสื่อความหมายให้เห็นจริงและแสดงขนาดได้ถูกต้อง
3. เลือกรูปภาพที่มีความยากง่ายเหมาะสมกับวัยและประสบการณ์ของผู้เรียน
4. ภาพสีเป็นภาพที่ผู้เรียนระดับประถมศึกษาให้ความสนใจมากกว่าภาพขาวดำ
5. เลือกรูปภาพขนาดใหญ่ที่แสดงสิ่งต่างๆ ให้เห็นได้ชัดเจน

แผนภูมิ

แผนภูมิเป็นทัศนวัสดุที่ใช้รูปภาพและสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อแสดงความหมายของเรื่องราว และแนวคิดต่างๆ ให้ผู้เรียนเข้าใจได้ชัดเจนหรือเป็นการทบทวนสิ่งที่ได้เรียนรู้ผ่านไปแล้ว ประโยชน์ของแผนภูมิดังนี้

1. ใช้ประกอบคำอธิบาย การสาธิต ของผู้สอน
2. เป็นการทบทวนหรือบอกลำดับขั้นตอนการทำงานในขณะที่ผู้เรียนฝึกปฏิบัติ
3. ใช้กระตุ้นหรือสร้างความสนใจแก่ผู้เรียน
4. ใช้ในการนำเข้าสู่เรื่อง สรุป และทบทวนบทเรียน
5. เป็นการสร้างเสริมประสบการณ์อย่างกว้างขวาง

แผนภูมิที่เป็นสื่อการเรียนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ส่วนใหญ่เป็นแผนภูมิแบบต่อเนื่อง ซึ่งแสดงลำดับขั้นตอนของการทำงานหรือการดำเนินกิจกรรมเป็นขั้นๆ ซึ่งเรียกว่า แผนภูมิลำดับขั้นตอนการทำงาน มีลักษณะเป็นการแสดงการทำงานตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการหรือได้งานสำเร็จรูปออกมา ไม่มีรายละเอียดของสื่อการเรียนและคำบรรยายประกอบภาพ เปลี่ยนจากภาพแสดงลำดับขั้นตอนการทำงานเป็นลำดับขั้นตอนการทำงานจริงแทน บางครั้งอาจใช้วัสดุที่นำมาประดิษฐ์เป็นขั้นตอน ติดบนกระดาษแผนภูมิขนาดใหญ่ตามลำดับตั้งแต่ต้นจนจบ โดยไม่ต้องเขียนคำอธิบาย

เครื่องมือเครื่องใช้

เครื่องมือ หมายถึง วัตถุหรืออุปกรณ์ที่นำมาใช้สำหรับสร้างหรือประดิษฐ์ผลงานชนิดต่างๆ เพื่อไปใช้ในการทำงานหรือประกอบธุรกิจในชีวิตประจำวัน เช่น ค้อน เลื่อย เป็นเครื่องมือสำหรับสร้างโต๊ะ เก้าอี้ ฯลฯ จักรเย็บผ้า เข็มเย็บผ้า เป็นเครื่องมือในการผลิตเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ จอบ เสียม พลั่ว เครื่องมือในการเตรียมดินเพื่อใช้ปลูกพืช

เครื่องใช้ หมายถึง วัสดุหรืออุปกรณ์ที่นำไปใช้ในการทำงานหรือประกอบธุรกิจในชีวิตประจำวัน เช่น ไม้กวาด ถังขยะ จาน ผ้าเช็ดมือ ฯลฯ สิ่งของต่างๆ เหล่านี้มีได้ใช้สำหรับสร้างสิ่งของขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง แต่จะเป็นวัสดุหรืออุปกรณ์ที่อำนวยความสะดวกในการทำงานได้บรรลุผล

เครื่องมือเครื่องใช้เป็นสื่อการเรียนได้ในกรณีที่เครื่องมือเครื่องใช้นั้นมีหลากหลายลักษณะและชื่อเรียก มีการใช้งานในรายละเอียดที่แตกต่างกัน จำเป็นยิ่งที่ผู้สอนจะต้องแนะนำให้ผู้เรียนรู้จักก่อนจะนำไปใช้ เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการฝึกปฏิบัติงาน เช่น ความแตกต่าง

ระหว่างจอบขุดและจอบตายเป็น ไม้กวาดดอกหญ้า ไม้กวาดขนไก่ และไม้กวาดทางมะพร้าว เลื่อยรอก เลื่อยลั่นดา และเลื่อยฉลุ เป็นต้น

ของจริง

ของจริงเป็นสื่อการเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์โดยตรงด้วยตนเอง ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้โดยผ่านประสาทสัมผัสอันได้แก่ การมองเห็น ได้ยินเสียง ได้สัมผัส ลิ้มรส และดมกลิ่น ซึ่งเป็นลักษณะที่ดีของสื่อการเรียนรู้ ลักษณะของจริงที่นำมาใช้ในการเรียนการสอนมีหลักการที่ควรพิจารณา คือ

1. ขนาดไม่เล็กหรือใหญ่เกินไป
2. มีสภาพไม่ผิดไปจากสภาพที่เป็นจริง
3. ไม่มีความยุ่งยากซับซ้อนเกินกว่าจะศึกษาได้ ในระยะเวลาที่เหมาะสม
4. การนำของจริงมาใช้จะต้องนำมาทั้งหมดไม่ใช่นำมาเพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง
5. ไม่เป็นอันตรายต่อร่างกายหรือสุขภาพของผู้เรียนและผู้สอน

ของจริงนอกจากจะเป็นสื่อสื่อความหมายที่ดีของการเรียนการสอนแล้ว ในบางกรณีของจริงอาจใช้ป็นสิ่งเร้าให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจ เช่น ตัวอย่างงานสำเร็จรูป ในแขนงงานประดิษฐ์ ความสวยงามของสิ่งประดิษฐ์จะเป็นแรงจูงใจให้ผู้เรียนมีความกระตือรือร้นในการฝึกปฏิบัติงาน

วัสดุ

วัสดุ คือสิ่งสิ่งเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ผู้สอนกำหนดให้ผู้เรียนจัดทำมา เพื่อฝึกการทำงานในแขนงต่างๆ เช่น กาว สี เชือก เศษกระดาษ เศษผ้า ด้าย โบตอง ฯลฯ วัสดุต่างๆ นี้จะได้มา 2 วิธี คือการจัดซื้อและการจัดหา บางสิ่งบางอย่างไม่สามารถหาได้ ผู้สอนก็จำเป็นต้องให้ผู้เรียนจัดซื้อ เช่น กาวลาเท็กซ์ สีโปสเตอร์ ด้ายปัก ฯลฯ งานบางชนิดผู้สอนสามารถหาได้จากท้องถิ่น ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนมาก และยังช่วยประหยัดรายจ่าย

ใบงานหรือใบกำหนดงาน

ใบงานเป็นแบบพิมพ์ที่กำหนดรายละเอียดของวิธีและลำดับขั้นตอนของการทำงานตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ โดยมีการกำหนดชื่องาน รายการวัสดุ และเครื่องมือ ภาพแสดงพร้อมคำอธิบายวิธีการทำ

สื่อบุคคล

นอกจากสื่อการเรียนการสอนข้างต้นแล้ว หากในรายวิชากลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ มีการเชิญวิทยากรมาช่วยถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียนเกี่ยวกับงานอาชีพต่างๆ วิทยากรเหล่านั้นก็ถือว่าเป็นสื่อประเภทบุคคล ซึ่งตรงกับประเภทของสื่อการเรียนที่ อีลี (Ely, 1972)

ได้จำแนกไว้ว่า บุคคลที่เป็นผู้เชี่ยวชาญที่โรงเรียนเชิญมาเป็นวิทยากรก็ถือเป็นสื่อชนิดหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญดังนี้

จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้านวิชาการอย่างเต็มความสามารถ และได้มีโอกาสหาความรู้และทักษะจากแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นต่างๆ เปิดโอกาสให้โรงเรียนจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น มีการปรับเนื้อหาสาระรายวิชา เพื่อสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น เป็นเหตุให้ครูบางคนไม่สามารถสอนเนื้อหาสาระได้ครบทุกเรื่อง จึงต้องอาศัยแหล่งความรู้ที่มีอยู่มาช่วยในการเรียนการสอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น วิทยากรในท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องดีกว่าครู เช่น เกี่ยวกับการประกอบอาชีพต่างๆ ในท้องถิ่น หรือเกี่ยวกับงานที่เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาแต่อดีต อีกทั้งภาระในการสอนของครูมีมาก หากได้นำวิทยากรท้องถิ่นมาช่วย จะทำให้ครูจัดการสอนได้ดีขึ้น นักเรียนได้เปลี่ยนบรรยากาศ และที่สำคัญนักเรียนจะได้รับประสบการณ์ ความรู้ ทักษะกระบวนการการทำงานที่ละเอียดถูกต้อง อันจะเป็นพื้นฐานการทำงานที่ดีต่อไปในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2524)

7. ทฤษฎีการเรียนการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

7.1 จิตวิทยาการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

จิตวิทยาการเรียนการสอนเป็นสิ่งที่ผู้สอนจำเป็นต้องมีการเรียนรู้ แล้วนำสิ่งที่เกิดการเรียนรู้ แล้วไปใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติการสอน ลักษณะของการนำไปใช้เป็นวิธีการปฏิบัติเสริมให้องค์ประกอบของการสอนครบสมบูรณ์ การเรียนรู้ทางด้านจิตวิทยาการเรียนการสอนจะทำให้ผู้สอนได้เข้าใจถึงธรรมชาติของผู้เรียนแต่ละวัย พฤติกรรม การกระทำ หรือกระบวนการคิดของผู้เรียน

การจัดเนื้อหาสาระและประสบการณ์ในหลักสูตร แต่ละรายวิชาหรือกลุ่มประสบการณ์ มีธรรมชาติที่ไม่เหมือนกัน หลักสูตรจึงกำหนดโครงสร้างของเนื้อหาแยกออกจากกัน ซึ่งหลักสูตรประถมศึกษาได้แยกเป็นกลุ่มประสบการณ์ สำหรับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับจิตวิทยาการเรียนการมีประเด็นที่น่าสนใจ คือ

ผู้สอนส่วนใหญ่มักคำนึงถึงเนื้อหาสาระและประสบการณ์ที่หลักสูตรกำหนดไว้เป็นหลัก มุ่งจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนอยู่ในระดับสูง ถ้ากิจกรรมที่จัดไม่ประสบความสำเร็จ จะพยายามปรับเปลี่ยนแต่ทางด้านพฤติกรรมการสอน โดย

ลุ่มค่านึงถึงพัฒนาการของเด็ก และหลักการทางจิตวิทยาที่มีผลต่อการเรียนการสอน ทั้งๆ ที่ผู้สอนทุกคนที่ผ่านสถาบันการผลิตครูจะต้องเคยเรียนรู้ในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับจิตวิทยา

จิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับเด็กระดับประถมศึกษา เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการด้านต่างๆ ของเด็ก เป็นเรื่องความนึกคิดของแต่ละบุคคล ซึ่งต้องมีวิธีการในการศึกษา และส่วนหนึ่งเป็นพฤติกรรมที่ปรากฏโดยใช้การสังเกต และการวิเคราะห์ในการพิจารณา การนำไปใช้ให้เกิดผลจึงต้องมีพื้นฐานความรู้ สามารถเลือกเทคนิคและวิธีการจากหลักการหรือทฤษฎี ซึ่งผู้สอนส่วนใหญ่ยังขาดทักษะด้านนี้

ความจริงอีกประการหนึ่งคือ ผู้สอนน้อยคนที่จะศึกษาภูมิหลังของผู้เรียนซึ่งมีความแตกต่างระหว่างบุคคล อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและแนวความคิด ถ้ามีการศึกษาความแตกต่างระหว่างบุคคลก่อนจะเป็นการช่วยให้ผู้เรียนแต่ละคนได้พัฒนาอย่างเต็มที่ตามความสามารถและความสนใจที่แตกต่างกัน

กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพเป็นกลุ่มประสบการณ์ที่มุ่งให้ผู้เรียนทำงานเป็น มีนิสัยรักการทำงาน และมีการปรับปรุงงานอยู่เสมอ กิจกรรมการเรียนการสอนจึงเน้นที่การฝึกทักษะและการฝึกทักษะที่จะได้ผลดี จำเป็นต้องมีพื้นฐานความรู้เรื่องการเรียนรู้ทางทักษะ ซึ่งเป็นการนำผลของเรื่องจิตวิทยาการเรียนรู้ไปใช้ แต่ในสภาพความเป็นจริงของผู้สอนโดยทั่วไป มักจะใช้สามัญสำนึกความน่าจะเป็นในหลักการสอนหรือตามความเคยชินตามลักษณะที่ตนเองเคยถูกอบรมฝึกฝนมาก่อน ส่วนหนึ่งของการสอนอาจจะได้ผลดี ถ้าผู้เรียนเป็นผู้มีประสบการณ์ในการเรียนรู้ทักษะ แต่ถ้าผู้เรียนขาดประสบการณ์จะทำให้การสอนไม่ได้ผล และยังสร้างเจตคติต่อการเรียนรู้งานทักษะทางลบโดยทางอ้อมอีกด้วย

ปัญหาที่สำคัญที่สุดได้แก่ ผู้ปกครอง ผู้เรียน น้อยรายที่จะมีความเข้าใจในจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้สิ่งที่เป็นทักษะในกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นที่กลุ่มทักษะที่เป็นเครื่องมือการเรียนรู้ประกอบด้วยคณิตศาสตร์และภาษาไทยเป็นหลัก เพื่อจะได้เป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น มองกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพเป็นประสบการณ์ที่มีความสำคัญน้อย หรือเป็นกลุ่มประสบการณ์สำหรับผู้เรียนอีกระดับหนึ่งที่ไม่สามารถจะศึกษาต่อ ดังนั้นผู้สอนอาจใช้จิตวิทยาการเรียนการสอนสร้างเจตคติที่ถูกต้องให้กับผู้เรียน

7.2 พัฒนาการของเด็กระดับประถมศึกษา

การนำความรู้ทางด้านจิตวิทยาพัฒนาการมาใช้กับกลุ่มการงานและพื้นฐาน

อาชีพ เป็นการทำให้ผู้สอนมีความเข้าใจในตัวผู้เรียนมากขึ้น เพื่อประโยชน์ทางการเรียนการสอน เพราะกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพนอกจากจะสอนให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในด้านเนื้อหาสาระแล้ว ยังมุ่งสอนประสบการณ์ให้ผู้เรียนมีความสามารถในการปฏิบัติงาน มีความสามารถและทักษะในการใช้เครื่องมือและการใช้มือในการปฏิบัติงาน อันเป็นพื้นฐานในการทำงานและงานอาชีพ การจัดประสบการณ์ต่างๆ จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงอายุของผู้เรียน เนื่องจากผู้เรียนในแต่ละระดับชั้นมีอายุต่างกัน ความสามารถก็ย่อมแตกต่างกัน ผู้สอนที่มีความเข้าใจในจิตวิทยาพัฒนาการจะจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้เหมาะสม ก่อให้เกิดผลในการวางรากฐานด้านเจตคติที่ดีต่อการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ดังนั้นผู้สอนจึงควรศึกษาพัฒนาการของเด็กระดับประถมศึกษาวัย 6 – 12 ปี ก่อนการสอน ซึ่งมีความสำคัญดังนี้

1. พัฒนาการทางกาย เด็กในวัยนี้มีความคล่องแคล่วว่องไวมากกว่าในวัยเด็กตอนต้น มีความสามารถในการเคลื่อนไหว และมีการเจริญเติบโตของกล้ามเนื้อตามอายุ
1. พัฒนาการทางอารมณ์ เป็นสิ่งที่ต้องสังเกตจากพฤติกรรมที่ปรากฏของเด็กแต่ละวัยในสถานการณ์ต่างๆ
2. พัฒนาการทางสังคม วัยเด็กเป็นวัยที่น่าจะมีความต้องการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น โดยเฉพาะกับเด็กในวัยเดียวกัน
3. พัฒนาการทางสติปัญญา เป็นสิ่งที่ผู้สอนโดยทั่วไปควรให้ความสนใจ เนื่องจากสัมพันธ์โดยตรงกับการเรียนการสอน

พัฒนาการของเด็กระดับประถมศึกษาจึงเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า เด็กในวัยนี้มีความต้องการเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น โดยการพยายามคิดทำ คิดผลิต สิ่งต่างๆ ซึ่งจะไปช่วยพัฒนาความขยันขันแข็ง สิ่งที่ผู้สอนควรระมัดระวังและให้ความสนใจคือ ความรู้สึกที่ต่ำต้อย ช่วยตนเองไม่ได้ ผู้สอนควรเปิดโอกาสให้เด็กทำงานแข่งกับตนเอง จะทำให้ทุกคนมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จ

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งของพัฒนาการที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกลุ่มกรงานและพื้นฐานอาชีพคือ ควรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บทบาทหน้าที่ที่เหมาะสมของเพศหญิงและเพศชาย พยายามหลีกเลี่ยงการให้เด็กรับรู้บทบาทของผู้หญิงนั้นด้อยกว่าชาย ซึ่งเป็นผู้นำตามค่านิยมเก่าๆ ของสังคมไทย ควรพยายามชี้ให้เห็นตรงตามสภาพความเป็นจริง ผู้หญิงและผู้ชายในปัจจุบันมีความทัดเทียมกัน ต่างช่วยกันทำงานอาชีพเพื่อรายได้ของครอบครัว ทั้งผู้หญิงและผู้ชายต่างก็มีความสามารถในการประกอบอาชีพต่างๆ เหมือนๆ กัน งานบ้านจึงเป็นสิ่งที่ทั้งหญิงและชายต้องช่วยกันทำ ไม่มีการแบ่งแยกว่างานใดเป็นของเพศใด

7.3 พัฒนาการทางอาชีพของเด็กประถมศึกษา

ผลการศึกษาของนักจิตวิทยาด้านพัฒนาการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ มีสิ่งที่ผู้สอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพควรให้ความสนใจ เนื่องจากขั้นแรกของการพัฒนาการนั้นมีส่วนหนึ่งอยู่ในวัยของผู้เรียนระดับประถมศึกษา ผู้สอนต้องศึกษาและสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนตามลำดับขั้นตอนและวัย และประยุกต์หรือปรับให้มีความสอดคล้องกัน เพื่อประโยชน์ของผู้เรียนเป็นหลัก และพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

สำหรับผู้เรียนในระดับประถมศึกษา ช่วงอายุระหว่าง 4-10 ปีนั้น เป็นช่วงที่ผู้เรียนกำลังเรียนอยู่ระดับ ป.1-4 พัฒนาการอยู่ในระยะที่คิดถึงเรื่องอาชีพในลักษณะเพื่อฝัน ผู้สอนจึงควรสอดแทรกเจตคติที่ดีต่ออาชีพต่างๆ ตามโอกาสอันควร โดยเฉพาะสิ่งที่ผู้เรียนกำลังเรียนรู้ตามหลักสูตรกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ หรือหัวข้อเรื่องที่กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพไปบูรณาการเข้ากับกลุ่มประสบการณ์อื่นๆ ส่วนในช่วงอายุ 11 - 12 ปี ซึ่งกำลังเรียนอยู่ในระดับ ป. 5-6 เป็นช่วงที่อยู่ในระยะของความสนใจในอาชีพต่างๆ หลักสูตรได้กำหนดให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเลือกเรียนแขนงในกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ เป็นการสอดคล้องกับพัฒนาการทางอาชีพ ถ้าผู้เรียนมีความสนใจในงานอาชีพใดๆ ที่เหมาะสมกับวัยและความสามารถ โดยถูกต้องกับวัฒนธรรมไทย สังคมยอมรับ ผู้สอนควรให้การสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นเปิดสอนรายวิชาที่ผู้เรียนสนใจ การสร้างหลักสูตรย่อยในระดับท้องถิ่นที่สอนการงานและพื้นฐานอาชีพตามที่ผู้เรียนสนใจ การจัดเครื่องมือเครื่องใช้ในการฝึกปฏิบัติงานอาชีพ หรือแม้กระทั่งการจัดหาวิทยากร ทั้งนี้เพื่อจะได้เป็นพื้นฐานอาชีพแก่ผู้เรียน ถ้ามีความสนใจจริงจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนในอนาคตที่สามารถหาความก้าวหน้าเพิ่มเติมได้ (พรธณี เกษกมล, 2532)

7.4 ทฤษฎีการเรียนรู้ที่ใช้ในการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักจิตวิทยาได้พิจารณาจากธรรมชาติของมนุษย์ เป็นพื้นฐานของทฤษฎี การจัดการเรียนการสอนด้วยวิธีการใดนั้น ขึ้นอยู่กับทฤษฎีนั้นๆ มองธรรมชาติของคนในลักษณะใด ผู้สอนจึงต้องศึกษาและวิเคราะห์ถึงแง่มุมการมองการเรียนรู้ของนักจิตวิทยาให้สามารถนำความแตกต่างมาผสมผสานเป็นหลักการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักจิตวิทยา ถ้านำมาจัดเป็นกลุ่มสามารถจัดได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มพฤติกรรมนิยม กลุ่มพุทธินิยม และกลุ่มแรงจูงใจ เพื่อวิเคราะห์และพิจารณาให้ลึกซึ้ง

อาจกล่าวได้ว่า ทฤษฎีหรือความเชื่อทั้ง 3 กลุ่ม เป็นการเรียนรู้สิ่งเดียวกัน แต่มองคนละด้าน โดยกลุ่มพุทธินิยมเน้นทางการใช้กล้ามเนื้อในการเรียนรู้แต่ละครั้ง แต่ละส่วนดังกล่าวจะมีส่วนร่วมในการเรียนรู้มากน้อยแตกต่างกันไปตามลักษณะของสิ่งที่จะเรียนรู้ ถ้าเป็นการเรียนรู้ในส่วนที่เป็นความรู้เนื้อหาสาระ ส่วนที่เป็นสมองหรือสติปัญญาจะทำงานมาก ถ้าจะเรียนรู้ประสบการณ์ที่เน้นภาคปฏิบัติหรือการใช้กล้ามเนื้อ เช่น การทำฝีมือ ในกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือการเรียนรู้กรณีนี้จะเน้นที่การใช้กล้ามเนื้อและการเคลื่อนไหวในการปฏิบัติกิจกรรมนั้นๆ แต่สติปัญญาหรือสมองก็ยังทำหน้าที่ควบคุมอยู่ ในทำนองเดียวกันการเรียนรู้ทางด้านอารมณ์ก็จะมีสติปัญญาเข้ามาควบคุมและเกี่ยวข้องด้วย เช่น การสอนให้มีเจตคติที่ดีต่องานอาชีพ สติปัญญาจะมีส่วนเกี่ยวข้องในการรับรู้ ข้อมูล และรายละเอียดต่างๆ เพื่อนำมาคิดวิเคราะห์และพิจารณา จิตวิทยาที่ถูกต้องสมบูรณ์จึงเป็นผลรวมของหลักการเรียนรู้ของทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าว (ธวัชชัย ชัยจิรฉายากุล, 2527)

1. จิตวิทยาการเรียนรู้กลุ่มพฤติกรรมนิยม

มีแนวความคิดว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นจากพฤติกรรมที่เป็นการตอบสนองของสิ่งเร้า ถ้าไม่มีการตอบสนองสิ่งเร้า แสดงว่า การเรียนรู้ในสิ่งนั้นยังไม่เกิดขึ้น ผลงานของนักจิตวิทยาในกลุ่มนี้ได้แก่

1.1 การเรียนรู้ตามแนวคิดของธอร์นไดค์

เอ็ดเวิร์ด แอล ธอร์นไดค์ (Edward L. Thorndike) เชื่อว่าการเรียนรู้เป็นเรื่องของการแก้ปัญหาการศึกษา ผู้เรียนจึงต้องมีปัญหาก่อน ธอร์นไดค์จึงประดิษฐ์ "กล่องปัญหา" Puzzle Box เป็นภาชนะที่มีรูปร่างเหมือนกรงสัตว์ นอกกล่องมีอาหารวางล่อไว้โดยสัตว์มองเห็นที่กรงเห็นได้ สัตว์อยู่ในกรงจะออกมากินอาหารได้ต่อเมื่อสามารถเปิดประตู โดยการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งกับกลไกเปิดเปิดได้ ซึ่งผลการทดลองนี้สรุปเป็นกฎการเรียนรู้ได้ 3 ประการ คือ

1) กฎแห่งผล (Law Effect) คือ ถ้าจะเรียนรู้สิ่งใด จะต้องมีการรางวัลแก่คนกระทำที่พึงปรารถนา และถ้าต้องการจะลบสิ่งใดออกก็ใช้การลงโทษหลังจากมีการตอบสนอง 2) กฎแห่งการฝึกหัด (Law of Exercise) การปฏิบัติหรือการฝึกที่ไม่มีรางวัล จะไม่มีความหมาย การกระทำอะไรซ้ำโดยไม่มีผลตอบแทนหรือรางวัลและตั้งอยู่ในความไม่พอใจจะไม่มีผลต่อการเรียนรู้ 3) กฎแห่งความพร้อม (Law of Readiness) คือ การเตรียมความพร้อมจะทำให้การตอบสนองครั้งต่อไปตามลำดับความสมหวังในการเตรียมถือว่าเป็นความพอใจ ส่วนความผิดหวังถือเป็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

1.2 การเรียนรู้ตามแนวคิดของกัทรี

เอ็ดวิน อาร์ กัทรี (Edwin R. Guthrie) ยึดกฎที่เรียกว่า กฎแห่งความ สัมพันธ์โดยความแนบชิด (The law of association by contiguity) กล่าวคือ “การผสมผสานของ สิ่งเร้าที่มีความเคลื่อนไหวรวมอยู่ด้วย มีแนวโน้มที่เกิดความเคลื่อนไหวนั้นตามมา” จากกฎนี้ เงื่อนไขที่จำเป็นต่อการเรียนรู้คือ สิ่งเร้าและการตอบสนอง ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องมีรางวัล การ ลงโทษ หรือการปฏิบัติ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนองจะกระชับแน่นเมื่อมีสิ่งเร้า และการตอบสนอง ขั้นตอนของการสอน คือ การวิเคราะห์โดยการแยกงานที่รับผิดชอบออกเป็น หน่วยเล็กๆ ย่อยๆ แล้วสอนไปตามหน่วยนั้นๆ

1.3 การเรียนรู้ตามแนวคิดของสกินเนอร์

บี. เอฟ. สกินเนอร์ (B. F. Skinner) มีหลักการสรุปได้ว่า สัตว์และ มนุษย์ทั้งหลายเป็นสัตว์โลกที่แสดงพฤติกรรมออกมา การกระทำอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้น จะทำให้เกิด ประสบการณ์อันเป็นผลของการกระทำนั้นติดตามมา และคุณภาพของผลการกระทำมีอิทธิพลต่อ การกระทำอื่นๆ ที่เกิดตามมา สิ่งแวดล้อมจะเป็นตัวนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทิศทางที่ บุคคลนั้นแสดงพฤติกรรมออกมา สกินเนอร์เชื่อว่า ศิลปะในการสอนนั้นจะต้องรวมถึงการกำหนด เหตุการณ์ที่สร้างแรงเสริมให้แก่ผู้เรียนแต่ละคน พฤติกรรมใดๆ ที่เกิดขึ้นบ่อยๆ ต้องได้รับแรงเสริม โดยอัตโนมัติ

การเรียนรู้ของกลุ่มพฤติกรรมนิยม สามารถสรุปหลักการได้ว่า ผู้เรียนควรจะเป็น ผู้กระทำมากกว่าจะเป็นผู้ฟังอย่างเดียว การเน้นความสำคัญของการตอบสนองของผู้เรียน และ การเรียนรู้โดยการกระทำยังเป็นสิ่งที่ยอมรับกันอยู่ ความถี่ของการกระทำซ้ำๆ ยังมีความสำคัญใน การหาทักษะ และการเรียนรู้ที่เหลือเอาไว้เพื่อมิให้ลืม การกระทำซ้ำๆ ควรจะอยู่ภายใต้การ เตรียมการที่มีการให้รางวัลแก่การตอบสนองหรือพึงปรารถนา การสรุปเป็นกฎเกณฑ์กว้างๆ และ การจำแนก ก็ยังให้ความสำคัญแก่การปฏิบัติในสภาพการณ์ต่างๆ เพื่อว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้น อย่างเหมาะสมต่อสิ่งเร้าที่แตกต่างกันไป

2. จิตวิทยาการเรียนรู้กลุ่มพุทธินิยม

นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้ได้เริ่มทฤษฎีของเขาจากสิ่งที่ค่อนข้างจะเป็นความคิดที่ เป็นนามธรรม เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมชาติการรับรู้ การคิดในลักษณะของการหยั่งรู้ และกระบวนการแก้ปัญหา โดยอาศัยการใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือในการอธิบายปรากฏการณ์ทาง จิตวิทยาและการเรียนรู้ ผลงานที่น่าสนใจของกลุ่มนี้ คือ

2.1 การเรียนรู้ตามแนวคิดของเปียเจต์

ฌองเปียเจต์ (Jean Piaget) มีทัศนคติในเรื่องพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กว่า จะต้องเจริญเติบโตและพัฒนาผ่านระยะที่สำคัญต่างๆ กัน เปียเจต์เชื่อว่า เด็กมีความคิดว่ามวลสารของวัตถุจะรักษาปริมาณเดิมไม่ว่ารูปร่างของคนจะเปลี่ยนไปมากน้อยเพียงใด ทฤษฎีของเขาอยู่บนฐานพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากเป็นหลักการที่ทำให้เข้าใจการอธิบายพัฒนาการทางสติปัญญา ความเจริญเติบโตที่มีระยะขั้นของการพัฒนาแต่ละตอน จะสัมพันธ์กับความเจริญเติบโตทางสติปัญญา ซึ่งกำหนดโดยวุฒิภาวะทางพันธุกรรม สรุปได้ว่าพัฒนาการของเด็ก สามารถอธิบายได้ตามลำดับของระยะพัฒนาการทางกาย โดยแสดงออกในลักษณะของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับสิ่งแวดล้อม

2.2 การเรียนรู้ตามแนวคิดของบรูเนอร์

เจอโรม เอส. บรูเนอร์ (Jerome S. Bruner) พัฒนาทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา โดยเน้นที่การถ่ายทอดประสบการณ์ด้วยลักษณะการเรียนรู้จากการสัมผัส (Enactive representation) การเรียนรู้จากภาพความจำ (Iconic representation) ซึ่งอยู่ที่การมองเห็นและการใช้ประสาทสัมผัสต่างๆ ถ่ายทอดประสบการณ์หรือเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยการมีภาพแทนในใจ และการเรียนรู้จากสัญลักษณ์ (Symbolic representation) หมายถึงการใช้ระบบสัญลักษณ์ คิดหาเหตุผล ทำความเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมและแก้ปัญหาได้ การเรียนรู้ทั้งสามลักษณะนี้เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกันตลอดชีวิต มิใช่เกิดเฉพาะช่วงแรกของชีวิตเท่านั้น

2.3 การเรียนรู้ตามแนวคิดของกาเย่

โรเบิร์ต แอม. กาเย่ (Robert M. Gagne') มีความเชื่อว่าพัฒนาการของเด็กเกิดจากการเรียนรู้กฎเกณฑ์ที่ซับซ้อนขึ้นเรื่อยๆ เพราะเด็กจะมีกฎง่ายที่จำเป็นก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานและการตอบสนองทางคำพูด ต่อจากนั้นจะเป็นการจำแนกความคิดรวบยอดที่ซับซ้อนขึ้น ซึ่งถือเป็นการพัฒนาการทางสติปัญญา

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ ในลักษณะการจัดสภาพการณ์

(Conditions) การเรียนการสอนของกาเย่ (Gagne, 1985) เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ซึ่งมี 9 ขั้น คือ

1. การรู้ความสนใจ
2. แจ้งจุดมุ่งหมายแก่ผู้เรียน
3. สร้างสถานการณ์เพื่อตั้งความรู้เดิม
4. เสนอบทเรียน

5. ชี้แนะแนวทางการเรียน
6. ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติ
7. การให้ข้อมูลย้อนกลับ
8. การวัดการปฏิบัติ
9. ย้ำให้เกิดความจำและการถ่ายโอนความรู้

แนวความคิดของนักจิตวิทยาในกลุ่มพุทธินิยม สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ ลักษณะต่างๆ ของการรับรู้ที่สอดคล้องและเหมาะสมกับปัญหาที่ทำให้แก่ผู้เรียน เป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการเรียนรู้ ควรจัดเนื้อหาหรือประสบการณ์จากสิ่งที่ยาก ไปหาสิ่งที่มีความสลับซับซ้อน ความเหมาะสมอาจขึ้นอยู่กับระดับพัฒนาการของผู้เรียนด้วย การเรียนรู้ที่เกิดจากความเข้าใจ มักจะถาวรและถ่ายโอนได้ดีกว่าการเรียนรู้โดยการท่องจำหรือเรียนรู้จากสูตรสำเร็จ การกำหนดเป้าหมายโดยผู้เรียน มีความสำคัญเหมือนกับแรงจูงใจของการเรียนรู้ และความสำเร็จหรือความล้มเหลวของเขาจะเป็นตัวบอกถึง การกำหนดเป้าหมายของอนาคตต่อไป

3. จิตวิทยาการเรียนรู้กลุ่มแรงจูงใจ

กลุ่มนี้คำนึงถึงความเป็นคนของคน จะมองธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะที่ว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความดีที่ติดตัวมาแต่กำเนิด มนุษย์เป็นผู้ที่อิสระสามารถที่จะนำตนเองและพึ่งตนเองได้ เป็นผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ที่จะทำประโยชน์ให้สังคมมีอิสระเสรีที่จะเลือกทำสิ่งต่างๆ ที่จะไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน ซึ่งรวมทั้งตนเองด้วย มนุษย์เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบและเป็นผู้สร้างสรรค์สังคม นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้จึงยึดการเรียนรู้จากแรงจูงใจเป็นหลัก ผลงานที่น่าสนใจ ได้แก่

3.1 การเรียนรู้ตามแนวคิดของมาสโลว์

อับราฮัม เอชช มาสโลว์ (Abraham H. Maslow) มีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนล้วนแต่มีความต้องการที่จะสนองความต้องการให้กับตนเองทั้งสิ้น ซึ่งความต้องการของมนุษย์นี้มีมากมายหลายอย่างด้วยกัน เขาได้นำความต้องการเหล่านั้นมาจัดเรียงเป็นลำดับชั้นจากชั้นต่ำสุดไปสู่ชั้นสูงสุดเป็น 7 ชั้นด้วยกัน โดยที่มนุษย์จะมีความต้องการชั้นสูงๆ ถ้าความต้องการในชั้นต้นๆ ได้รับการตอบสนอง

ลำดับชั้นของความต้องการของมนุษย์ สามารถนำมาจัดเรียงเป็นลำดับชั้นได้ทั้งหมด 7 ชั้นดังนี้

1. ความต้องการทางด้านร่างกาย
2. ความต้องการความปลอดภัย
3. ความต้องการความรักและเป็นเจ้าของ
4. ความต้องการที่จะเป็นที่ยอมรับและได้รับการยกย่อง
5. ความต้องการที่จะตระหนักในความสามารถของตนเอง หรือรู้จักตนเอง
6. ความต้องการที่จะรู้และเข้าใจ
7. ความต้องการทางด้านสุนทรียะ

จากแนวคิดของมาสโลว์ ผู้สอนจึงต้องถือเป็นความรับผิดชอบที่จะเป็นผู้สนองความต้องการต่างๆ ให้กับผู้เรียน ถ้าผู้สอนสามารถช่วยเหลือให้ผู้เรียนได้รับความต้องการขั้นต่ำมากขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ผู้เรียนมีโอกาสที่จะมีแรงจูงใจไปถึงความต้องการขั้นสูงมากขึ้นเท่านั้น การจัดสภาพการเรียนรู้ต้องน่าสนใจ จนกระทั่งผู้เรียนสามารถเลือกกิจกรรมที่ตนเองเห็นว่ามีความหมาย เป็นรางวัลให้ตนเอง สิ่งที่ต้องคำนึงถึงก็คือ ความสมดุลระหว่างอิสรภาพและการควบคุม ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ ระหว่างความมั่นคงปลอดภัยและการพัฒนา

3.2 การเรียนรู้ตามแนวความคิดของโรเจอร์

คาร์ล อาร์. โรเจอร์ (Carl R. Rogers) เน้นการเรียนรู้ในประเด็นที่ว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ ถ้าผู้เรียนมีแรงจูงใจ มีทัศนคติดีต่อการเรียนรู้ในสิ่งนั้น บรรยากาศของการเรียนจึงเป็นสิ่งสำคัญ จุดมุ่งหมายของการศึกษาก็คือ การส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ของคนที่มีการศึกษา จึงได้แก่ผู้ที่ได้เรียนรู้ถึงวิธีการเรียน ผู้สอนจึงเป็นผู้ที่อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ของผู้เรียน

3.3 การเรียนรู้ตามแนวความคิดของโคมส์

อาเทอร์ ดับบลิว โคมส์ (Arthur W. Combs) มีความเชื่อว่าเจตคติ ความรู้สึกและอารมณ์ของผู้เรียน มีความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยให้เหตุผลไว้ 4 ประการ คือ

1. สมองของคนเราเกี่ยวข้องกับความหมายโดยตรง สมองทำหน้าที่แสวงหาและสร้างความหมายไม่ว่าหลับหรือตื่นสมองของคนเราก็คงแสวงหาความหมายจากประสบการณ์อย่างสม่ำเสมอ
2. การเรียนรู้คือการค้นพบความหมายของแต่ละคน

3. ความรู้สึกและอารมณ์เป็นเสมือนดัชนีของความหมาย

4. องค์ประกอบของความรู้สึกมีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้ 4

ประการ แต่ละอย่างจะเกี่ยวกับความเชื่อและความรู้สึกส่วนตัวทั้งนั้น ซึ่งได้แก่ การเข้าใจตนเอง ความรู้สึกเกี่ยวกับการทำทนายหรือการชมเชย ค่านิยม และความรู้สึกของการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม หรือการได้รับการเอาใจใส่

ทฤษฎีการเรียนรู้ต่างๆ ที่กล่าวมา ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า ล้วนแล้วแต่เป็นการเรียนรู้มีเป้าหมายอย่างเดียวกัน เพียงแต่มองกันคนละด้านเป็นหลัก ถ้านำมาผสมผสานกัน ก็จะมีประสิทธิภาพที่สมบูรณ์ เพราะทฤษฎีการเรียนรู้บางทฤษฎีเน้นที่การใช้ความคิดและสติปัญญา บางทฤษฎีเน้นที่อารมณ์การตอบสนอง และการใช้กล้ามเนื้อ ซึ่งแต่ละอย่างล้วนแล้วแต่มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ เพียงแต่จะมากน้อยต่างกัน ตามลักษณะของเนื้อหาวิชาที่จะเรียนรู้ ถ้าเนื้อหาวิชาเป็นเชิงทฤษฎี หลักการ ส่วนที่จะต้องใช้มากก็คือ ความคิดและสติปัญญา ถ้าเป็นการเน้นภาคปฏิบัติที่ต้องฝึกฝนก็ต้องใช้กล้ามเนื้อ ในทำนองเดียวกันการเรียนรู้ทางด้านอารมณ์ ก็จำเป็นต้องมีความคิดและสติปัญญาเข้ามาช่วยควบคุม ดังนั้นการเรียนรู้จึงต้องประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมทั้ง 3 ด้าน คือ พุทธิพิสัย (ความรู้ สติปัญญา) จิตพิสัย (อารมณ์ เจตคติ) และทักษะพิสัย (การปฏิบัติการใช้อวัยวะกล้ามเนื้อ) ในฐานะที่เป็นผู้สอนจะใช้จิตวิทยาการเรียนรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ จะต้องเป็นผลรวมของหลักการเรียนรู้ทั้งปวง

7.5 หลักการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

จำเนียร ศิลปวานิช (2538) ได้กล่าวถึงหลักการสอนของพระพุทธรเจ้าซึ่งมี 9 ประการ ดังนี้

1. ต้องรู้พื้นฐานของคนที่จะสอน
2. ต้องเลือกกรรมที่เหมาะสมกับบุคคล
3. สอนจากสิ่งที่มีรู้แล้วไปหาสิ่งที่ยังไม่รู้
4. สอนจากสิ่งที่เห็นง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นยาก
5. สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม
6. สอนด้วยการเปรียบเทียบ
7. สอนด้วยปัญหา
8. สอนโดยการกระทำตัวอย่างให้ดู
9. สอนให้เกิดความคิดขึ้นมาเอง

Wren (1970) ได้สรุปหลักการสอนไว้ 10 ประการ คือ

1. สอนให้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5
2. สอนโดยที่ครูบอกน้อยที่สุด
3. สอนโดยให้เด็กหัดสังเกตด้วยตนเอง และรู้จักใช้เหตุผล
4. สอนโดยให้เด็กเรียนด้วยการกระทำ
5. สอนโดยสิ่งที่รู้ไปหาสิ่งที่ไม่รู้
6. สอนโดยวิธีอุปมาน
7. สอนจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม ไปหาสิ่งที่เป็นนามธรรม
8. สอนให้สนุกสนานและน่าสนใจ
9. สอนให้เป็นไปตามธรรมชาติ
10. สอนเพื่อส่งเสริมให้นักเรียนเรียนด้วยตนเอง

จากหลักการข้างต้นเป็นหลักการสอนทั่วไป ที่สามารถนำมาดัดแปลงให้เข้ากับแนวคิดทางการศึกษา จิตวิทยา และสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบันได้ ส่วนการสอนในรายวิชาต่างๆ นั้น ก็จะมีรูปแบบที่ต่างกันออกไปบ้างตามพื้นฐานของวิชานั้นๆ ดังเช่น การสอนในวิชากลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ที่กล่าวถึงดังต่อไปนี้

ในการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพนั้น ส่วนใหญ่เป็นการสอนเพื่อให้เกิดทักษะ โดยเฉพาะการสอนโดยวิทยากรท้องถิ่น ที่ได้นำภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพของตนมาสอน จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการใช้ทักษะทั้งสิ้น สุพิน บุญชูวงศ์ (2544) กล่าวว่า ทักษะคือความสามารถในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างคล่องแคล่ว ถูกต้อง และมีประสิทธิภาพเน้นในเรื่องการเคลื่อนไหวร่างกาย การประสานสัมพันธ์ของกล้ามเนื้อและระบบประสาท การสอนทักษะก็คือ การที่ให้นักเรียนใช้ร่างกายทำสิ่งต่างๆ เช่น ทำงาน เล่น แต่งตัว ทำงานบ้าน และทักษะนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้คนเรามีงานอดิเรกและใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ ธรรมชาติของงานทุกประเภทต้องการทักษะทั้งสิ้น มีผลการวิจัยยืนยันว่า เด็กที่มีทักษะทางการใช้ร่างกายจะเป็นผู้มีความเชื่อมั่น และเป็นที่ยอมรับของเพื่อนฝูง ทั้งยังเป็นผู้ที่เรียนเนื้อหาวิชาได้ดีด้วย

ชั้นต่างๆ ของการเรียนรู้ทักษะ มี 3 ชั้น คือ

1. ชั้นความรู้ เป็นชั้นที่นักเรียนจะต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจว่าชั้นต่างๆ ในการปฏิบัติทักษะนั้นกระทำอย่างไร
2. ชั้นลงมือปฏิบัติ จนกระทั่งไม่มีความผิดพลาด

3. ชั้นเพิ่มพูนความชำนาญ จนถึงขั้นทำได้โดยอัตโนมัติ เป็นชั้นที่ทำได้รวดเร็ว

ถูกต้อง

ธวัชชัย ชัยจริยฉายากุล และคณะ (ม.ป.ป.) ได้นำหลักการเรียนรู้ทักษะมากำหนด เป็นหลักการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพได้ ดังนี้

1. วิเคราะห์ส่วนประกอบของทักษะที่จะสอนและประเมินพื้นฐานความสามารถของผู้เรียน ซึ่งได้แก่ วิเคราะห์ส่วนประกอบของทักษะที่จะสอน โดยวิเคราะห์การเ้าและการตอบสนองย่อยแต่ละหน่วยและชุดของการตอบสนอง หรือวิเคราะห์ลำดับขั้นตอนของการปฏิบัติแต่ละส่วน ซึ่งประกอบเป็นทักษะในการทำงานชิ้นหนึ่ง โดยระบุแบบแผนการปฏิบัติที่สำคัญของทักษะนั้นๆ เช่น ระบุความสัมพันธ์ในแง่ต่างๆ ระหว่างร่างกายและวัตถุ ลำดับขั้นตอนในการตอบสนองเพื่อให้เกิดทักษะที่ต้องการ และการวิเคราะห์ความสามารถพื้นฐานของผู้เรียน ผู้สอนอาจวิเคราะห์ได้ในทำนองเดียวกัน คือ วิเคราะห์ความสามารถในการเ้าและการตอบสนองเป็นหน่วยย่อยๆ ที่ประกอบกันเป็นชุดของพฤติกรรมการทำงานแต่ละประเภทก็ได้

2. การจัดให้ผู้เรียนฝึกส่วนประกอบต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับการเรียนรู้ทักษะใหม่ เป็นการให้โอกาสให้ผู้เรียนได้ฝึกเพิ่มเติมในการปฏิบัติหน่วยย่อยๆ หรือสมรรถภาพที่ขาดหายไป จากการวิเคราะห์ในขั้นแรก เพื่อพัฒนาให้มีความพร้อมสำหรับการฝึกทักษะใหม่

3. อธิบายและแสดงการกระทำตามขั้นตอนเพื่อให้เกิดทักษะใหม่ อันเป็นขั้นเริ่มต้นของการฝึกทักษะ การอธิบายและการแสดงบทให้ผู้เรียนดูจะช่วยให้ผู้เรียนรู้และเข้าใจแผนการที่จะปฏิบัติในการฝึกทักษะโดยตลอดก่อนที่จะลงมือปฏิบัติตาม

4. จัดสภาพการสอนให้เหมาะสม จัดรวมเงื่อนไขที่สำคัญของการเรียนรู้ทั้งความใกล้ชิด การฝึกฝนและผลย้อนกลับไว้ในขั้นของการสอนเพราะจะต้องสอนไปพร้อมๆ กัน การฝึกฝนจัดแบ่งเป็นการฝึกส่วนย่อยและส่วนรวม การฝึกส่วนย่อยเป็นการฝึกทำงานส่วนย่อยๆ ที่ละส่วนเรียงตามลำดับให้เกิดความต่อเนื่องจนครบทักษะการปฏิบัติงานอย่างหนึ่ง ส่วนการฝึกส่วนรวมเป็นการฝึกทักษะรวมครั้งเดียว โดยไม่ได้แบ่งเป็นงานย่อยคือ ผู้เรียนสังเกตผู้สอนแสดงวิธีการปฏิบัติงานตามลำดับก่อน จากนั้นจึงมีการฝึกโดยมีการฟังคำสอนและฝึกงานย่อยทั้งหมด การจัดให้ทราบผลการฝึกและการแก้ไขการตอบสนองที่ไม่เหมาะสม ในระยะแรกของการฝึก ผู้สอนมีการแนะนำอย่างใกล้ชิด แล้วแจ้งผลการปฏิบัติให้ทราบ ผู้สอนอาจแสดงให้ดูบ่อยครั้ง เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างของผลที่เกิดขึ้น เมื่อผู้เรียนก้าวหน้าขึ้นจนถึงระยะสามารถปฏิบัติได้ และทำเป็นอัตโนมัติก็จะพึงผลย้อนกลับภายในมากขึ้น

การฝึกทักษะของผู้เรียนซึ่งมีงานต่างๆ ให้ฝึกนั้น แต่ละงานจะมีความยากง่าย ความน่าสนใจ สภาพการฝึก ฯลฯ ที่แตกต่างกัน ผู้เรียนอาจมีความเบื่อหน่าย เมื่อยล้า ผู้สอนจึงควรรู้จักสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียน บางครั้งอาจมีการหยุดพักระหว่างการฝึก จะก่อให้เกิดผลดีในการฝึกมากกว่าการฝึกรวดเดียวจนจบกระบวนการ

จากหลักจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ที่กล่าวไปแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของเด็กระดับประถมศึกษาทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา เป็นสิ่งช่วยชี้แนะให้ผู้สอนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้เหมาะสมกับผู้เรียน ช่วยพัฒนาได้สอดคล้องกับจุดหมายของหลักสูตร ส่วนพัฒนาการทางอาชีพนั้น จะเป็นสิ่งแนะนำแนวทางให้ผู้สอนได้เน้นด้านลักษณะ ให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ดีต่ออาชีพต่างๆ ที่เป็นอาชีพสุจริตและสังคมยอมรับ รวมทั้งสนับสนุนแนะแนว ในสิ่งที่ผู้เรียนมีความสนใจจะศึกษาและเป็นพื้นฐานในการนำไปใช้ประกอบอาชีพ

เนื่องจากกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ เป็นกลุ่มประสบการณ์ที่เน้นการฝึกทักษะ เป็นการตอบสนองจุดเน้นของหลักสูตรให้ทำเป็น ผู้สอนต้องมีความเข้าใจในธรรมชาติของการเรียนรู้ทักษะ ด้านเงื่อนไขในการเรียนทักษะ ลักษณะของทักษะที่จะฝึกฝน เพื่อเป้าหมายอยู่ที่หลักการสอนการฝึกทักษะ

จิตวิทยาการเรียนการสอนจึงเป็นการนำผลของการศึกษาโดยนักจิตวิทยาต่างๆ ไปใช้ให้เกิดผลในกิจกรรมการเรียนการสอน มีผู้สอนเป็นผู้พิจารณาเลือกใช้ให้เหมาะสมกับธรรมชาติของประสบการณ์ที่จัดให้กับผู้เรียนตามสภาพการณ์ เป็นสิ่งที่ช่วยให้เทคนิคการสอน วิธีสอน หรือรูปแบบการสอน ประสบผลได้ดียิ่งขึ้น

วิชัย ประสิทธิ์วุฒิเวช (2535) ได้เสนอวิธีในการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ สรุปได้ดังนี้

1. การสอนแบบสาธิต เป็นวิธีสอนที่เหมาะสมกับการสอนงานปฏิบัติ เพราะเป็นการแสดงให้เห็นโดยผู้สอน ก่อนให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัติ เป็นวิธีสอนที่สอดคล้องกับกฎแห่งการเรียนรู้ในประเด็นกฎแห่งความใกล้ชิด กล่าวคือมีระยะเวลาติดต่อใกล้เคียงกันระหว่างการเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติ
2. การสอนด้วยแบบพิมพ์ เป็นได้ทั้งเทคนิคการสอนและวิธีสอน เหมาะสมกับผู้เรียนที่อ่านออกเขียนได้ ใช้ควบคู่กับการสอนแบบสาธิต จะทำให้การเรียนการสอนมีความ

สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพราะผู้เรียนไม่ต้องพะวงกับการบันทึกรายละเอียด และเตือนความจำผู้เรียน ในช่วงการฝึกปฏิบัติตามขั้นตอนหรือกระบวนการ

3. การสอนแบบทดลอง มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ค้นพบ เกิดประสบการณ์ด้วยตนเอง แทนที่จะเป็นการลอกจากผู้สอน นอกจากนั้นยังทำให้ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้น อยากเห็นผลจากการทดลอง และมีความเข้าใจ จำได้ ระลึกได้ ในประสบการณ์ครั้งหนึ่งของตนเอง

4. การสอนแบบโครงการ เป็นการสอนที่นอกจากจะเหมาะสมกับกิจกรรมการเรียนรู้การสอนกลุ่มประสบการณ์นี้แล้ว ยังสอนให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่ทำงานอย่างมีแผน ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ สร้างนิสัยที่ดีในการทำงาน สามารถประเมินผลงานเป็นระยะได้และเกิดความชื่นชมในผลงาน แม้ว่าจะเป็นการสอนที่ต้องใช้ระยะเวลา

5. การสอนแบบแก้ปัญหา เป็นการสอนที่สอดคล้องกับสภาพการณ์และความ เป็นจริงในชีวิต ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน หรือเพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้สำหรับการประกอบอาชีพในอนาคตของผู้เรียน ทั้งนี้เพราะงานทุกอย่างที่กระทำต้องพบปัญหาและอุปสรรค บุคคลที่ประสบความสำเร็จในการทำงานก็คือบุคคลที่มีทักษะในการแก้ปัญหา

รูปแบบการสอนแม้จะมีความคล้ายคลึงกับวิธีสอน แต่ก็เป็นนวัตกรรมทางการสอนอย่างหนึ่งซึ่งมีความน่าสนใจ เพราะผลที่ได้รับนั้นสอดคล้องกับหลักการ จุดหมาย และจุดเน้นของหลักสูตร สำหรับรูปแบบการสอนที่สามารถนำมาใช้ได้กับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพมีดังนี้

1. รูปแบบการสอนความคิดรวบยอด เป้าหมายอยู่ที่ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในความคิดรวบยอดของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ผู้สอนวางแผนไว้ โดยที่ผู้สอนไม่จำเป็นต้องเป็นผู้บอกหรืออธิบาย เพียงแต่เป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอน กระตุ้นให้ผู้เรียนคิดและสามารถสรุปผลด้วยตนเอง อันเป็นประสบการณ์ที่สอดคล้องกับหลักสูตร

2. รูปแบบการสอนแบบสืบสวนสอบสวน เป็นการสร้างสถานการณ์ด้วยเทคนิคการสอนอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ผู้เรียนได้คิดค้นหาคำตอบที่ถูกต้อง โดยการสร้างสมมติฐาน และตรวจสอบสมมติฐานจากผู้สอนซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลที่ต้องการ วิธีการเช่นนี้ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ อย่างสนุกสนาน ได้คิด ได้ตัดสินใจที่สำคัญก็คือ ได้รับฟังความคิดเห็น ยอมรับความคิดเห็นของบุคคลอื่น

3. รูปแบบการสอนแบบสังเคราะห์และเชื่อมโยง เป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้ผู้เรียนคิดสิ่งต่างๆ อย่างกว้างขวาง เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการสร้างความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์นี้ สามารถนำไปสร้างผลงานให้เกิดความน่าสนใจและมีคุณค่า ตาม

ขั้นตอนของรูปแบบการสอนนี้ แม้ว่าจะเหมาะกับการสอนเกี่ยวกับภาษา แต่ถ้าเข้าใจในกระบวนการผู้สอนก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

4. รูปแบบการสอนฝึกทักษะ เป็นรูปแบบการสอนที่เน้นคล้ายคลึงกับการสอนแบบสาธิต เพราะเป้าหมายเน้นให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ ซึ่งทำให้มีความมั่นใจในการทำงาน ได้ฝึกฝนและใช้กล้ามเนื้อ สัมพันธ์กับระบบประสาท สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันหรือฝึกฝนและเรียนเพิ่มเติมเป็นอาชีพได้

5. รูปแบบการสอนการทำงานเป็นกลุ่ม เป็นรูปแบบการสอนที่มุ่งฝึกฝนให้ผู้เรียนได้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการวางแผน การดำเนินตามแผน การศึกษาค้นคว้าอย่างมีกระบวนการตามที่ได้รับมอบหมาย แล้วกลับมาสรุปผลและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน ซึ่งก่อให้เกิดประสบการณ์หลายแง่มุม

ในการสอนเนื้อหาวิชาใดก็ตาม ผู้สอนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์ในการสอนวิชานั้นๆ พอสมควร ทั้งนี้เพื่อให้การสอนบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ด้วยดี ยุทธศาสตร์การสอนหมายถึง การฝึกฝนความชำนาญในเทคนิคการสอนแต่ละอย่าง เพื่อให้ผู้ฝึกเกิดความคล่องแคล่วและมีความมั่นใจ ซึ่งสามารถแก้ไขข้อบกพร่องของตนเองก่อนที่จะได้มีการสอนจริงในชั้นเรียนเหมาะสำหรับผู้ที่จะเริ่มเป็นครู หรือเป็นครูอยู่แล้วแต่ยังขาดความชำนาญในการสอนบางด้าน ก็ฝึกทักษะการสอนได้

สุพิน บุญชูวงศ์ (2544) ได้แนะนำทักษะการสอนที่ควรนำมาฝึกได้แก่

1. ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน

ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน หมายถึง ทักษะที่ครูใช้ในการจัดกิจกรรมก่อนเริ่มสอนเนื้อหาในทุกวิชา เพื่อเป็นการเตรียมนักเรียนให้มีความคิดที่กำลังเรียนเรื่องอะไร สามารถนำเอาความรู้และทักษะที่นักเรียนมีอยู่เดิมมาสัมพันธ์กับบทเรียนที่ครูสอนได้ นอกจากนี้ยังทำให้นักเรียนเข้าใจความมุ่งหมายของบทเรียนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมากครูจะใช้เวลาประมาณ 5-10 นาที สำหรับนำเข้าสู่บทเรียน

จากการวิจัยเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ ได้ชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมก่อนเริ่มสอนจะมีบทบาทต่อผลการสอนนั้นๆ ดังนั้นเราจึงคิดดำเนินการล่วงหน้าว่านักเรียนต้องการอะไรบ้าง วิธีการเช่นนี้เราเรียกว่า "การนำเข้าสู่บทเรียน" (สุวรรณี ศรีคุณ, 2527)

วิธีการนำเข้าสู่บทเรียนมีหลายวิธี ได้แก่ การใช้อุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหา เช่น ฉายวิดีโอ ให้ดูของจริง การใช้คำถาม เพื่อเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมของนักเรียนไปสู่

ประสบการณ์ใหม่ การให้นักเรียนสาธิตกิจกรรมที่สัมพันธ์กับบทเรียน การเล่านิทาน หรือ เรื่องราว เหตุการณ์ต่างๆ ให้สัมพันธ์กับเรื่องที่เรียน การร้องเพลง การตั้งปัญหาหรือเล่นเกมทายปัญหา และการแสดงบทบาทสมมติ เป็นต้น

2. ทักษะการใช้คำถาม

จากจุดมุ่งหมายของการศึกษาปัจจุบันต้องการให้นักเรียนใช้ความคิดทั้งในด้านเหตุผล สร้างสรรค์ วิเคราะห์ปัญหาและต้องการให้นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการสอนเพื่อพัฒนาความคิดของตนเอง การถามที่ดีถือว่าเป็นการสอนที่ดี ซึ่งมีเทคนิคได้แก่ การถามให้ตรงประเด็น การเรียกนักเรียนตอบ ไม่ควรเรียกชื่อก่อนจึงถาม การกระจายคำถาม การจัดให้มีช่วงเงียบ เพื่อให้นักเรียนทั้งชั้นได้คิด คำถามควรกระชับและชัดเจน การถามปูพื้น เพื่อช่วยให้นักเรียนหาคำตอบให้ได้ โดยถามให้แนวทางหรือถามใหม่ แต่ใจความเดียวกัน และการถามรุก คือการถามช่วยให้นักเรียนคิดหาคำตอบที่ดีกว่า กว้างกว่า มีเหตุผลกว่าคำตอบพื้นๆ ที่ตอบครั้งแรก

3. ทักษะการสร้างความสนใจ

การสร้างความสนใจ หมายถึง การกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความสนใจที่จะเรียน ไม่เบื่อหน่ายในการเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียนชั้นประถมศึกษาจะมีช่วงความสนใจสั้น ครูจะต้องใช้เทคนิคต่างๆ มาช่วยกระตุ้นและควบคุมความสนใจของนักเรียน ให้อยู่กับบทเรียนตลอดเวลา

องค์ประกอบของทักษะสร้างความสนใจได้แก่ การเคลื่อนไหวของครู การใช้ท่าทางของครู การเปลี่ยนลีลาในการพูดของครู การเปลี่ยนประสาทสัมผัส การให้นักเรียนมีส่วนร่วมพูด และการให้นักเรียนเคลื่อนที่ตามลักษณะกิจกรรมที่ปฏิบัติ

เทคนิคการสร้างความสนใจมีดังนี้

1. การใช้ท่าทางประกอบ เช่น ศีรษะ แขน มือ สื่อความหมาย ควรทำท่าทางให้เห็นจริงจัง เคลื่อนไหวไปตามจังหวะเหมาะสม

2. การใช้อุปกรณ์การสอน

3. การร้องเพลง เลือกเพลงที่เกี่ยวข้องกับการเรียนโดยตรง

4. การเล่าเรื่องสั้น กริยา สีหน้า ท่าทาง มีชีวิตชีวาตามท้องเรื่อง

5. การแสดงบทบาทสมมติ

6. การเล่นเกม ก่อนเล่นเกมจะต้องอธิบายเกมนั้นๆ ให้เข้าใจชัดเจนและบอกกติกาของการเล่นให้เข้าใจชัดเจน

4. ทักษะการสรุปบทเรียน

การสรุปบทเรียนเป็นการประมวลสาระสำคัญๆ ของบทเรียนแต่ละบทเรียนที่ได้เรียนจบลง เพื่อให้นักเรียนได้แนวคิดที่ถูกต้องในบทเรียนนั้น และเชื่อมโยงไปสู่การเรียนรู้ในเนื้อหาต่อไป การสรุปบทเรียนมักจะกระทำเมื่อ สรุปใจความสำคัญแต่ละตอนในระหว่างเรียน สรุปเมื่อจบบทเรียน และเมื่อนักเรียนอภิปราย หรือฝึกปฏิบัติจบลง

วิธีการสรุปบทเรียนทำได้หลายวิธี เช่น การสรุปบททวน ควรให้นักเรียนมีส่วนร่วม โดยครูอาจจะใช้คำถาม พยายามให้มีแต่สาระสำคัญ และเรียบเรียงอย่างเหมาะสม การสรุปจากการปฏิบัติ เช่น ให้นักเรียนสังเกตการสาธิตการทดลอง และพยายามชี้ให้นักเรียนเห็นความสัมพันธ์ของวิชาความรู้เดิม สรุปจากการสร้างสถานการณ์ โดยครูสร้างสถานการณ์ให้สอดคล้องกับบทเรียน และให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นออกมา และการสรุปจากการใช้อุปกรณ์ โดยครูอาจจะใช้อุปกรณ์ที่ใช้สอนมาช่วยให้การสรุปบทเรียนง่ายขึ้น เช่น เมื่อนำเครื่องมือทางเกษตรมาให้แก่นักเรียนดู นักเรียนสามารถสรุปข้อควรระวังในการใช้ได้ถูกต้อง

5. ทักษะการเสริมกำลังใจ

หมายถึง ความสามารถในการใช้ท่าทางและคำพูดเพื่อกระตุ้นให้นักเรียนเต็มใจแสดงพฤติกรรมที่ครูต้องการ รวมทั้งความสามารถที่ทำให้ให้นักเรียนเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง

การเสริมกำลังใจมี 4 ประเภท คือ 1) การเสริมกำลังใจด้วยวาจา เช่น เก่ง ดี มาก ใช้ได้ เป็นความคิดที่ดี น่าสนใจ เป็นข้อสังเกตที่ดี ชัดเจนขึ้น เป็นต้น 2) การเสริมกำลังใจด้วยท่าทาง เช่น ตั้งใจฟัง การพยักหน้า แสดงการตอบรับในระหว่างที่นักเรียนพูด การยิ้ม เป็นต้น 3) การเสริมกำลังใจด้วยการให้รางวัลและสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น การให้สิ่งของ การให้เครื่องหมายดีเด่น การตีตราผลงาน การประกาศรายชื่อ เป็นต้น 4) การเสริมกำลังใจด้วยการให้นักเรียนเห็นความก้าวหน้าของตน เช่น การทำเครื่องหมายลงในตารางความก้าวหน้าทุกครั้งที่ทำงานสำเร็จ

หลักการเสริมกำลังใจสรุปได้ดังนี้ ควรเสริมกำลังใจนักเรียนทันที ที่ได้แสดงพฤติกรรมที่พึงปรารถนา ควรเลือกเสริมกำลังใจให้เหมาะสมกับนักเรียนแต่ละคน ไม่ควรเสริมกำลังใจบางประเภทบ่อยเกินไป การให้นักเรียนปรบมือให้เพื่อนในชั้น ไม่ควรพูดเกินความจริง ควรเสริมกำลังใจด้วยท่าทางจริงจังและตั้งใจให้กับนักเรียน ควรใช้เสริมกำลังใจด้วยวาจา ท่าทาง ประกอบกันไป เป็นต้น

ทักษะการสอน เป็นการฝึกความชำนาญในเทคนิคการสอนแต่ละอย่างเพื่อให้ผู้ฝึกเกิดความคล่องแคล่วและมีความมั่นใจ ซึ่งสามารถแก้ไขข้อบกพร่องของตนเองก่อนที่จะได้มีการสอนจริงในชั้นเรียน ซึ่ง จำเนียร ศิลปวานิช (2538) ได้สรุปทักษะการสอนที่สำคัญไว้ดังนี้

1. ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน
2. ทักษะการสร้างความสนใจ
3. ทักษะการใช้กระดานดำ
4. ทักษะการใช้คำถาม
5. ทักษะการเล่าเรื่อง
6. ทักษะการยกตัวอย่าง
7. ทักษะการอธิบาย
8. ทักษะการใช้วาจาท่าทางเสริมบุคลิกภาพ
9. ทักษะการควบคุมชั้นเรียน
10. ทักษะการสรุปบทเรียน
11. ทักษะการเสริมกำลังใจ
12. ทักษะการสั่งงานหรือมอบหมายงาน

วิธีการสอน รูปแบบการสอน และทักษะการสอนเหล่านี้ ถ้าผู้สอนนำไปเลือกใช้ให้สอดคล้องกับเนื้อหาหรือประสบการณ์ ประยุกต์ให้สอดคล้องกับกระบวนการเรียนการสอนตามที่หลักสูตรต้องการ ย่อมสามารถสนองตอบต่อหลักการ จุดหมาย ของหลักสูตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดเน้นของหลักสูตรที่เน้นให้คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น พัฒนางาน และมีเจตคติที่ดี

7.6 องค์ประกอบในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

การจัดการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพให้เกิดประสิทธิภาพ ไม่ใช่เป็นบทบาทหน้าที่ของผู้สอนเพียงฝ่ายเดียว ยังมีองค์ประกอบอื่นๆ ที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดผลสัมฤทธิ์ ซึ่งได้แก่

1. ความพร้อมและความสามารถของผู้เรียน ถ้าพิจารณาแล้วคงเป็นไปได้ทั้งร่างกายและจิตใจ ผู้สอนต้องคำนึงถึงความเจริญเติบโตทางด้านร่างกายและสมองของผู้เรียน และทำการสอนให้เหมาะสมกับความเจริญดังกล่าว
2. ความพร้อมของผู้สอนในด้านเจตคติ ความเชื่อ ค่านิยม ความสนใจที่มีต่อ

การจัดการเรียนการสอน ตลอดจนความรู้และทักษะที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติจริงในงานแขนงต่างๆ อาจกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่า การจัดผู้สอนกลุ่มประสบการณ์นี้ ต้องคัดเลือกบุคคลที่มีอุดมการณ์เหมาะสมกับธรรมชาติของวิชา มิใช่หาผู้สอนลักษณะใดก็ได้มาสอนดังเช่นที่เป็นอยู่บางโรงเรียน เช่น นำบุคคลที่ไม่สามารถสอนกลุ่มประสบการณ์อื่นๆ มาสอน ผู้สอนจึงต้องเป็นผู้ที่มีความรู้จริงและมีเจตคติที่ดีกับกลุ่มประสบการณ์นี้

3. ความพร้อมของโรงเรียน ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อพื้นฐานเบื้องต้น ผู้บริหารและบุคลากรด้านการสอนทุกคนมีความศรัทธา เข้าใจในจุดมุ่งหมาย และเห็นความสำคัญของการจัดการเรียนการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ผลที่ติดตามมาคือบุคลากรทุกคนจะช่วยเหลือกัน ร่วมมือกัน ในอันที่จะส่งเสริมกิจกรรมการเรียนการสอนกลุ่มประสบการณ์นี้

4. ความพร้อมของชุมชน เป็นองค์ประกอบที่ขึ้นอยู่กับหลายสิ่งหลายอย่างในชุมชนรอบๆ โรงเรียน ยกตัวอย่าง เช่น ความเข้าใจของผู้ปกครองเกี่ยวกับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพคงมีน้อยคนที่เห็นความสำคัญ จึงเป็นบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนที่จะสร้างความเข้าใจกับผู้ปกครอง นอกจากนี้ความพร้อมของชุมชนอย่างอื่นๆ อาจช่วยเสริมให้การเรียนการสอนดีขึ้น เช่น แหล่งวิทยากรต่างๆ ในชุมชน ถ้าให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนอาจจะเป็นในแง่ของการอำนวยความสะดวกในด้านการฝึกงานในสถานประกอบการ การเป็นวิทยากรตามคำเชิญ หรือสนับสนุนวัสดุต่างๆ ที่ใช้ในการฝึกปฏิบัติงาน

5. ความพร้อมในด้านสื่อการเรียนต่างๆ การได้มาซึ่งสื่อการเรียนนั้นหน้าที่โดยตรงคงเป็นผู้สอนที่จะต้องจัดสร้างหรือผลิตเอง แต่บุคลากรฝ่ายอื่นๆ อาจช่วยสนับสนุนได้ เช่น การดำเนินการจัดซื้อตามโครงการที่วางแผนไว้ การจัดหาจากแหล่งต่างๆ โดยไม่ใช้งบประมาณ การระดมสรรพกำลังช่วยกันผลิตสื่อการเรียนการสอนในช่วงปิดภาคเรียน ความร่วมมือระหว่างครูและนักเรียนทุกคนในโรงเรียนเก็บสะสมวัสดุเหลือใช้ที่สามารถนำมาผลิตเป็นสื่อการเรียนได้ เมื่อผู้สอนได้รับการสนับสนุนด้วยดีจากทุกๆ ฝ่าย ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ขวัญและกำลังใจในการสอน

6. ผู้สอนมีความรู้ความเข้าใจ ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพราะการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนนั้นเป็นวิธีการเฉพาะอย่าง มีเทคนิคในการปฏิบัติ เป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์ด้านการศึกษา การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้ดีขึ้น จะต้องมีความรู้เป็นอย่างดีในเรื่องทักษะ เทคนิคและวิธีสอน รวมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ ที่ช่วยให้การเรียนการสอนประสบความสำเร็จ เช่น จิตวิทยาการเรียนการสอน การผลิตสื่อการเรียน การประเมินผล เป็นต้น

หลักเบื้องต้นในการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ

ในการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ผู้สอนจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสอน 4 ประการ ได้แก่

1. จุดมุ่งหมายในการสอน
2. สมรรถภาพพื้นฐาน
3. กระบวนการสอน
4. การประเมินผล

จุดมุ่งหมายในการสอน ได้แก่ สิ่งที่กำหนดให้ผู้เรียนทำได้หลังจากการสอนตอนหนึ่งๆ โดยมีองค์ประกอบเพื่อพัฒนาผู้เรียน จัดเป็นประเภทของจุดมุ่งหมายทางการศึกษา 3 ด้าน คือ พุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย แต่การกำหนดจุดมุ่งหมายในการสอนนั้นเป็นเพียงการกำหนดในระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะหลักสูตรจะมีจุดหมายหลายระดับ จากกว้างและค่อยๆ ซ้ำเฉพาะให้มากขึ้นและแต่ละระดับนั้นจะต้องให้มีครบจุดมุ่งหมายทั้ง 3 ประเภท สำหรับระดับของจุดมุ่งหมายนั้น พอจะจำแนกสรุปได้ดังนี้

ในระดับประเทศได้แก่จุดมุ่งหมายทางการศึกษา ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง เป็นจุดมุ่งหมายทั่วไปที่กำหนดใช้เพื่อให้ระดับการศึกษาดำเนินการให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายนั้น

ในระดับที่รองลงมาได้แก่ จุดมุ่งหมายของหลักสูตรแต่ละรายวิชา เพื่อกำหนดเป็นแนวทางว่าหลักสูตรในแต่ละรายวิชาต้องการสร้างความสามารถทางด้านใดแก่ผู้เรียนบ้าง

ในระดับปฏิบัติในห้องเรียน เป็นจุดมุ่งหมายที่แคบที่สุด กำหนดรายละเอียดปลีกย่อยของพฤติกรรมผู้เรียนที่ผู้สอนจะต้องสร้าง

จุดมุ่งหมายในการสอนมีจุดมุ่งหมายหลัก เพื่อแนะแนวแก่ผู้สอนในการเลือก การเน้นหรือตัดทอนเนื้อหาหรือประสบการณ์ และกิจกรรมการเรียนการสอน เมื่อมีการเตรียมการสอน การสอนในห้องเรียนหรือนอกห้องเรียน

ในการสอนวิชาใดๆ ผู้สอนจะต้องศึกษาจุดมุ่งหมายทางการศึกษาตามระดับ ในขอบเขตที่กว้างขวางก่อน เพื่อให้มองภาพรวมที่ชัดเจน ต่อจากนั้นจึงศึกษาจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชาที่รับผิดชอบให้เข้าใจ ก่อนจะมุ่งความสนใจมาสู่จุดมุ่งหมายในการสอน

สมรรถภาพพื้นฐานของผู้เรียน ได้แก่พฤติกรรมที่ผู้เรียนจะต้องมีก่อนที่จะเกิดการเรียนรู้พฤติกรรมใหม่ กล่าวคือ เป็นสภาพปัจจุบันของผู้เรียนในด้านความรู้และทักษะที่เป็นพื้นฐานสำหรับภาพใหม่ที่ต้องการให้เกิดขึ้น

ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวกับสมรรถภาพพื้นฐานของผู้เรียน ยกตัวอย่าง เช่น

1. พัฒนาการของผู้เรียน ได้แก่ การเจริญเติบโตที่เป็นผลจากพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม
2. ความแตกต่างระหว่างบุคคล สมรรถภาพของผู้เรียนแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกัน ซึ่งอาจเกิดจากสาเหตุต่างๆ เช่น สติปัญญา ความสนใจ สภาพแวดล้อม ความสามารถในการเรียนรู้ เป็นต้น

3. แรงจูงใจ เป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมในการทำงานต่างๆ

กระบวนการสอน ได้แก่ กระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสอน เช่น เงื่อนไขต่างๆ ในการเรียนรู้ การเรียนการสอนที่อาศัยพื้นฐาน ทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ รวมถึงทักษะเทคนิควิธีสอน ดังนั้นกระบวนการสอนจึงเป็นขั้นตอนการปฏิบัติ จากพื้นฐานความรู้เดิมในวิชาจิตวิทยาการเรียนการสอน และวิชาพฤติกรรมกรรมการสอน

การประเมินผล ได้แก่ กระบวนการรวบรวมข้อมูลจากการสอน เพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับการสอน โดยมีการประเมินผลเป็นระยะ มีเครื่องมือในการวัดที่เหมาะสมกับพฤติกรรมที่ต้องการจะวัด และใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงการสอนต่อไป การประเมินจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างหนึ่งในการสอน

7.7 วิธีการวัดผลกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ

ถ้าพิจารณาจุดเน้นของกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพที่ว่า ทำงานเป็น มีนิสัยรักการทำงาน และปรับปรุงงานอยู่เสมอ จะเห็นได้ว่าหลักสูตรต้องการเน้นทั้งทางด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัยตามลำดับ ดังนั้น การวัดผลจึงควรยึดหลักการทั้ง 3 ประการไว้ โดยจัดแบ่งเป็นเทคนิควิธีใช้วัดอย่างกว้างๆ มี 4 วิธี คือ

1. การสังเกต เป็นวิธีการวัดผลอย่างหนึ่งที่ใช้ได้ดีกับระดับประถมศึกษา เพราะวิธีการสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนในสภาพการณ์ที่เป็นจริงในห้องเรียนหรือนอกห้องเรียน และผู้เรียนระดับนี้มักจะแสดงพฤติกรรมที่แท้จริงอย่างไม่มีสิ่งใดแอบแฝง การสังเกตเป็นวิธีการวัดผลที่ค่อนข้างยุ่งยากอย่างหนึ่ง เนื่องจากเครื่องมือที่ใช้นั้นใช้เพียงหูและตาของผู้สอน ไม่สามารถระบุช่วงเวลาที่ใช้วัด ผู้เรียนมักจะไม่รู้ตัวว่ากำลังถูกวัดผล วิธีการนี้จะใช้ได้ดี ถ้าผู้สอนเป็นผู้ที่คลุกคลีเอาใจใส่ผู้เรียนมาโดยตลอด มีการจดบันทึกข้อมูลจากการสังเกต และไม่ใช้ความรู้สึกส่วนตัวมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ การสังเกตที่ดีจะมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ

- 1.1 จำกัดขอบเขตของการสังเกตเฉพาะเป็นเรื่องๆ สิ่งใดที่อยู่นอกเป้าหมายควรตัดออกจากความสนใจ

1.2 กำหนดเกณฑ์ในการสังเกต เพื่อให้มีความหมาย สามารถแปลความหมายจากพฤติกรรมของผู้เรียนมาจดบันทึกข้อมูล

1.3 ต้องสังเกตอย่างพินิจพิเคราะห์ จนสามารถเห็นรายละเอียดของเรื่องนั้นได้

1.4 ใช้เครื่องมือประกอบการสังเกต ได้แก่ แบบสำรวจรายการ และแบบจัดอันดับคุณภาพ

2. การใช้แบบทดสอบ เป็นวิธีการวัดผลที่ต้องการทราบความรู้ความเข้าใจภายหลัง จากที่ผู้เรียนได้เรียนรู้แล้ว มีทั้งแบบที่เรียกว่า อัตนัยและปรนัย ทั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นการวัดผลทางด้านพุทธิพิสัย เช่น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ วัสดุที่ใช้ในการทำงาน ขั้นตอนกระบวนการทำงาน เป็นต้น หลักการอย่างง่ายของการออกข้อทดสอบคือ ผู้สอนต้องวิเคราะห์เนื้อหาหรือประสบการณ์ต่างๆ ที่ต้องการวัดผล แปลงให้เป็นพฤติกรรมการสอบ มีจุดประสงค์การเรียนรู้ที่ครอบคลุมเนื้อหาหรือประสบการณ์ แล้วจึงออกข้อทดสอบให้ครอบคลุมจุดประสงค์การเรียนรู้ สำหรับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพส่วนใหญ่จะเน้นทักษะพิสัย ดังนั้นการใช้ข้อทดสอบจึงมีส่วนที่จะใช้ได้เพียงเล็กน้อย ข้อเสนอแนะในการใช้แบบทดสอบมีดังนี้

2.1 แบบทดสอบจะใช้เมื่อต้องการวัดสมรรถภาพทางด้านพุทธิพิสัยเป็นหลัก

2.2 สมรรถภาพทางด้านจิตพิสัยและทักษะพิสัยอาจจะใช้ได้บ้าง แต่ต้องมีวิธีการวัดผลวิธีอื่นๆ ประกอบด้วย

2.3 แบบทดสอบควรใช้บ่อยๆ ครั้ง อาจจะเป็นก่อนเรียน ระหว่างเรียน และภายหลังการเรียน

2.4 แต่ละบทเรียนควรเตรียมแบบทดสอบได้หลายๆ แบบเมื่อใช้แบบทดสอบแต่ละครั้งแล้วควรมีการปรับปรุงแก้ไข

2.5 แบบทดสอบปลายภาคเรียนหรือปลายปี ควรมีข้อคำถามที่แตกต่างจากการวัดผลระหว่างเรียน

2.6 แบบทดสอบที่สร้างขึ้นในแต่ละปีการศึกษา ควรเก็บรวบรวมและวิเคราะห์หาความเชื่อมั่น คัดเลือกเก็บไว้ใช้ในปีการศึกษาต่อไป

2.7 แบบทดสอบที่ดีต้องสร้างโดยผู้สอนเอง ไม่มีนักวิชาการใดที่จะทราบองค์ประกอบต่างๆ ของการเรียนการสอนในชั้นเรียนนั้นได้ดีเท่ากับผู้สอนเอง

2.8 แบบทดสอบที่ดีต้องสร้างโดยผู้สอนเอง ไม่มีนักวิชาการใดที่จะทราบองค์ประกอบต่างๆ ของการเรียนการสอนในชั้นเรียนได้ดีเท่ากับผู้สอนเอง

3. การสัมภาษณ์ เป็นวิธีการวัดผลด้วยการสนทนาอย่างมีจุดมุ่งหมาย เฉพาะเรื่อง มักจะใช้ในกรณีที่ผู้เรียนยังอ่านและเขียนไม่ได้ และผู้อ่านออกเขียนได้แล้ว แต่ต้องการให้เกิดความมั่นใจถึงระดับการเรียนรู้ ซึ่งเรียกว่าการสอบปากเปล่า วิธีการสัมภาษณ์สามารถทำได้ทั้งแบบมีฟอร์มคำตอบและแบบไม่มีฟอร์มคำตอบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของผู้สอน

วิธีการสัมภาษณ์

3.1 ตั้งจุดมุ่งหมายให้แน่นอน

3.2 ควรเตรียมคำถามต่างๆ ไว้ให้ครอบคลุมเนื้อหาหรือประสบการณ์

3.3 ควรสร้างบรรยากาศเหมือนกิจกรรมการเรียนการสอน

3.4 ใช้ถ้อยคำและเวลาที่เหมาะสมกับวุฒิภาวะและระดับชั้นของผู้เรียน

3.5 คำถามควรเป็นประเภทที่มีคำตอบโดยต้องคิดหรือแสดงความคิดเห็น

3.6 มีการบันทึกผลการสัมภาษณ์

4. การตรวจผลงาน เป็นการตรวจสอบพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้เรียนในด้านรูปธรรมมากกว่านามธรรม ก่อนการตรวจผลงานจะต้องตั้งเกณฑ์ไว้ล่วงหน้า ผลงานแต่ละชิ้นแต่ละประเภท จะมีปริมาณของเกณฑ์ไม่เท่ากัน รวมทั้งในแต่ละเกณฑ์อาจมีค่าน้ำหนักไม่เท่ากันด้วย เช่น ถ้าผลงานนั้นมุ่งที่ประโยชน์ใช้สอย ประโยชน์ใช้สอยจะมีค่าสูงกว่าน้ำหนักอย่างอื่น

การตรวจผลงานมีเทคนิคที่ควรนำไปใช้ 2 วิธี คือ

4.1 วิธีเรียงอันดับ เป็นการนำเอาผลงานของผู้เรียนมาเรียงต่อกัน จัดลำดับเรียงตามคุณภาพ หรืออาจจะเป็นการตรวจผลงานขณะปฏิบัติงาน ต้องมีเครื่องมือบันทึกสำหรับใช้เรียงลำดับ วิธีการที่ง่ายอีกอย่างหนึ่ง คือ การใช้บัตรประจำตัวของผู้เรียนพิจารณาเป็นรายบุคคลแล้วแยกออกเป็นประเภทๆ ตามความสามารถ

4.2 วิธีจัดอันดับคุณภาพ เป็นการจัดแบ่งความสามารถหรือลักษณะที่ 8 ต้องการวัดออกเป็นข้อๆ แต่ละข้อจะแบ่งเป็นอันดับคุณภาพ เช่น ดีมาก ดี พอใช้ หรือ 3 2 1 เมื่อผู้สอนตรวจผลงานควรพิจารณาทีละข้อว่าผลงานอยู่ในอันดับคุณภาพใด หลังจากตรวจผลงานจนครบทุกข้อและทุกคนแล้วจึงรวมคะแนน สิ่งสำคัญคือ ต้องมีเครื่องมือบันทึกจึงสะดวกต่อการใช้

8. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับจังหวัดนครราชสีมา

จังหวัดนครราชสีมา หรือที่เรียกว่า "โคราช" เปรียบเสมือนเป็นเมืองหน้าด่านสู่ภาคอีสานเป็นเมืองแห่งวีรกรรม อันท้าทายของวีรสตรีไทย คือ คุณหญิงโม หรือท้าวสุรนารีและยังเป็นเมืองใหญ่ที่สำคัญยิ่งในสมัยโบราณ โดยมีฐานะเป็นเมือง "เจ้าพระยามหานคร" เช่นเดียวกับเมือง นครศรีธรรมราชทางใต้ มีอำนาจปกครองหัวเมืองน้อยใหญ่ในอีสานหลายแห่ง เคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณหลายแห่ง ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ที่มีการเผยแพร่ของวัฒนธรรมทวารวดี และวัฒนธรรมแบบขอมเข้ามาในดินแดนแถบนี้

จังหวัดนครราชสีมา ตั้งอยู่บนที่ราบสูงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 200-300 เมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 20,548 ตารางกิโลเมตร อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางรถยนต์ 259 กิโลเมตร โดยทางรถไฟ 264 กิโลเมตร มีลำน้ำสำคัญไหลผ่าน 3 สาย ได้แก่ ลำน้ำมูล ตั้งต้นจากเทือกเขาตองพญาเย็น ในท้องที่อำเภอครบุรี ไหลผ่านอำเภอโชคชัย จักราช พิมาย และอำเภอชุมพวง ไหลลงแม่น้ำโขงที่จังหวัดอุบลราชธานี ลำน้ำมูลหรือลำปลายมาศ ต้นน้ำเกิดจากภูเขาตองเร็ก ไหลผ่านอำเภอ

พิมาย และชุมพวง ไหลรวมกับแม่น้ำมูลที่อำเภอชุมพวง และลำตะคอง ต้นน้ำเกิดจากอำเภอปากช่อง ไหลผ่านอำเภอสีคิ้ว สูงเนิน อำเภอเมือง อำเภอโนนสูง ไปรวมกับแม่น้ำมูลที่อำเภอจักราช

จังหวัดนครราชสีมา แบ่งการปกครองออกเป็น 26 อำเภอ และ 6 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอปากช่อง อำเภอสีคิ้ว อำเภอสูงเนิน อำเภอขามทะเลสอ อำเภอด่านขุนทด อำเภอโนนไทย อำเภอโนนสูง อำเภอขามสะแกแสง อำเภอพิมาย อำเภอคง อำเภอโนนแดง อำเภอประทาย อำเภอชุมพวง อำเภอบัวใหญ่ อำเภอแก้งสนามนาง อำเภอบ้านเหลื่อม อำเภอจักราช อำเภอห้วยแถลง อำเภอปักธงชัย อำเภอโชคชัย อำเภอครบุรี อำเภอเสิงสาง อำเภอหนองบุญมาก อำเภอวังน้ำเขียว อำเภอเฉลิมพระเกียรติ กิ่งอำเภอเมืองยาง กิ่งอำเภอเทพารักษ์ กิ่งอำเภอลำทะเมนชัย กิ่งอำเภอพระทองคำ กิ่งอำเภอบัวลาย และกิ่งอำเภอสีดา

จากการที่จังหวัดนครราชสีมา มีพื้นที่กว้างขวาง ลักษณะภูมิประเทศก็แตกต่างกัน ประกอบกับการอพยพของราษฎรในจังหวัดใกล้เคียงเข้ามาทำมาหากินเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ประชาชนมีภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างกัน ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มสังคมเก่า หรือกลุ่มไทยโคราช ภาษาที่ใช้คือ ภาษาโคราช กลุ่มสังคมใหม่ เป็นกลุ่มที่เข้ามาอยู่ใหม่

ภาษาที่ใช้ก็สุดแต่ว่ามาจากจังหวัดใด และกลุ่มไทยอีสาน หรือกลุ่มวัฒนธรรมไทย - ลาว ภาษาที่ใช้จะเป็นภาษาอีสาน จากความแตกต่างนี้เอง ทำให้จังหวัดนครราชสีมา มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม มีองค์ความรู้อันเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตมากมาย ล้วนเป็นสิ่งที่มีความค่าควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีนั้น เมืองโคราชเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยขอมพระนครเป็นอย่างน้อย แต่กลุ่มชนที่ตั้งหลักแหล่งในบริเวณเมืองโคราชและใกล้เคียงนั้น เป็นชุมชนรุ่นใหม่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย นั่นคือสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ทรงให้ย้ายเมืองโคราชมาตั้งบริเวณปัจจุบันสร้างกำแพงเมืองขนาดใหญ่มีป้อมค่ายหอระบแบบตะวันตกทรงพระราชทานนามว่า "เมืองนครราชสีมา" และได้ส่งพระยายมราช (สังข์) มาปกครองเป็นพระยามหานครต่างพระเนตรพระกรรณ ในครั้งนั้นได้อพยพขุนนาง ทหารและครอบครัวจากกรุงศรีอยุธยามาจำนวนมาก รวมทั้งกองทหารและครอบครัวเพื่อเป็นข้าราชการประจำเมืองนครราชสีมาดูแลหัวเมืองบริวาร ฉะนั้นจึงพบว่าวัฒนธรรมภาคกลางจึงเป็นวัฒนธรรมหลักของชาวเมืองนครราชสีมา อันได้แก่ ภาษาพูด ประเพณี พิธีกรรม อักษรศาสตร์ (วรรณกรรม จันท์ลักษณะ) และใช้อักษรขอมเขียนเรื่องราวทางพุทธศาสนา ใช้อักษรไทยอยุธยาเขียนเรื่องราวคดีโลก)

ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี เมืองนครราชสีมาเป็นที่มั่นสำคัญของเจ้านายไทย ที่พาสมาศพรรคพวกมาตั้งมั่นที่เมืองพิมาย ตลอดจนขุนนางเสี้ยกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า ชาวกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และชาวบ้านจำนวนมาก ได้อพยพหนีกองทัพพม่ามาพึ่งเจ้าพิมายจำนวนมาก จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ส่งข้าราชการ ขุนนาง ผลัดเปลี่ยนกันไปปกครองเมืองนครราชสีมาและเมืองบริวารจำนวนมาก ฉะนั้นชาวเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองบริวารจึงเป็นชาวภาคกลางจำนวนมากที่ไปพร้อมกับขุนนางและทหาร ที่ไปประจำการโดยพระบรมราชโองการ ประชาคมเหล่านั้นได้ตั้งหลักแหล่งที่เมืองนครราชสีมาและเมืองบริวารสืบต่อมา จึงรักษาวัฒนธรรมไทยภาคกลางไว้ได้อย่างครบถ้วน โดยเฉพาะภาษาพูดจะเป็นภาษาไทยภาคกลางที่มีสำเนียงเพี้ยนเหน่อไปบ้าง จึงเป็นธรรมชาติของภาษาถิ่นทั่วไป จึงเรียกตัวเองว่าไทยโคราชบ้าง ไทยเบ็งบ้าง ไทยแก้งบ้าง

การตั้งหมู่บ้าน ของชาวโคราชตั้งหมู่บ้านเป็นกลุ่มเช่นเดียวกัน ซึ่งแตกต่างจากไทยภาคกลางที่นิยมตั้งหมู่บ้านตามลำแม่น้ำ มีสถาบันวัดเป็นสถาบันหลัก ไม่ค่อยจะนับถือผี วิญญาณเหมือนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว จารีตประเพณียึดแนวภาคกลางอาจจะมีส่วนปลีกย่อยต่างไปบ้าง การแต่งกาย ชาวโคราชแต่งกายแบบไทย นั่นคือชายนุ่งผ้าโจงกระเบน เสื้อคอกลมไม่

ผ้าออก ส่วนสตรีนุ่งผ้าโจงกระเบนเช่นเดียวกัน เสื้อแขนกระบอก หมอลบทับเสื้อ อาหาร ชาวโคราช ทั้งในจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ และบุรีรัมย์ นิยมรับประทานข้าวเจ้า อาหารหลักคือ น้ำพริก อาจจะมีเครื่องจิ้มแบบลาวบ้าง กับผักเท่าที่หาได้ อาหารพิเศษอื่นๆ คล้ายกับอาหารไทยภาคกลาง การละเล่นที่สำคัญของชาวโคราช ก็คือ “เพลงโคราช” โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นเพลง “ปฏิพากย์” คือเป็นการร้องเกี่ยวกับระหว่างหญิงชาย ไม่มีเครื่องดนตรีประกอบ

จารีตและประเพณีทั่วไปมีลักษณะเช่นเดียวกับประเพณีภาคกลาง เพราะชาวไทย เบ็ญ หรือชาวไทยโคราชเป็นกลุ่มชนนาง และเจ้าหน้าที่ที่ไปรับราชการที่เมืองนครราชสีมา และตั้งหลักแหล่งผสมกับชาวท้องถิ่นเป็นระยะเวลากว่า 200 ปี แต่กระนั้นวัฒนธรรมไทยภาคกลางเป็นวัฒนธรรมที่แข็งแกร่งกว่าวัฒนธรรมไทย – ลาว และชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ฉะนั้นวัฒนธรรมไทยภาคกลางจึงเป็นวัฒนธรรมหลักที่ใช้ประพฤติปฏิบัติกันทั่วไปของชาวไทยโคราช (นครราชสีมา โคราชของเรา, 2542)

ปัจจุบันจังหวัดนครราชสีมา มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมไปมาก ซึ่งก็เหมือนจังหวัดอื่นๆ ของไทย ที่ความเจริญได้รุกกล้าเข้าไปทุกๆ ส่วนของสังคม จังหวัดนครราชสีมาเป็นจังหวัดที่มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจมาก โดยเฉพาะ ภาคเกษตร ภาคอุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงได้แก่ อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ไทรงาม อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ปราสาทหินพิมาย เป็นต้น สิ่งที่ขึ้นชื่อของจังหวัดนครราชสีมา เช่น เรื่องอาหารการกิน ได้แก่ ผัดหมี่โคราช ผัดหมี่พิมาย ไข่กรอกโคราช กุนเชียง หมูยอ หมูแผ่น และขนมจีนบ้านประโดก หรือเกี่ยวกับหัตถกรรมประติมากรรมท้องถิ่น ได้แก่ ผ้าไหมปักธงชัย อำเภอบักธงชัย เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน อำเภอโชคชัย เป็นต้น

9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กรมวิชาการ (2542) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน” โดยได้ศึกษาแนวคิดของผู้บริหารและครูผู้สอนเกี่ยวกับกระบวนการในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยในการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน ความคิดเห็นของผู้รู้ในท้องถิ่นในการร่วมมือกับโรงเรียนจัดการเรียนการสอน และความคิดเห็นของนักเรียนในการเรียนกับผู้รู้ในท้องถิ่น ผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารและครูผู้สอนเห็นว่า การจัดการเรียนการสอนให้สนองความต้องการของท้องถิ่น ควรให้ชุมชนได้มีส่วนร่วม นับตั้งแต่การวางแผนการจัดการเรียนการสอน การจัดกิจกรรม และการประเมินผลการดำเนินงานของโรงเรียน การ

ดำเนินงานของโรงเรียนในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยในการพัฒนาหลักสูตรและจัดการเรียนการสอน พบว่าวิธีการที่ทางโรงเรียนดำเนินการ ได้แก่ (1) เชิญผู้รู้มาช่วยในการพัฒนาหลักสูตรสอนนักเรียน ส่งนักเรียนไปฝึกงานที่บ้านหรือสถานประกอบการของผู้รู้ (2) ให้นักเรียนสำรวจข้อมูลของท้องถิ่นและนำสิ่งที่เป็นองค์ความรู้มาจัดการเรียนการสอน (3) จัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรืออุทยานศึกษาให้

นักเรียนศึกษา ค้นคว้า ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว คือ นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข เห็นคุณค่า และมีเจตคติที่ดีต่อศิลปะ วัฒนธรรม ชนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

ผู้รู้ในท้องถิ่นทั้งหมด เห็นด้วยที่หลักสูตรเปิดโอกาสให้ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรและจัดการเรียนการสอน และนอกจากจะสอนให้นักเรียนมีความรู้ประสบการณ์ในเนื้อหาที่เรียนแล้ว ยังได้เน้นให้นักเรียนเห็นคุณค่าของผู้รู้และองค์ความรู้ที่มีในท้องถิ่น ส่วนนักเรียนมีความภูมิใจ ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมที่สอนโดยผู้รู้ในท้องถิ่น ความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

มาลินี สวยคำข้าว (2538) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษา ในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5” พบว่า ปัญหาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นครูสังคมส่วนใหญ่มีปัญหาดังนี้คือ ด้านการเตรียมการสอนและการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นบุคคลที่ขาดทักษะในการถ่ายทอดความรู้

ประกอบ ใจมั่น (2539) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน ในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาระดับพื้นฐาน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง” พบว่า การเลือกภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้คำนึงถึงผู้เรียน หลักสูตร เนื้อหาวิชา และคุณสมบัติภูมิปัญญาท้องถิ่น การเตรียมการ มีการเตรียมครูผู้สอน ผู้เรียน ภูมิปัญญาท้องถิ่น สื่อการเรียนการสอน และเตรียมการเรียนการสอนล่วงหน้าก่อนการเรียนการสอนมีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชั้นเรียนการสอน โดยมีการสาธิต แบ่งกลุ่มฝึกปฏิบัติงานปัญหาที่พบคือ ขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์งบประมาณไม่เพียงพอ การเบิกจ่ายค่าตอบแทนยุ่งยากล่าช้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ค่อยมีเวลาว่าง ครูผู้สอนมีความต้องการภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องที่สอน

นิตยา บุตรศรี (2542) ได้ศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนต้นแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา

จังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัยพบว่า ครูผู้สอนส่วนใหญ่มีการนำภูมิปัญญาชาวบ้านด้านศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี และด้านการประกอบอาชีพ มาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในลักษณะของการปรับรายละเอียดของเนื้อหาวิชา การปรับกิจกรรมการเรียนการสอน การจัดกิจกรรมเสริม โดยดำเนินการในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต กลุ่มทำงานและพื้นฐานอาชีพในระดับประถมศึกษา และกลุ่มวิชาการงานและอาชีพในระดับมัธยมศึกษา

การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการปรับรายละเอียดของเนื้อหาวิชานั้น ครูผู้สอนดำเนินการโดยนำความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านจากประสบการณ์เดิมของตน มากำหนดรายละเอียดของเนื้อหาวิชาและดำเนินการสอนเอง ในการปรับกิจกรรมการสอนนั้น ครูผู้สอนใช้วิธีมอบหมายให้นักเรียนไปศึกษาหรือรวบรวมความรู้จากผู้รู้ในท้องถิ่น แล้วนำข้อมูลที่ได้มาอภิปราย และสรุปร่วมกันในชั้นเรียน การให้นักเรียนศึกษากับผู้รู้โดยการเชิญผู้รู้ในท้องถิ่นเข้ามาถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียน สำหรับการจัดกิจกรรมเสริม ครูผู้สอนดำเนินการโดยนำนักเรียนไปเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่น ส่วนในการสอนนั้นครูผู้สอนนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ซึ่งส่วนใหญ่ได้นำเนื้อหาที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านมาถ่ายทอด โดยเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในชั้นเรียนตามปกติ

ปัญหาที่พบในการดำเนินงาน ได้แก่ ครูผู้สอนยังไม่มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ครูผู้สอนไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับสภาพภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีในท้องถิ่น และครูผู้สอนมีงานในหน้าที่มากจึงไม่มีเวลา หรือไม่คิดที่จะนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และผู้รู้ที่โรงเรียนเชิญมาถ่ายทอดความรู้ไม่มีทักษะในด้านวิธีการสอน จึงเป็นอุปสรรคในการถ่ายทอดความรู้

ศิริพงษ์ นวลแก้ว (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดแม่ฮ่องสอน” พบว่า การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง การปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริมอยู่ในระดับมาก การปรับรายละเอียดเนื้อหา การปรับปรุง การจัดทำสื่ออยู่ในระดับกลาง นอกจากนี้ยังพบว่า การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ ส่วนใหญ่ใช้วิธีเชิญปราชญ์ชาวบ้านที่เป็น ช่างเทคนิคหรือช่างฝีมือมาเป็นวิทยากร ปัญหาที่พบคือ ขาดงบประมาณในการดำเนินการ ผู้บริหารและครูวิชาการมีความเห็นว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ควรนำมาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นนั้น ควรมีเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น ความรู้เรื่องสมุนไพร การจักสาน การเกษตรแบบผสมผสาน ส่วนปราชญ์ชาวบ้านเห็นว่า ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ควรนำภูมิปัญญาเกี่ยวกับการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์

ประโยชน์สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ ควรสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม ความเชื่อจากศาสนา และวัฒนธรรมหรือประเพณีดั้งเดิมในชุมชนมาสอนในโรงเรียน

กิตติพศ ศิริสูตร (2538) ได้ศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตร สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่าการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น อยู่ในลักษณะการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม การปรับปรุงและเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน ส่วนการจัดทำสื่อการเรียนการสอน การจัดทำเนื้อหาวิชาและรายวิชาชั้นใหม่ นั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้ดำเนินการ เนื่องจากครูผู้สอนไม่มีความรู้ ความเข้าใจ และไม่มีเวลาในการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรของปราชญ์ชาวบ้าน ส่วนใหญ่ได้รับการติดต่อโดยตรงจากครูผู้สอน และปกติชาวบ้านทุกคนมีความรู้ และประสบการณ์เกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อ และเรื่องเกี่ยวกับแนวปฏิบัติ เทคโนโลยีชาวบ้าน ส่วนวิธีการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์ใช้การถ่ายทอดความรู้ และแนะนำครูผู้สอนให้นำไปจัดกิจกรรมการเรียนการสอน สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้น คือ งบประมาณไม่เพียงพอ ผู้บริหารและครูในโรงเรียนไม่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น นอกจากนั้นบุคลากรในโรงเรียนไม่มีเวลาพอที่จะดำเนินการในเรื่องนี้

อังกุล สมคะเนย์ (2534) ได้ทำวิจัยเรื่อง “สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี” พบว่า

1. สภาพการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตร พบว่า ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน และครูวิชาการโรงเรียน ส่วนใหญ่เห็นด้วย และได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร ในลักษณะการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม ด้วยวิธีการเชิญผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างฝีมือ หรือช่างเทคนิคชาวบ้านมามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร
2. ปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาพัฒนาหลักสูตร พบว่า ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน และครูวิชาการโรงเรียน มีปัญหาเกี่ยวกับด้านงบประมาณสนับสนุนไม่เพียงพอ ไม่ได้รับการสนับสนุนด้านนโยบายและการนิเทศติดตามผล ตลอดจนไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านและการพัฒนาหลักสูตร

วัฒนา ชูเดช (2535) ได้ทำวิจัยเรื่อง การใช้วิทยากรในการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพของครูประถมศึกษาปีที่ 6 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เขตการศึกษา 7 พบว่า ครูเชิญวิทยากรมาสอนน้อย เหตุที่เชิญมาสอนเพราะวิทยากรมีความรู้ ความชำนาญ และสอนให้ลงมือปฏิบัติ ครูส่วนมากมีความคุ้นเคยกับวิทยากรจึงไม่จ่ายค่าตอบแทนให้วิทยากร คณะครูและวิทยากรปฏิบัติงานร่วมกัน โดยวิทยากรเป็นผู้สาธิตและสอนให้นักเรียนปฏิบัติ ส่วนครูดำเนินการด้านอื่นๆ ครูและวิทยากรนัดหมาย วัน เวลา สถานที่ที่จะสอน กำหนดเนื้อหา จัดเตรียมอุปกรณ์และวัสดุฝึกไว้ก่อนเสมอส่วนปัญหาที่พบคือ เมื่อเชิญวิทยากร คือ การจัดเวลาให้วิทยากร วัสดุและอุปกรณ์ในการฝึกไม่เพียงพอ การจ่ายค่าตอบแทนล่าช้า

ลักษณะ สมเชื้อ (2524) ได้ทำวิจัยเรื่อง “ปัญหาการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 ในจังหวัดชลบุรี” พบว่า โรงเรียนจัดการประชาสัมพันธ์ ให้นักเรียนในท้องถิ่นมีความเข้าใจที่ดีต่อการเรียนการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพน้อยมาก รวมทั้งการใช้แหล่งวิชาการและวิทยากรในท้องถิ่นมีน้อย

จิราวรรณ ช้างลำลี (2529) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การใช้แหล่งวิทยากรในชุมชน ประกอบการเรียนการสอนวิชาชีววิทยา ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย” ผลการวิจัยพบว่า ครูชีววิทยามีความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับจากแหล่งวิทยากรในชุมชนประกอบการเรียนการสอนวิชาชีววิทยามีประโยชน์มาก ส่วนปัญหาและอุปสรรค คือ เรื่อง งบประมาณ ความสะดวกในการเดินทาง วิทยากรอยู่ไกล ติดต่оไม่สะดวก วัสดุอุปกรณ์ในแหล่งวิทยากรมีจำกัด และครูขาดเอกสารแนะนำแหล่งวิทยากรในชุมชน

สุภาภรณ์ ใจสุข (2538) ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นสำหรับโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดนครราชสีมา” ผลการวิจัยพบว่า แหล่งทรัพยากรท้องถิ่นที่เป็นผู้ให้การสนับสนุนการศึกษา ได้แก่ บุคคลในองค์กร รัฐบาลส่วนใหญ่พร้อมในการสนับสนุนการจัดการศึกษา ส่วนบุคคลในองค์กรเอกชน บุคคลในองค์กรศาสนา และบุคคลในองค์กรชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พร้อมในการสนับสนุนการจัดการศึกษา แต่ในปัจจุบันและในอนาคตทุกองค์กรให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาสำหรับโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก ในส่วนที่พร้อมทุกองค์กรสามารถให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาในด้านงบประมาณ บุคลากร อาคารสถานที่ และวัสดุอุปกรณ์

สุชาติพิทย์ งามนิล (2538) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการพัฒนาหลักสูตรตามความต้องการของท้องถิ่นในกลุ่มการทำงานและอาชีพของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดพิจิตร” ผลการวิจัยพบว่า โรงเรียนประถมศึกษาส่วนใหญ่

มีการส่งเสริมสนับสนุนให้ครูนำทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรทางวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้น และทรัพยากรในชุมชนมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรตามความต้องการของท้องถิ่นโดยการให้คำปรึกษาและข้อเสนอแนะ และให้บริการด้านวัสดุ อุปกรณ์ และสถานที่ ส่วนปัญหาพบว่าบุคคลที่เป็นทรัพยากรไม่มีเวลาว่างพอ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติมีจำนวนจำกัด ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นและทรัพยากรทางสังคมในชุมชนอยู่ห่างไกลโรงเรียน ขาดการสนับสนุนด้านงบประมาณจากโรงเรียน

ประสิทธิ์ อามาตร์ (2529) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การใช้แหล่งความรู้ในชุมชนในการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ของโรงเรียนประถมศึกษา ในเขตการศึกษา 10 " พบว่า การเชิญวิทยากรมีปัญหาและอุปสรรคอยู่บ้างในระดับปานกลางในเรื่องของการติดต่อวิทยากร ซึ่งอยู่ห่างไกลโรงเรียน ครูไม่มีเวลา เสียค่าใช้จ่ายสูงและผู้รู้หรือผู้ชำนาญไม่ค่อยมีเวลาว่างพอ

วิจิตร ไชยศิลป์ (2537) ได้ทำวิจัยเรื่อง การสำรวจการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ของครูในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดน่าน พบว่า การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น อยู่ในลักษณะการปรับปรุงการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม การปรับปรุงและเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน ส่วนการจัดทำสื่อการเรียนการสอน การจัดทำเนื้อหาวิชาและรายวิชาขึ้นใหม่นั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้ดำเนินการ เนื่องจากครูผู้สอนไม่มีความรู้ ความเข้าใจ และไม่มีเวลาในด้านการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรของปราชญ์ชาวบ้าน ส่วนใหญ่ได้รับการติดต่อโดยตรงจากครูผู้สอน และปกติชาวบ้านทุกคนมีความรู้ และประสบการณ์เกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อ และเรื่องเกี่ยวกับแนวปฏิบัติ เทคโนโลยีชาวบ้าน ส่วนวิธีการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ และแนะนำครูผู้สอนให้นำไปจัดกิจกรรมการเรียนการสอน สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้น คืองบประมาณไม่เพียงพอ ผู้บริหารและครูในโรงเรียนไม่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นนอกจากนั้นบุคลากรในโรงเรียนไม่มีเวลาพอที่จะดำเนินการในเรื่องนี้

มณฑิชา ชนะสิทธิ์ (2539) ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษาในโครงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยภูมิปัญญาชาวบ้าน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสงขลา ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ด้านการสร้างหลักสูตร หลักการแนวคิดโครงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น โดยภูมิปัญญาชาวบ้านของโรงเรียนส่วนใหญ่ คือการศึกษาเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เรียน เรียนรู้การประกอบอาชีพ โดยใช้

ทรัพยากรในชุมชน โรงเรียนส่วนใหญ่พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยครูผู้สอน ในกลุ่มงานและพื้นฐานอาชีพ ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 และในวิชาเลือกเสรี ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ลักษณะการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม เป็นการปฏิบัติ การสาธิต และลักษณะการปรับรายละเอียดเนื้อหา โดยปราชญ์ชาวบ้านมีส่วนร่วมให้คำปรึกษา และเป็นผู้กำหนดเนื้อหา ในด้านการนำหลักสูตรไปใช้ โรงเรียนส่วนใหญ่เชิญปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ด้านเกษตรกรรมมาเป็นวิทยากรในบางเนื้อหา สื่อการเรียนการสอนที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นของจริงที่ได้จากแหล่งทรัพยากรในชุมชน ส่วนปัญหาที่พบคือ การขาดแคลนงบประมาณ ผู้บริหารโรงเรียนไม่เห็นความสำคัญของโครงการ ปราชญ์ชาวบ้านไม่มีเวลา กิจกรรมการสอนใช้เวลามากกว่ากำหนด

กนกวรรณ รุกขชาติ (2541) ทำวิจัยเรื่อง แนวโน้มการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

การศึกษานอกโรงเรียนสายอาชีพ จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ในศตวรรษที่ 21 โดยได้ศึกษา 4 ด้าน คือ ด้านจุดมุ่งหมาย ด้านเนื้อหา และประสบการณ์ ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านการวัดและประเมินผล ผลการวิจัยพบว่า หลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียนสายอาชีพ จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ในศตวรรษที่ 21 มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนมีทักษะในการจัดการต่อชีวิต และทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เกิดความตระหนัก และเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาไทยที่มีความสัมพันธ์ต่อชีวิต สังคม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น และจะเป็นหลักสูตรที่ให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ไปจนถึงการประเมินผล เนื้อหาความรู้ จะเป็นเนื้อหาที่มีการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้เรียน สอดคล้องกับชุมชนอย่างแท้จริง ลักษณะการเรียนการสอน เป็นการจัดการกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนปฏิบัติจริง เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์ตรง บทบาทของผู้สอนจะเป็นผู้นำด้านวิถีคิด วิธีการเรียนรู้ เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน การเรียนการสอนมีการใช้สื่อที่เป็นของจริง สื่อที่ให้ผู้เรียนปฏิบัติได้จริง การวัดและประเมินผล เป็นการประเมินจากการปฏิบัติได้จริง หลังจากการเรียนรู้ไปแล้วสามารถนำสิ่งที่เรียนไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

วิจิตรา ไชยะ (2543) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาการมีส่วนร่วมของบุคลากรท้องถิ่น

ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เขตการศึกษา 8 ผลการวิจัยพบว่า ด้านนโยบายนั้น ผู้ปกครองนักเรียนส่วนใหญ่ยังไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ส่วนการปรับหลักสูตรแม่บทให้เข้ากับสภาพท้องถิ่น ผู้ปกครองและผู้นำท้องถิ่นส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือด้านทุนทรัพย์ แต่ด้านการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นนั้น พบว่า ผู้ปกครองนักเรียนและผู้นำท้องถิ่น ไม่มีส่วนร่วมในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เสริมหลักสูตรแม่บท การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนที่มีต่อการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นนั้น จะต้องให้องค์กรชุมชนเข้ามามีบทบาทในการร่วมกำหนดนโยบายของหลักสูตร เพราะนโยบายเป็น

จุดหมายที่แสดงให้เห็นถึงความต้องการทางการศึกษา เมื่อต้องการจะให้การศึกษาสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียนในห้องเรียนอย่างแท้จริง องค์กรชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม เนื่องจากองค์กรชุมชนเป็นผู้รู้ และเข้าใจสภาพและปัญหาของชุมชนเป็นอย่างดี

พจนา เทียนธาดา (2543) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษาของโรงเรียนที่ได้รับการรับรองมาตรฐานคุณภาพการศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ในกรุงเทพมหานคร พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วม คือ เป็นผู้ให้ข้อมูลพื้นฐาน ร่วมวิเคราะห์สภาพ ปัญหาและความต้องการของชุมชน และเป็นผู้ให้ความรู้ ประสบการณ์ ส่วนแนวทางการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและการจัดการเรียนการสอน คือ โรงเรียนควรสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เปิดโอกาสให้ผู้รู้ในชุมชนมาเป็นวิทยากรให้ความรู้ มาถ่ายทอดประสบการณ์ และให้การต้อนรับชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ

วรลักษณ์ รัตติการชลากร (2525) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การใช้แหล่งชุมชนประกอบการเรียนการสอนครูสังคมศึกษา ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาการใช้แหล่งชุมชนประกอบการเรียนการสอนครูสังคมศึกษา ทั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียงส่วนมากประสบปัญหาเกี่ยวกับเวลาในการใช้แหล่งชุมชนซึ่งมีจำกัด การวัดผลและประเมินผลทำได้ไม่เต็มที่ วิทยากรและเจ้าหน้าที่ประจำแหล่งชุมชนมีจำนวนน้อย ไม่เพียงพอกับจำนวนนักเรียน นักเรียนบางส่วนยังไม่เห็นคุณค่าและประโยชน์ของการใช้แหล่งชุมชน รวมทั้งขาดทักษะในการใช้

ชำนาญ วัฒนนะ (2529) ศึกษาเรื่อง "การศึกษาสภาพการใช้แหล่งทรัพยากรในชุมชนในการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนประถมศึกษาในจังหวัดบุรีรัมย์" ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาและอุปสรรคของการใช้ทรัพยากรในชุมชน ในการบริหารงานวิชาการที่ประสบปัญหาในระดับมากที่สุดคือ โรงเรียนไม่มีงบประมาณเพื่อเป็นค่าตอบแทนวิทยากรบุคคลในชุมชนประเภทบุคคลบางกลุ่มที่เชิญมาเป็นวิทยากร และปัญหาระดับมากที่สุด คือ ทรัพยากรประเภทบุคคลบางกลุ่ม ไม่มีเวลาว่างพอที่จะให้ความช่วยเหลืองานวิชาการ ด้านวิชาการ ครูประสบปัญหาและอุปสรรคของการใช้แหล่งทรัพยากรในชุมชน ในการจัดการเรียนการสอน ปัญหาระดับมากที่สุดไม่มีงบประมาณเป็นค่าใช้จ่ายในการใช้แหล่งทรัพยากรในชุมชน ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ต้องรับผิดชอบมากขึ้น

ประพนธ์ จันทร์ตัน (2532) ได้ศึกษาเรื่อง "การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในงานวิชาการในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 2 " ผลการวิจัยพบว่า

ทรัพยากรท้องถิ่นที่โรงเรียนส่วนใหญ่นำมาใช้ในงานวิชาการนั้น ประเภททรัพยากรทางบุคคล ได้แก่ ศึกษานิเทศก์ ครูอาจารย์ในโรงเรียน อื่น และผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ลักษณะการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในงานวิชาการ ทรัพยากรทางบุคคลโรงเรียนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะขอคำปรึกษาหารือ หรือข้อเสนอแนะ และขอเยี่ยมเอกสารทางวิชาการ ปัญหาการใช้ทรัพยากรทางบุคคล ได้แก่ คุณภาพทรัพยากรไม่เป็นแบบที่ดี ส่วนปัญหาการดำเนินการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ได้แก่ ขาดงบประมาณ และข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นและปัญหาความปลอดภัย

วารภรณ์ บางเลี้ยง (2534) ได้ศึกษาเรื่อง "สภาพปัญหาและการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นของหน่วยงานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ" ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มประสบการณ์ที่ปรับให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นส่วนใหญ่ได้แก่ กลุ่มกรรมการและพื้นฐานอาชีพ ซึ่งเป็นการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร ปัญหาที่พบคือ ทักษะในการพัฒนาหลักสูตรของบุคลากรที่เกี่ยวข้องและแหล่งความรู้

Harris (1982) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชนในโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนประกอบการเรียนการสอน 2) การพัฒนาและการบริหารการใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนประกอบการเรียนการสอน 3) ประเมินผลของการใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนประกอบการเรียนการสอน กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนเกรด 8 จำนวนทั้งหมด 4 ห้องเรียน โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มทดลอง 2 ห้องเรียน กลุ่มทดลองใช้วิธีเรียนโดยการฟังคำบรรยายจากวิทยากร ซึ่งเป็นบุคคลในชุมชนที่นักเรียนสนใจและเลือกเองรวมทั้งเรียนรู้ด้วยการออกไปศึกษานอกสถานที่ตามแหล่งที่นักเรียนสนใจและเลือกที่จะศึกษา ส่วนกลุ่มควบคุมเป็นกลุ่มนักเรียนที่พักอาศัยอยู่ในชุมชนมีอิสระในการศึกษาชุมชนด้วยตนเอง แต่จะไม่ได้รับอย่างเป็นทางการแบบเหมือนกลุ่มทดลอง เมื่อเรียนจบบทเรียนมีการให้นักเรียนตอบแบบสอบถามและทำแบบทดสอบ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มทดลองประสบผลสำเร็จทางการเรียนสูงกว่ากลุ่มควบคุม

Schnoebelen, 1990 (อ้างใน นิซพร สุขสวัสดิ์อำนาจ, 2541) ได้ศึกษาปัญหาในการจัดพานักเรียนไปยังแหล่งวิทยาการด้วยการสอบถามครูในรัฐเวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา ที่สอนโดยการพานักเรียนไปศึกษาที่แหล่งวิทยาการ ผลการวิจัยพบว่า ยังมีการสอนแบบนี้อยู่น้อยมาก ทั้งๆ ที่ครูมีความเห็นว่าการสอนแบบนี้มีความสำคัญต่อการเรียนรู้ของนักเรียน ในด้านปัญหาและอุปสรรคในการจัดพานักเรียนไปศึกษาที่แหล่งวิทยาคารนั้น พบว่า 1) ครูไม่มีเวลาในการวางแผน 2) ขาดคนที่จะช่วยในการจัดและดำเนินกิจกรรม 3) โรงเรียนคิดว่าเป็นการเสี่ยงต่ออันตรายในการจัดกิจกรรมนี้ 4) ขาดวิธีการที่ดีและเหมาะสมในการควบคุมชั้นเรียนนอกสถานที่ 5) มีข้อจำกัดใน

การออกนอกสถานที่โดยข้อกำหนดของทางโรงเรียน 6) ขาดผู้นำในการบริหารที่สนับสนุนและส่งเสริมในการจัด 7) ขาดงบประมาณ 8) ขนาดของชั้นเรียนใหญ่เกินไป

จากหลักการ แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น จะเห็นได้ว่า วิทยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนประถมศึกษาในปัจจุบันเป็นอย่างมาก การนำเอาองค์ความรู้ต่างๆ รวมทั้งบุคคลที่มีความรู้ต่างๆ ในท้องถิ่นเข้ามาช่วยในการจัดการเรียนการสอนให้แก่เด็กนักเรียน จะทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้หลากหลาย มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เรียนเอง อีกทั้งยังช่วยแบ่งเบาภาระของครูในโรงเรียนในเรื่องต่างๆ เช่น ชั่วโมงสอน ความถนัดในสาขาวิชานั้นๆ รวมถึงการช่วยเพิ่มบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถมาช่วยในโรงเรียนอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีผลโดยรวมไปถึงชุมชน เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน ทำให้ชุมชนร่วมมือกับทางโรงเรียนในการจัดการศึกษาในเรื่องต่างๆ เพิ่มขึ้นด้วย และที่สำคัญคือ จะช่วยรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนในท้องถิ่นนั้นๆ ให้คงอยู่ต่อไป การศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการของวิทยากรท้องถิ่น เกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดในจังหวัดนครราชสีมา จะเป็นแนวทางในการนำบุคลากรในท้องถิ่นและองค์ความรู้ต่างๆ ในท้องถิ่นเข้ามาสู่ระบบการศึกษาเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะสามารถแก้ปัญหาและสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับนโยบายทางการศึกษาในระดับต่างๆ อีกด้วย